

LOKALNE POLITIKE U MULTIETNIČKIM LOKALNIM ZAJEDNICAMA

– STANJE I PERSPEKTIVE UPRAVLJANJA

MULTIETNIČKIM ZAJEDNICAMA –

Najsazetije predstavljeno, istraživački okvir ove studije koju je sačinio Centar za razvoj civilnog društva uključuje ispitivanje stanja i perspektiva upravljanja etničkim odnosima u opštinama Sombor, Senta i Zrenjanin. To podrazumeva ispitivanje prisustva manjinskog pitanja u javnosti, stvarnog i poželjnog položaja pripadnika nacionalnih zajednica i ostvarivanja njihovih individualnih i kolektivnih prava¹. S obzirom na cilj projekta koji realizuje Fond za otvoreno društvo u saradnji sa Centrom za regionalizam, naglasak je stavljen na ispitivanje stvarnih i poželjnih politika u menadžmentu etničkih odnosa.² U pogledu izvora i načina prikupljanja podataka u istraživanje su bili uključeni razgovori sa relevantnim činocima u organima uprave, samouprave, opštinskim preduzećima i različitim organizacijama u opštinama Zrenjanin, Senta i Sombor³, konsultovanje zvaničnih podataka vezanih za temu projekta kojima raspolažu organi uprave i samouprave, sistematsko praćenje sredstava komunikacije tokom maja i juna 2005., uz korišćenje arhiva vezanih za brojeve i snimke iz prethodnih meseci na lokalnim i manjinskim štampanim i elektronskim medijima, kao i na drugim medijima koji su od značaja za ostvarivanje projekata (poput programa TV Novi Sad na srpskom jeziku, B92, lista "Dnevnik" itd), obaveštenja dobijena od predstavnika nacionalnih saveta manjinskih zajednica, političkih partija (u Vojvodini i u lokalnu), obaveštenja dobijena od lokalnih novinara, obaveštenja dobijena u organima uprave u Novom Sadu i u Beogradu i obaveštenja dobijena od predstavnika nekih nevladinih organizacija i od predstavnika ambasada matičnih zemalja nacionalnih manjina obuhvaćenih ovim istraživanjem. U opštinama Senta i Sombor urađeno je ispitivanje pripadnika lokalnih etničkih elita i subelita i preko standardizovanog upitnika, imajući u vidu neophodnost uključivanja pripadnika relevantnih nacionalnih zajednica u broju dovoljnom za (kvazi)statističko posmatranje u paketu

¹ Stvarni i poželjni položaj na planu zadovoljavanja potreba pripadnika nacionalnih zajednica za informisanjem, obrazovanjem, upotrebom jezika i pisma, mogućnošću zauzimanja rukovodećih mesta, političkog delovanja, saradnje sa lokalnim zajednicama, organima manjinskih zajednica, organima samouprave i uprave, participativnost i integrisanost pripadnika manjinskih zajednica, pogledi na diferencijalnu funkcionalnost primenljivanih i alternativnih rešenja po pojedine grupe interesenata, viđenje osnovnih prepreka na planu zadovoljavanja individualnih i kolektivnih prava itd.

² Da li takve politike postoje, na koje se institucionalne mehanizme oslanjaju, koje su realne alternative, koje se alternative predlažu od strane zainteresovanih aktera, koristi i štete koje bi nastale implementacijom svake od pojedinačnih promena i svake od celovitijih alternativa na planu politika u ovim multietničkim zajednicama, viđenje osnovnih prepreka za unošenje parcijalnih ili celovitijih promena politike upravljanja multietničkom zajednicom, prijemčivost pojedinih ciljnih grupa za različite edukacijske projekte, itd.

³ Izbor opština u kojima se projekt realizuje obrazložen je u temeljnom dokumentu Fonda za otvoreno društvo "Lokalne politike u multietničkim lokalnim zajednicama – stanje i perspektive upravljanja multietničkim zajednicama"

SPSS.⁴ Osnovni vrlo aktivan izvor obaveštenja predstavljali su nestrukturirani razgovori sa informantima, odnosno sa ljudima iz lokalnih i etničkih elita za koje je osnovano pretpostaviti da poseduju najvažnija obaveštenja o temi. Ovi razgovori, a bilo ih je nešto preko 80, pogodni su pre svega zbog njihovog izrazito aktivnog karaktera, pošto su omogućavali stvaranje baš one građe koja je potrebna. Razgovori su ponekad vođeni višekratno sa istim ispitanicima, a najčešće su bili viščasovni. Na kraju svakog dana terenskog rada njihovi transkripti su dostavljani rukovodiocu istraživanja koji je uveče unosio izmene u spiskove pitanja namenjene za razgovore koji će se sutradan obavljati. Na taj način je rađena stalna sekvencijalna analiza, koja otežava stvaranje formalno shvaćene uporedivosti podataka, ali koja stvara sadržajnu evidenciju. Zbog tipa razgovora, s obzirom na kombinaciju konkretnih načina i izvora prikupljanja podataka, kao i zbog dugog boravka intervjuista, anketara i njihovih pomoćnika na terenu, istraživanje je u disciplinarnom pogledu pre nalikovalo etnografskom ili antropološkom nego sociološkom ili polit(ik)ološkom ispitivanju. Ovo je bilo neminovno, pošto je osnovni istraživački problem bilo iskustveno otkrivanje što većeg broja relevantnih aspekata menadžmenta multietničkih zajednica; u pitanju je pojava koja je u osnovnom programskom dokumentu projekta dobro definisana i tematizovana, ali za koju je trebalo pronaći prikladne empirijske indikatore što je bio možda i najkreativniji deo posla. Prednost je uvek davana podacima u kvalitativnom obliku, onima koji su manje prikladni za testiranje unapred postavljenih dobro razrađenih rivalskih hipoteza o predmetu istraživanja (jer takve ne postoje ni ovde ni drugde) a mnogo više za modifikovanje postojećih pretpostavki i generisanje novog znanja. U samoj stvari, krajnje sažeto formulisano, cilj istraživanja je bilo otkrivanje prethodno formulisano problema u stvarnosti na području tri opštine i ceo metodski pristup bio je podređen ovome.

Istraživanje je obavljeno tokom maja i juna 2005. godine u povoljnim okolnostima. Finansije nisu predstavljale problem, što je retkost, a Centar za razvoj civilnog društva raspolagao je dovoljnim brojem kvalifikovanih kadrova za izvođenje krajnje složenog ispitivanja, što je više nego retkost u Srbiji. Jedan deo kadra mobilisan je u Beogradu, deo u Senti i u Somboru, a njihov najveći broj predstavljali su saradnici CRCD iz Zrenjanina, koji su se pre ovog istraživanja dokazivali u više drugih gde je obuhvatan nestrukturisan razgovor predstavljao temeljni izvor obaveštenja.⁵ Deo razgovora izveden je na mađarskom jeziku, pa su transkripti prevedeni na jezik na kojem se piše ovaj izveštaj.

Istraživanje je izvedeno bez teorijskih pretenzija, pri čemu se nije izbegavala upotreba teorijskog znanja, s ciljem i na način saobraženima programskoj inicijativi Fonda za otvoreno

⁴ Nekih 200 ispitanika, biranih po načelu *step-by-step*; razumljivo je da ovakav uzorak ne omogućuje pravljenje procena, ali može da služi kao snažan korektiv i nezanemarljiva dopuna obaveštenjima dobijenim od informanata. Inače se ne bi mogla dobiti predstava o shvatanjima korisnika efekata menadžmenta multietničkih lokalnih zajednica.

⁵ Da se ne ide u prošlost, samo ove godine su izvedena još dva metodski a donekle i tematski slična istraživanja, vezana za monitoring etničkih odnosa i za prevladavanje etničkih tenzija na području Vojvodine ili njenih delova, kod kojih se kadar dokazao na najbolji način, istovremeno se stalno (samo)obučavajući.

društvo koju ovaj realizuje u saradnji sa Centrom za regionalizam. Bilo je neophodno obuhvatiti i institucionalnu i realnu stranu osnovnog problema, što je podrazumevalo kombinovanje empirijskog opisa sa institucionalnom i funkcionalnom analizom. Zakonski okvir koji definiše problematiku predstavljen je u posebnom odeljku koji sledi odmah posle ovog uvoda. Na njega se (budući da pravna norma delom služi i kao merni instrument u smislu preciziranja opisa (odnosno odstupanja stvarnosti od legalnih standarda) za potrebe realizacije praktičnih ciljeva projekta) opširno poziva i u narednim delovima teksta. Prednost je često davana preciznosti i detaljnom opisu na račun sažetosti. Osnovni postupak argumentacije jeste potkrepljivanje tvrdnji preko zasićavanja (saturacije) empirijske evidencije. Mnoge tvrdnje koje se odnose na činjenice iznete su kroz iskaze sagovornika⁶; tamo gde su one bile u neskladu sa činjeničnim stanjem na to je posebno ukazivano. Struktura teksta određena je delom samim predmetom istraživanja, a delom planiranim budućim aktivnostima projekta koji podrazumeva održavanje posebnih rasprava u pomenute tri opštine. U samoj stvari, ovaj izveštaj služi kao predložak za tu raspravu.⁷

INSTITUCIONALNA NESREĐENOST I PROBLEMI TRANZICIJE

Predmet ove analize može se odrediti i kao ispitivanje ostvarivanja manjinskih prava u lokalnoj zajednici, konkretizovano kroz istraživanje postojanja ili manjka određenih institucionalnih rešenja i praksi. U pitanju je postojanje ili odsustvo konkretnih politika koje se planiraju ili sprovode na lokalnom nivou, a pre svega prisustvo, delovanje, planiranje ili odsustvo lokalnih manjinskih politika.⁸ Ovde se radi o celom nizu pitanja različitog karaktera i statusa, koji uključuje ali se ne svodi na normativno-pravni aspekt, institucionalne aranžmane, problem upravljanja na lokalnom nivou, ispitivanje podele nadležnosti i stvarnog stanja na planu rešavanja problema itd. Izvesno je da ovde postoji legalni kaos, koji nije jedini aspekt problema u regulisanju zadovoljavanja potreba i primene prava u multietničkim zajednicama. Podela nadležnosti je po mnogo čemu nejasna, i često se ne zna šta rešavaju ili treba da rešavaju organi samouprave,

⁶ Jezičke i druge greške nisu ispravljane pri direktnom navođenju iskaza ispitanika.

⁷ Izveštaj se podnosi u vidu 4 sveske, od kojih se po jedna odnosi na svaku od ispitivanih sredina, dok četvrta sadrži generalne nalaze istraživanja, komparacije, uz nešto uopšteniji pristup i apstraktniji nivo analize. S druge strane, konkretne istraživačke nalaze vezane za pojedine opštine nemoguće je protumačiti van nedvosmislenog teorijskog, istraživačkog i institucionalnog konteksta. Stoga su ovo uvodno poglavlje, zatim naredno, naslovljeno sa "Institucionalna nesređenost i problemi tranzicije", i ono posle njega, naslovljeno sa "Analiza formalno-pravnog okvira relevantnog za temu projekta - izvori prava", istovetni u sve četiri sveske. Ostali delovi njihovog sadržaja međusobno se potpuno razlikuju s obzirom na prethodno rečeno.

⁸ U pomenutoj programskoj inicijativi Fonda za otvoreno društvo, koja se realizuje u saradnji sa Centrom za regionalizam, sintagmom „lokalna manjinska politika“ se označava jedan raspoznatljiv korpus specifičnih programa, institucionalnih mehanizama i konkretnih aktivnosti javnih vlasti, političkih aktera i civilnih organizacija na uspostavljanju i razvoju sistemskih garancija i svih drugih društvenih (ekonomskih, informativnih, kulturnih, obrazovnih, običajnih, javnomnjenjskih) pretpostavki u zaštiti kulturnih identiteta pripadnika manjinskih zajednica i unapređenja delotvornog učešća manjina u donošenju odluka od javnog značaja.

okruga, instance uprave ili manjinskih samouprava. Važni i nipošto retki problemi, poput smanjivanja broja đaka koji uče na nekom jeziku u lokalnoj zajednici i optimalnog reagovanja na takve pojave predstavljaju pitanja za koje ne samo korisnici usluga nego ni nadležni nisu sigurni ko treba da ih rešava. Legalni haos praćen je institucionalnom nesređenošću i nizom praktičnih problema. Na analitičkom planu osnovni primenjivani postupak u ovom istraživanju jeste funkcionalna analiza uz analizu pravnih rešenja, odnosno institucionalna analiza plus analiza prakse.

Različiti izvori podataka daju donekle različita i uzajamno komplementarna obaveštenja. Ovo ne važi samo za institucionalno nastale podatke ili sadržaje medija, već i za različite vrste evidencije stvorene na aktivan način. Razumljivo je da postoje razlike u razmišljanjima pripadnika lokalnih nacionalnih elita i "običnih pripadnika" nacionalnih zajednica. Pripadnici elita sa kojima su obavljani *in-depth* intervjui zauzimaju pozicije sa kojih se objektivno vidi dalje i celovitije.

Ne čudi da *opinion leaders* često imaju kritičniji stav prema načinu zadovoljavanja potreba pripadnika njihovih nacionalnih zajednica nego što je slučaj sa ljudima ispitanim na standardizovan način. To pokazuje viđenje pitanja informisanja na oba najviše korišćena jezika u Senti, gde je ovaj problem objektivno veoma značajan, a "obični" pripadnici zajednica ga opažaju manje nego pripadnici lokalnih elita. U Zrenjaninu ukrštanje obaveštenja iz pojedinih intervjua sasvim jasno otkriva netransparentne načine raspolaganja resursima i različite vrste međugrupnih i unutargrupnih nadmetanja što izmiče jednom više standardizovanom ispitivanju.

No, bilo bi pogrešno u jednom ispitivanju posvećenom problemima (multi)etničkih zajednica posmatrati etnički činilac kao posve autonoman, što naravno ne znači da mu se poriče svaka specifična kauzalna težina niti značajan uticaj na život ljudi u multietničkim sredinama. Ipak, etnički odnosi, zadovoljavanje potreba pripadnika nacionalnih zajednica i politike upravljanja multietničkim zajednicama odvijaju se u okruženju koje je obeleženo siromaštvom i demografskim opadanjem, takozvanom belom kugom koja je prisutna u sve tri posmatrane opštine. U Somboru je broj đaka prvaka za deset godina opao za pet stotina godišnje. Senta demografski erodira od pripajanja Kraljevini SHS, a posebnih decenija vrlo izrazito. U opštini Zrenjanin je i pored toga što se od pristiglih izbeglica njih 5 hiljada zadržalo na njenom prostoru, broj stanovnika između poslednja dva popisa opao za oko 5 hiljada. To sve utiče na međunacionalne odnose i na strategije upravljanja multietničkim zajednicama. To je njihov kontekst, i to važan kontekst, kojeg ne treba mešati sa uobičajenim konformističkim iskazima ispitanika koji probleme na planu zadovoljavanja potreba pripadnika nacionalnih zajednica često objašnjavaju siromaštvom kao izgovorom. No, siromaštvo postoji, i ono vrši uticaj na različite načine.

Treba jasno razdvojiti prikaz stvarnog stanja zadovoljavanja kolektivnih prava od mišljenja sagovornika o ovom pitanju. No, to je potrebno uraditi na ravni prikupljanja podataka i njihove analize, dok se, kao što je već rečeno, u interpretaciji rezultata istraživanja objektivno stanje može

prikazivati kroz iskaze sagovornika, pri čemu će, nije suvišno ponoviti, na eventualne jednostranosti njihovog sadržaja ili iskrivljavanje perspektiva, gde bude potrebno, biti obraćena pažnja. Kad god se radi o interesima, posebno u situaciji gde su resursi skućeni, percepcija je donekle iskrivljena. Dovoljno je u ovom smislu uporediti procene informanata i «tvrde» podatke o nezaposlenima ili o strukturi rukovodećeg kadra prema nacionalnosti. Nalazi u ovom smislu nisu jednoznačni. Ovo je vrlo uočljivo kada se pitanje veze između zapošljavanja i mogućnosti zauzimanja rukovodećih položaja sa nacionalnošću aspiranata detaljnije posmatra na primeru Sente.

Jedan od osnovnih nalaza istraživanja ukazuje na institucionalni kaos nasuprot sređenom pristupu problemu upravljanja multietničkim zajednicama koji je prisutan u inicijalnom dokumentu ovog projekta. Kaos postoji i u svesti ljudi, pa, kao što je već nagovešteno, informanti koji su neposredno uključeni u upravljanje multietničkim zajednicama mahom ne znaju šta je čija nadležnost (“niko ne zna ko šta treba da radi”, “finansiranje prebacuju jedni na druge”). Konfuziju u pogledu nadležnosti sagovornici jasno sagledavaju. Treba ponoviti da ova konfuzija postoji (ne samo) na ravni institucionalnih rešenja. Rečeno je da je stoga u okviru istraživačkog projekta morao da bude urađen poseban analitički deo u kojem je razmotren zakonski okvir koji u manjoj ili većoj meri pravno reguliše neke aspekte osnovnog problema. Na taj način su, i ovo treba opet podvući, dobijeni i određeni kriterijumi koji omogućavaju merenje odstupanja stvarnosti od norme, čime je celo istraživanje u izvesnom smislu “objektivirano”.

Pravni kaos praćen je onim na političkoj ravni: ispitivanje osnovne teme jasno otkriva probleme političkog sistema koji je u izgrađivanju, prepunog međusobno neregulisanih i nedovršenih pravila, različito tumačenih i korišćenih od strane etničkih, političkih ili nekih trećih tranzicijskih gubitnika i dobitnika. Partijske podele po opštinama često iskrivljavaju sliku o zadovoljavanju prava nacionalnih zajednica. Nesklad formalnog i neformalnog vrlo je veliki i izrazito neproduktivan. Sagovornici se često žale na stranke koje učestvuju u opštinskoj vlasti, a većina informanata od političkih stranaka ne očekuje ništa na planu koji je ovde zanimljiv. One su u percepciji informanata pre svega mašine za raspodelu lokalnih resursa. Ovo je posebno zanimljivo, jer se strankama pridaje veliki značaj u odlučivanju na svim nivoima, a nipodaštava se njihova mogućnost da nešto korisno urade na planu zadovoljavanja kolektivnih potreba pripadnika nacionalnih zajednica. Među sagovornicima postoji samo vrlo nepotpuna predstava o nevladinim organizacijama. O nacionalnim savetima manjinskih zajednica postoje različita mišljenja, u sredinama gde su Srbi u većini često se čuje da su oni “opruzena ruka nekih stranaka, skoro da i nisu potrebni”. U Senti sagovornici takođe traže da nacionalni savet Mađara “ne bude oruđe u rukama VMSZ-a”, ali se značaj nacionalnih saveta bolje shvata (“to su korisne i potrebne. Treba da iskoriste sve zakonske mogućnosti za poboljšanje i proširenje obrazovanja (do fakulteta) na jezicima nacionalnih manjina”).

Etnička i partijska perspektiva (a ova poslednja uključuje i različite neformalne grupe koje utiču na raspodelu opštinskih resursa) veoma su isprepletene na ravni posmatranih lokalnih zajednica. Problemi višepartizma koji se nalazi u zakasnelom formiranju (valja uvek imati u vidu deset godina u kojima je tranzicija bila blokirana) javljaju se na različite načine. Vidljiva je institucionalna upražnjenost uloge koju je ranije imala monopolska komunistička organizacija a koju nastajući politički sistem nije uspeo da do kraja popuni. Ono što su nekada jasno definisali uputstva nadređenih organa komunističke vlasti i politika nacionalnog ključa danas je područje labavih ne suviše obavezujućih dogovora i velikim delom neregulisane etničke i stranačke kompeticije. Za aktere političkog života na lokalnu mahom je karakteristično odsustvo verovanja u bilo koju ideju; bilo bi vrlo neobično da je drugačije, s obzirom na iskustva iz devedesetih godina kada su političke ideje bivale predstavljane u svojim opakim i naopakim karikaturama. Perspektiva sagovornika, a oni spadaju u elitu svojih nacionalnih zajednica, jeste bitno "opštinska". Oni probleme uočavaju na ravni svojih nacionalnih zajednica, ali kada praktično razmišljaju, razmišljaju u kontekstu opštine, što je i razumljivo, budući da se ona raspodela resursa na koju oni mogu da utiču i čiji su oni i protagonisti upravo tu odvija. Po ko zna koji put istraživanje je pokazalo da nema nacionalne solidarnosti među pripadnicima nijedne od ispitivanih nacionalnih zajednica.

Kada se ukazuje na "opštinsku perspektivu", prvo na šta se pomisli jeste da ona ograničava vidokrug u smislu traganja za parcijalnim rešenjima koja će biti na štetu nekog trećeg, na primer sunarodnika koji se nalaze u krajevima gde je njihova etnička grupa u manjini. Ovo nije bez osnova. No, "opštinska perspektiva" može da bude i produktivna, jer ukazuje na činilac u mehanizmu odlučivanja koji je blizu i na kojeg se načelno može uticati (kao npr. konkretni predlozi da se u zgradi skupštine opštine "obaveštenja istaknu i na mađarskom jeziku"). Ovo je posebno važno u sredinama gde opština možda realno može da učini više nego u nekim drugim, s obzirom na strukturu i prirodu vitalnih problema, kao što je slučaj sa Sentom, gde je ključni problem problem jezika i njegove službene i uopšte javne upotrebe.

Na jedan paradoksalan način, "opštinski pristup" u svesti sagovornika proistekao je iz centralizacije Srbije, ali i iz višepartizma i verovatno usled delovanja neformalnih grupa koje funkcionišu na nivou opština. Ovih neformalnih grupa ima unutar lokalnih i unutar nacionalnih zajednica. U Zrenjaninu je posebno vidljivo kako se žale oni pripadnici nacionalnih zajednica koji su potpuno istisnuti iz obe lokalne "elite", i nacionalne na lokalnu i one opštinske⁹; ovo u manjoj meri važi i za druge posmatrane opštine, nešto više za Sentu gde su centri nezadovoljstva lokalni ogranak DSS i Građanski pokret Mađara a manje za Sombor. U pitanju su generatori nezadovoljstva u sve tri opštine, i oni su u izvesnom smislu funkcionalni, jer kritikuju postojeće stanje oštrije nego drugi, a kritika je sistemu koji nastaje kroz konvulzije veoma potrebna.

⁹ Ne treba posebno podsećati da se ove elite delom preklapaju a da su delom autonomne.

Naravno, ovo važi za kritiku stanja stvari ukoliko ona prećutno ne podrži razbijanje albanskih pekara,¹⁰ jer je onda više nego nefunkcionalna. No, uopšte uzev, istraživački su zanimljiviji oni rivali sadašnjim članovima lokalnih elita koji dolaze iz manjinskih zajednica, nego iz većinske.

Nacionalni odnosi u posmatranim opštinama su u celini loši i stabilni, mirni. U razgovorima je prisutna uobičajena mimikrija pri prvim odgovorima. Postoji opšta sklonost da se minimiziraju broj i težina incidenata u pravom smislu reči. Ovo je razumljivo, niko ne želi da potpali vatru. I to je dobro. No, pitanje međunacionalnih odnosa je uopšte uzev dosta delikatno i u jednom istraživačkom smislu. Većina građana Vojvodine relativno mirno živi svoje živote, opterećena mnogo više nesigurnošću da li će se i kako će se snaći u uslovima sve bržih društveno-ekonomskih promena, obuzeta, potom, pitanjima preživljavanja, a tek zatim stanjem međunacionalnih odnosa, odnosno ispunjavanjem određenih kolektivnih potreba i poštovanjem ljudskih i manjinskih prava. Odmereno ocrtana, slika Vojvodine uopšte i tri posmatrane lokalne zajednice posebno, ne može da bude jednodimenzionalna, pri čemu je možda ipak manje zamršena nego što izgleda na prvi pogled. Valja imati u vidu preklapanje društvenih problema, gde svaki od njih snaži uticaj ostalih i smanjuje mogućnost njihovog konstruktivnog rešavanja. Na primer, kada u višenacionalnim opštinama dođe do prodaje firme privatnom kupcu uz otpuštanje dela zaposlenih, neminovno se otvaraju pitanja etničkog porekla kapitala, nacionalne strukture otpuštenih, zadržanih na poslu, novozaposlenih. U situaciji kada su resursi smanjeni mora da se intenzivira etničko takmičenje. Ako je verovati onome šta o takvim situacijama kaže svetska nauka, etničko takmičenje ne mora da bude rizično ukoliko ga ne prati svest o neravnopravnosti aktera koji pripadaju različitim grupama.

U svakom slučaju, pri razgovoru o ovoj temi sagovornici, i oni među pripadnicima lokalnih elita i oni među "običnim" pripadnicima nacionalnih zajednica, velikom većinom, posebno u Somboru i u Zrenjaninu,¹¹ određuju međunacionalne odnose kao dobre. Nešto lošija ocena je u Senti, pri čemu ovde treba imati u vidu sastav učesnika ispitivanja. Ne treba zaboraviti da je Sombor prednjačio u broju etničkih incidenata u vreme njihovog paroksizmalnog izbijanja marta 2004. godine.¹² U kasnijem toku razgovora se kroz sukcesivno postavljanje pitanja vidi kakvi su stvarno

¹⁰ Opaska se, jedva da treba reći, ne odnosi na upravo pomenute političke organizacije niti na njihove predstavnike.

¹¹ U Zrenjaninu nije vršeno posebno ispitivanje "običnih građana" standardizovanim upitnikom. To je odlučeno namerno i bez trunke kolebanja. Centar za razvoj civilnog društva neprestano izvodi (delom za potrebe lokalne samouprave, delom finansijski podržan od nje, delom iz sopstvenih izvora) ispitivanja vezana za probleme lokalne zajednice i etničkih odnosa u opštini u kojoj mu je sedište i raspolaže obiljem i starijem i sasvim "svežeg" materijala u okviru evidencije ovog tipa. S druge strane, građa dobijena iz institucionalnih izvora, štampe i razgovora sa informantima posve je osvetlila problem; izvođenje još jednog anketnog istraživanja "reda radi" u Zrenjaninu nije moglo da izdrži susret sa procenom stvarnih metodskih problema i istraživačkih zahteva. Bolje je bilo usredsrediti resurse na povećanje broja nestrukturisanih intervjua u sve tri opštine. Tema je podrobno i u celini ispitana preko korišćenih izvora obaveštenja. Podaci dobijeni anketnim putem, iz istraživanja rađenom na većem uzorku od onoga koji su omogućavali resursi korišćeni u ovom istraživanju, biće predstavljeni na odgovarajućem mestu.

¹² Pokrajinski sekretar za propise, upravu i manjine Korhec Tamaš nedavno je, juna 2005., govoreći da je intenzitet šovinističkih napada na pripadnike mađarske populacije trenutno nešto slabiji u odnosu na pre godinu dana, podvukao da je došlo do pozitivnih promena u odnosu organa gonjenja u zaštiti sigurnosti manjinskih zajednica, te da su u nekim sredinama vidno smanjene međuetničke tenzije. Korhec je u ovom kontekstu apostrofirao Sombor. Pokrajinski sekretar je u ovom kontekstu protivstavio Sombor Temerinu gde se, po njegovim rečima, "još uvek dešavaju etnički motivisani

međunacionalni odnosi u posmatranim sredinama; osećaj zakirutosti prisutan je skoro kod svih sagovornika nezavisno od njihove etničke pripadnosti, kao i želja ogromne većine njih da «oni drugi» promene ovo ili ono u svom ponašanju. Pri tom opet treba imati na umu da osećaj zakirutosti na etničkom osnovu ne mora uistinu biti motivisan etničkom diskriminacijom – u tranzicijskoj Srbiji malo je zadovoljnih i nefrustriranih ljudi, a niz ispitivanja pokazuje da se pretpostavljeni i u razgovorima navođeni izvori frustracija često ne poklapaju sa onim stvarnim. U tom smislu se i pripadnici etničke većine i manjinskih zajednica bar ponekad žale na “one druge” zbog problema koje izaziva preobražaj samog društveno-ekonomskog sistema. Ovi problemi pogađaju realne i svakodnevne interese pa delom i stoga tranzicijske muke predstavljaju dobar osnov za razvoj nipošto uvek osnovane predstave o ugroženosti upravo vlastite etničke grupe.

ANALIZA FORMALNO-PRAVNOG OKVIRA RELEVANTNOG ZA TEMU PROJEKTA

- IZVORI PRAVA -

Osnovni akti kojima je uređen položaj nacionalnih manjina u Državnoj zajednici Srbija i Crna Gora su Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora (Sl. list SCG br. 1/2003, u daljem tekstu: Ustavna povelja), Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama (Sl. list SCG br. 6/2003, u daljem tekstu: Povelja), ustavi država članica, Statut Autonomne Pokrajine Vojvodina (Sl. list AP Vojvodine broj 17/91, u daljem tekstu: Statut APV), Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (Sl. list SRJ br. 11/2002, u daljem tekstu: Zakon o manjinama), zakoni država članica, odluke pokrajinskih organa i statuti i odluke organa lokalnih samouprava.

Državnu zajednicu Srbija i Crna Gora obavezuju i svi međunarodni ugovori koji su obavezivali SRJ i SFRJ. To rešenje sadrži Ustavna povelja u odredbi iz člana 16. po kojoj ratifikovani međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava imaju primat nad pravom Srbije i Crne Gore i pravom država članica. Odredba iz člana 10. Ustavne povelje kaže da se odredbe međunarodnih ugovora o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama koji važe na teritoriji Srbije i Crne Gore neposredno primenjuju, a odredba iz člana 7. Povelje propisuje da su ljudska i manjinska prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, kao i međunarodnim ugovorima koji važe u državnoj zajednici zajemčena ovom poveljom i neposredno se primenjuju. Odredba iz člana 10. Povelje upućuje da se ljudska i manjinska prava zajemčena ovom poveljom tumače na način kojim se unapređuju vrednosti otvorenog i slobodnog demokratskog društva, u skladu sa važećim međunarodnim jemstvima ljudskih i manjinskih prava i praksom međunarodnih tela koja nadziru njihovo sprovođenje.

incidenti.”

Države članice štite i uređuju ljudska prava na svojoj teritoriji, tako kaže Ustavna povelja u odredbi iz člana 9.: Države članice uređuju, obezbeđuju i štite ljudska i manjinska prava i građanske slobode na svojoj teritoriji. Slično kaže i Povelja u odredbi iz člana 2.: Ljudska i manjinska prava zajemčena ovom poveljom neposredno se uređuju, obezbeđuju i štite ustavima, zakonima i politikom država članica. Prema odredbi iz člana 9. Ustavne povelje Srbija i Crna Gora prati ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava i građanskih sloboda i obezbeđuje njihovu zaštitu, u slučaju kada ta zaštita nije obezbeđena u državama članicama.

PRAVA PRIPADNIKA NACIONALNIH MANJINA

Osnovni okvir prava pripadnika nacionalnih manjina određen je odredbom iz člana 47. Povelje: Zaštita prava pripadnika nacionalnih manjina ostvaruje se u skladu sa međunarodno-pravnom zaštitom ljudskih i manjinskih prava.

Pripadnici nacionalnih manjina imaju individualna i kolektivna prava, prava koja ostvaruju pojedinačno ili u zajednici s drugima, u skladu sa zakonom i međunarodnim standardima.

Kolektivna prava podrazumevaju da pripadnici nacionalnih manjina, neposredno ili preko svojih izabраниh predstavnika, učestvuju u procesu odlučivanja ili odlučuju o pojedinim pitanjima koja su vezana za njihovu kulturu, obrazovanje, informisanje i upotrebu jezika i pisma, u skladu sa zakonom. Radi ostvarivanja prava na samoupravu u oblasti kulture, obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika i pisma, pripadnici nacionalne manjine mogu izabrati svoje nacionalne savete, u skladu sa zakonom.

DEFINICIJA

Odredbom iz člana 2 Zakona o manjinama propisano je da je u smislu ovog zakona nacionalna manjina svaka grupa državljana Savezne Republike Jugoslavije koja je po brojnosti dovoljno reprezentativna, iako predstavlja manjinu na teritoriji Savezne Republike Jugoslavije, pripada nekoj od grupa stanovništva koje su u dugotrajnoj i čvrstoj vezi sa teritorijom Savezne Republike Jugoslavije i poseduje obeležja kao što su jezik, kultura, nacionalna ili etnička pripadnost, poreklo ili veroispovest, po kojima se razlikuje od većine stanovništva, i čiji se pripadnici odlikuju brigom da zajedno održavaju svoj zajednički identitet, uključujući kulturu, tradiciju, jezik ili religiju.

Prema odredbi iz člana 47 Povelje pored termina nacionalne manjine mogu se ravnopravno koristiti drugi termini koje ustavima i zakonima utvrđuju države članice (neujednačena terminologija se može lako uočiti: Ustav Srbije, kao i propisi doneti u SFRJ, govori o narodnostima). Zato i odredba iz stava 2 član 2 Zakona o manjinama propisuje da će se

nacionalnim manjinama u smislu ovog zakona smatrati sve grupe državljana koji se nazivaju ili određuju kao narodi, nacionalne i etničke zajednice, nacionalne i etničke grupe, nacionalnosti i narodnosti, a ispunjavaju navedene uslove. Svakako da ovako široko data definicija pruža mogućnost da zainteresovane zajednice, bez obzira na broj pripadnika, mogu obezbediti status nacionalne manjine.

SLOBODA IZRAŽAVANJA NACIONALNE PRIPADNOSTI

Prema odredbi iz člana 3. Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina (Sl. list SRJ – Međunarodni ugovori, br. 6/98, u daljem tekstu: Okvirna konvencija) svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo da slobodno bira da bude tretiran kao takav ili ne i neće doći u nepovoljan položaj zbog takvog opredeljenja ili vršenja prava vezanih za to opredeljenje.

Prema odredbi iz član 48. Povelje jemči se sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti i niko nije dužan da se izjašnjava o svojoj nacionalnoj pripadnosti.

Odredba iz člana 5. Zakona o manjinama propisuje da u skladu sa Ustavom SRJ proklamovanom slobodom nacionalnog opredeljivanja i izražavanja nacionalne pripadnosti, niko ne sme pretrpeti štetu zbog svog opredeljenja ili izražavanja svoje nacionalne pripadnosti ili zbog uzdržavanja od takvog činjenja. Zabranjena je svaka registracija pripadnika nacionalnih manjina koja ih protivno njihovoj volji obavezuje da se izjasne o svojoj nacionalnoj pripadnosti.

U istom pravcu i Zakon o zaštiti podataka o ličnosti (Sl. list SRJ broj 24/98 i 26/98) u odredbi iz člana 18. propisuje da se, između ostalih, lični podaci o nacionalnoj pripadnosti mogu prikupljati, obrađivati i davati na korišćenje samo uz pismenu saglasnost građanina.

Krivično pravna zaštita ovog prava pružena je u Krivičnom zakonu Republike Srbije.

ZABRANA DISKRIMINACIJE

Odredbom iz člana 4. Okvirne konvencije obavezuju se strane ugovornice da će pripadnicima nacionalnih manjina garantovati ravnopravnost pred zakonom i jednaku zakonsku zaštitu. U tom smislu zabranjena je bilo kakva diskriminacija na osnovu pripadnosti nacionalnoj manjini. Strane ugovornice se obavezuju da usvoje, gde je potrebno, odgovarajuće mere kako bi u svim oblastima ekonomskog, društvenog, političkog i kulturnog života obezbedile punu i stvarnu jednakost pripadnika nacionalne manjine i pripadnika većine. U tom pogledu će voditi računa o specifičnim uslovima pripadnika nacionalnih manjina, a ove mere se neće smatrati aktom diskriminacije.

U odeljku III Povelje kojim se utvrđuju prava pripadnika nacionalnih manjina, u odredbi iz člana 49. je propisano da se pripadnicima nacionalnih manjina jemči ravnopravnost pred

zakonom i jednaka zakonska zaštita. Zabranjena je bilo kakva diskriminacija po osnovu pripadnosti nacionalnoj manjini.

Neće se međutim smatrati diskriminacijom oni propisi, mere i akcije koje su usmerene na obezbeđivanje prava pripadnika nacionalnih manjina, kada se nalaze u nejednakom položaju, da bi im se omogućilo puno uživanje prava pod jednakim uslovima (pozitivna diskriminacija).

Zakon o manjinama u članu 3. takođe sadrži odredbu kojom se zabranjuje svaki oblik diskriminacije, na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj, jezičkoj osnovi, prema licima koja pripadaju nacionalnim manjinama. Organi federacije, republike, autonomne pokrajine, grada i opštine ne mogu da donose pravne akte, niti da preduzimaju mere koje su suprotne ovoj zabrani..

Ustav Republike Srbije (Sl. glasnik RS broj 1/90, u daljem tekstu: Ustav RS) u odredbi iz člana 13. propisuje da su građani jednaki u pravima i dužnostima i imaju jednaku zaštitu pred državnim i drugim organima bez obzira na rasu, pol, rođenje, jezik, nacionalnu pripadnost, veroispovest, političko ili drugo uverenje, obrazovanje, socijalno poreklo, imovno stanje ili koje lično svojstvo.

Slično propisuje i Statut APV u odredbi iz člana 4.: u vršenju poslova u nadležnosti Autonomne Pokrajine Vojvodine svi građani u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini jednaki su u pravima i dužnostima, bez obzira na rasu, pol, rođenje, jezik, nacionalnu pripadnost, veroispovest, političko ili drugo uverenje, obrazovanje, socijalno poreklo, imovno stanje ili koje lično svojstvo.

I posebnim zakonima propisana je zabrana diskriminacije. Tako Zakon o radu (Sl. glasnik RS broj 24/2005) u odredbi iz člana 18. zabranjuje neposrednu i posrednu diskriminacija lica koja traže zaposlenje, kao i zaposlenih, s obzirom i na nacionalnu pripadnost.

Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti (Sl. glasnik RS broj 71/2003 i 84/2004) sadrži sličnu zabranu u članu 8. propisujući da se u primeni ovog zakona, drugih propisa i akata Nacionalne službe i agencije, obezbeđuje licu koje traži zaposlenje jednaka dostupnost poslovima zapošljavanja i jednakost u postupku zapošljavanja, nezavisno od, između ostalog, nacionalne pripadnosti, etničkog porekla, jezika, vere i porekla ili od bilo koje druge okolnosti koja može biti osnov diskriminacije, odnosno nejednakog postupanja prema pojedincima među kojima postoje razlike koje nisu u funkciji izvršavanja poslova radnog mesta.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Sl. glasnik RS broj 62/2003 i 58/2004) u odredbi iz člana 4. takođe propisuje da svako ima pravo na obrazovanje i vaspitanje i da su građani Republike Srbije jednaki u ostvarivanju prava na obrazovanje i vaspitanje, bez obzira na nacionalnu, versku i jezičku pripadnost.

Krivičnopravna zaštita od diskriminacije obezbeđena je odgovarajućim odredbama Osnovnog krivičnog zakona (Sl. Glasnik RS broj 39/03) i Krivičnog zakona RS (Sl. Glasnik RS broj 26/77). Tako je, primera radi, odredbom iz člana 154. Osnovnog krivičnog zakona propisano da će se lice koje na osnovu razlike u rasi, boji kože, nacionalnosti ili etničkom poreklu krši osnovna ljudska

prava i slobode priznate od strane međunarodne zajednice, kazniti zatvorom od šest meseci do pet godina, a istom kaznom kazniće se ko vrši proganjanje organizacije ili pojedinaca zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi. Ko širi ideje o superiornosti jedne rase nad drugom, ili propagira rasnu mržnju, ili postiže na rasnu diskriminaciju, kazniće se zatvorom od tri meseca do tri godine. Krivični zakon RS u odredbi iz člana 60. propisuje kaznu zatvora od tri meseca do pet godina za lice koje na osnovu razlike u nacionalnosti, rasi, veroispovesti, političkom ili drugom ubeđenju, etničkoj pripadnosti, polu, jeziku, obrazovanju ili društvenom položaju uskrati ili ograniči prava građana utvrđena ustavom, zakonom ili drugim propisom ili opštim aktom ili ratifikovanim međunarodnim ugovorom, ili na osnovu ove razlike daje građanima povlastice ili pogodnosti.

ZAŠTITA NACIONALNOG, ETNIČKOG I KULTURNOG IDENTITETA

Odredbom iz člana 5. Okvirne konvencije obavezuju se strane ugovornice da stvaraju potrebne uslove kako bi pripadnici nacionalnih manjina očuvali i razvijali svoju kulturu i sačuvali neophodne elemente svog identiteta, naime religiju, jezik, tradicije i kulturno nasleđe.

Ova zaštita je predviđena u odredbi iz člana 52. Povelje. Tako, pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno ispoljavanje nacionalne i etičke, kulturne i verske posebnosti. U tom smislu, prema odredbi iz člana 53. Povelje pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na osnivanje prosvetnih i kulturnih organizacija i udruženja, čije je finansiranje dobrovoljno, a ovim organizacijama i udruženjima pripadnika nacionalnih manjina se priznaje posebna uloga u ostvarenju prava pripadnika nacionalnih manjina.

Ustav RS u odredbi iz člana 49. predviđa da se građaninu jamči sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti i kulture i sloboda upotrebe svog jezika i pisma.

Zakon o manjinama je mnogo konkretniji te u odredbi iz člana 12. propisuje da je izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje, prenošenje i javno ispoljavanje nacionalne i etničke, kulturne, verske i jezičke posebnosti kao dela tradicije građana, nacionalnih manjina i njihovih pripadnika njihovo neotuđivo individualno i kolektivno pravo. I ovaj zakon propisuje da u cilju očuvanja i razvoja nacionalne i etničke posebnosti, pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju posebne kulturne, umetničke i naučne ustanove, društva i udruženja u svim oblastima kulturnog i umetničkog života. Ove ustanove, društva i udruženja su samostalni u radu, a država će učestvovati u finansiranju tih društava i udruženja u skladu sa svojim mogućnostima. Predviđena je mogućnost osnivanja posebnih fondacija za podsticanje i podršku ovih ustanova, društava i udruženja. Muzeji, arhivi i institucije za zaštitu spomenika kulture čiji je osnivač država, obezbediće predstavljanje i zaštitu kulturno -istorijskog nasleđa nacionalnih manjina sa svoje teritorije. Predstavnici nacionalnih saveta će učestvovati u odlučivanju o načinu predstavljanja kulturno-istorijskog nasleđa svoje zajednice.

Prema odredbi iz člana 20. istog zakona osniva se Savezni fond za podsticanje društvenog, ekonomskog, kulturnog i opšteg razvoja nacionalnih manjina. Fond će učestvovati u finansiranju aktivnosti i projekata iz budžetskih sredstava vezanih za poboljšanje položaja i razvijanje kulturnog stvaralaštva nacionalnih manjina. Savezna vlada se obavezuje da donese bliže propise kojima će utvrditi sastav i delatnost ovog Fonda.

ZABRANA NASILNE ASIMILACIJE

U skladu sa odredbom iz stava 2. član 5. Okvirne konvencije bez štete po mere preduzete u skladu sa njihovom opštom politikom integracije, strane ugovornice će se uzdržati od politike ili prakse koje imaju za cilj asimilaciju pripadnika nacionalnih manjina protiv njihove volje i štitiće ta lica od svake akcije usmerene ka takvoj asimilaciji.

Odredbom iz člana 50. Povelje zabranjena je nasilna asimilacija pripadnika nacionalnih manjina i države članice i državna zajednica Srbija i Crna Gora dužne su da zaštite pripadnike nacionalnih manjina od svake akcije usmerene ka takvoj asimilaciji.

Zakon o manjinama u odredbi iz člana 5. propisuje da je zabranjena svaka radnja i mera nasilne asimilacije pripadnika nacionalnih manjina, a u odredbi iz člana 22. propisuje zabranu mera koje menjaju odnos stanovništva u oblastima naseljenim nacionalnim manjinama i koje otežavaju uživanje i ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih manjina.

ZABRANA IZAZIVANJA RASNE, NACIONALNE I VERSKE MRŽNJE

Odredba iz stava 2. član 6. Okvirne konvencije obavezuje strane ugovornice da preuzmu odgovarajuće mere kako bi zaštitile lica koja mogu biti izložena pretnjama ili diskriminaciji, neprijateljstvima ili nasilju zbog svog etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta.

Povelja u odredbi iz člana 51. propisuje da je zabranjeno i kažnjivo izazivanje i podsticanje nacionalne, rasne, verske ili druge neravnopravnosti, kao i izazivanje i raspirivanje nacionalne, rasne, verske i druge mržnje i netrpeljivosti.

Ustav RS nema opštu odredbu o protivustavnosti i kažnjivosti svih oblika izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje.

Osnovni krivični zakon u odredbi iz člana 134. propisuje da će se lice koje izaziva ili raspaljuje nacionalnu, rasnu ili versku mržnju, razdor ili netrpeljivost među narodima i nacionalnim manjinama koje žive u SRJ, kazniti zatvorom od jedne do pet godina. Ako je ovo delo učinjeno prinudom, zlostavljanjem, ugrožavanjem sigurnosti, izlaganjem poruzi nacionalnih, etničkih ili verskih simbola, oštećenjem tuđih stvari, skrnavljenjem spomenika, spomen-obeležja ili grobova, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do osam godina. Ko ovo delo vrši zloupotrebom položaja

ili ovlašćenja ili ako je usled tih dela došlo do nereda, nasilja ili drugih teških posledica za zajednički život naroda i nacionalnih manjina koji žive u SRJ, kazniće se zatvorom od jedne do osam godina, odnosno zatvorom od jedne do deset godina. Prema odredbi iz člana 154. istog zakona ko na osnovu razlike u rasi, boji kože, nacionalnosti ili etničkom poreklu krši osnovna ljudska prava i slobode priznate od strane međunarodne zajednice, kazniće se zatvorom od šest meseci do pet godina. Istom kaznom kazniće se ko vrši proganjanje organizacije ili pojedinaca zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi, a ko širi ideje o superiornosti jedne rase nad drugom, ili propagira rasnu mržnju, ili postiže na rasnu diskriminaciju kazniće se zatvorom.

PRAVO NA UPOTREBU SVOJIH SIMBOLA NA JAVNIM MESTIMA

Povelja u odredbi iz člana 52. propisuje da pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na upotrebu svojih simbola na javnim mestima.

Zakon o zaštiti manjina u odredbi iz člana 16. ovo pravo uređuje detaljnije. Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo izbora i upotrebe nacionalnih simbola i znamenja, s tim da ovi nacionalni simbol i znamenje ne mogu biti identični sa simbolom i znamenjem druge države. Simboli i znamenja nacionalnih manjina se mogu službeno isticati tokom državnih praznika i praznika nacionalne manjine na zgradama i u prostorijama lokalnih organa i organizacija sa javnim ovlašćenjima na područjima na kojima je jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi. Uz znamenja i simbole nacionalne manjine, pri službenoj upotrebi obavezno se ističu znamenja i simboli SRJ, odnosno republike članice.

Nacionalne simbole, znamenja i praznike nacionalnih manjina predlažu nacionalni saveti. Simbole, znamenje i praznike nacionalnih manjina potvrđuje Savet Srbije za nacionalne manjine.

PRAVO NA SLOBODNU UPOTREBU SVOG JEZIKA I PISMA

Okvirna konvencija u odredbi iz člana 10. propisuje obavezu strana ugovornica da priznaju da svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo da koristi slobodno i bez ometanja svoj manjinski jezik, privatno i javno, usmeno ili pismeno. U oblastima tradicionalno ili znatno naseljenim pripadnicima nacionalnih manjina, ako to ova lica zahtevaju, ili takav zahtev odgovara realnim potrebama, strane će u meri u kojoj je to moguće nastojati da osiguraju uslove koji bi omogućili upotrebu manjinskog jezika u odnosima između pripadnika nacionalnih manjina i administrativnih organa. Strane ugovornice se obavezuju da garantuju pravo svakom pripadniku nacionalne manjine da bude obavešten, bez odlaganja, na jeziku koji razume, o razlozima hapšenja i o karakteru i uzroku optužbe protiv njega i da se brani na tom jeziku, ako je potrebno, uz besplatnu pomoć tumača.

Kako i Ustavna povelja i Povelja o ljudskim i manjinskim pravima garantuju stečena prava valja ukazati i na odredbu iz člana 12. Ustava SRJ koja je glasila: Na području SRJ gde žive nacionalne manjine u službenoj upotrebi su njihovi jezici i pisma, u skladu sa zakonom.

Ustav Republike Srbije u odredbi iz člana 8. kaže da je u Republici Srbiji u službenoj upotrebi srpskohrvatski jezik i ćiriličko pismo, a latiničko pismo je u službenoj upotrebi na način utvrđen zakonom, a da su na područjima Republike Srbije gde žive narodnosti u službenoj upotrebi istovremeno i njihovi jezici i pisma, na način utvrđen zakonom.

Zakon o manjinama u odredbi iz člana 10. propisuje da pripadnici nacionalnih manjina mogu slobodno upotrebljavati svoj jezik i pismo, privatno i javno, a odredba iz člana 11. istog zakona se propisuje da na teritoriji jedinice lokalne samouprave gde tradicionalno žive pripadnici nacionalnih manjina, njihov jezik i pismo može biti u ravnopravnoj službenoj upotrebi. Jedinica lokalne samouprave će obavezno uvesti u ravnopravnu službenu upotrebu jezik i pismo nacionalne manjine ukoliko procenat pripadnika te nacionalne manjine u ukupnom broju stanovnika na njenoj teritoriji dostiže 15% prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva. U jedinici lokalne samouprave gde je u trenutku donošenja ovog zakona jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi, isti će ostati u službenoj upotrebi.

Službena upotreba jezika nacionalnih manjina podrazumeva korišćenje jezika nacionalnih manjina u upravnom i sudskom postupku i vođenje upravnog postupka i sudskog postupka na jeziku nacionalne manjine, upotrebu jezika nacionalne manjine u komunikaciji organa sa javnim ovlašćenjima sa građanima, izdavanje javnih isprava i vođenje službenih evidencija i zbirki ličnih i podataka na jezicima nacionalnih manjina i prihvatanje tih isprava na tim jezicima kao punovažnih, upotrebu jezika na glasačkim listićima i biračkom materijalu i upotrebu jezika u radu predstavničkih tela.

Na teritoriji jedinice lokalne samouprave gde tradicionalno žive pripadnici nacionalnih manjina imena organa koji vrše javna ovlašćenja, nazivi jedinica lokalne samouprave, naseljenih mesta, trgova i ulica i drugi toponimi ispisuju se i na jeziku dotične nacionalne manjine, prema njenoj tradiciji i pravopisu. I najzad, savezni zakoni i propisi se objavljuju i na jezicima nacionalnih manjina, u skladu sa posebnim propisom (prema odredbi iz stava 2 član 6. Zakona o objavljivanju saveznih zakona, drugih propisa i opštih akata (Sl. list SRJ broj 53/92) savezna vlada se stara da se savezni zakoni, kao i drugi savezni propisi koji su od značaja za ostvarivanje sloboda i prava pripadnika nacionalnih manjina objave i na jezicima i pismima nacionalnih manjina, u skladu sa saveznim zakonom).

Pripadnici nacionalnih manjina čiji broj u ukupnom stanovništvu Savezne Republike Jugoslavije dostiže najmanje 2% prema poslednjem popisu stanovništva, mogu se obratiti saveznim organima na svom jeziku i imaju pravo da dobiju odgovor na tom jeziku. Poslanik u Saveznoj skupštini koji pripada nacionalnoj manjini čiji broj u ukupnom stanovništvu Savezne

Republike Jugoslavije dostiže najmanje 2% prema poslednjem popisu stanovništva ima pravo da se obraća Saveznoj skupštini na svom jeziku.

Zakon o lokalnoj samoupravi (Sl. glasnik RS broj 9/2002, 33/2004, 135/2004) u odredbi iz člana 18. propisuje da je opština odgovorna da, preko svojih organa, u skladu sa Ustavom i zakonom utvrđuje jezike i pisma nacionalnih manjina koji su u službenoj upotrebi na teritoriji opštine (izvorni delokrug).

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma (Sl. glasnik RS broj 45/91, 53/93, 48/94) u odredbi iz člana 8. propisuje da je u opštinama u kojima u većem broju žive pripadnici naroda čije je primarno pismo, u skladu s tradicijom tog naroda, latinica, u službenoj upotrebi i latiničko pismo. Statutom opštine se, u skladu sa pomenutim stavom utvrđuje službena upotreba latiničkog pisma.

Prema odredbi iz član 11. istog zakona opštine u kojima žive pripadnici narodnosti svojim statutom utvrđuju kad su i jezici narodnosti u službenoj upotrebi na njihovoj teritoriji. Jezici narodnosti koji su u službenoj upotrebi u radu organa autonomne pokrajine utvrđuju se njenim statutom.

Zakon o utvrđivanju određenih nadležnosti Autonomne pokrajine (Sl. glasnik RS broj 6/2002, u daljem tekstu: Omnibus) u odredbi iz člana 18. ovlašćuje Autonomnu pokrajinu da preko svojih organa, u skladu sa zakonom kojim se uređuje službena upotreba jezika i pisama bliže uređuje službenu upotrebu jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji autonomne pokrajine i vrši nadzor nad primenom propisa kojima uređuje ta pitanja i da vrši nadzor nad primenom zakona (ovaj posao Pokrajina vrši kao poveren).

U skladu sa ovim doneta je Odluka o bližem utvrđivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine (Sl. List APV broj 8/03). Prema odredbi iz člana 2. ove odluke pripadnik nacionalne manjine može usmeno i pismeno da se obrati organima Pokrajine, organima i organizacijama jedinica lokalne samouprave, organizacionim jedinicama organa državne uprave, javnih preduzeća, ustanova i službi osnovanih za celu teritoriju Republike Srbije, kao i za područje jedinice lokalne samouprave na svom jeziku i pismu koji su na području tog organa u službenoj upotrebi. Organi kao punovažne primaju podneske, isprave i druga dokumenta od strane građana koja su sastavljena na jeziku i pismu nacionalnih manjina koja su na području tog organa u službenoj upotrebi. Ako za to postoji potreba, podnesci, isprave i druga dokumenta prevode se na srpski jezik o trošku organa i prilažu se spisima.

Pripadnik nacionalne manjine ima pravo da mu se obezbedi usmeni, odnosno pismeni odgovor na jeziku na kojem se obratio organu. U slučaju da lice zaposleno u organu, čiji je posao pretežno vezan za rad sa strankama, ne poznaje u dovoljnoj meri jezik nacionalne manjine, organ će o svom trošku obezbediti prevodioca.

Organi Pokrajine, organi i organizacije jedinica lokalne samouprave, organizacione jedinice organa državne uprave, javnih preduzeća, ustanova i službi osnovanih za celu teritoriju Republike Srbije, kao i za područje jedinice lokalne samouprave u svom aktu o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta, propisaće znanje jezika nacionalne manjine u službenoj upotrebi kao uslov za zapošljavanje kod odgovarajućeg broja izvršilaca na radnim mestima na kojima zaposleni rade sa strankama ili vode upravni postupak.

Ovde valja ukazati i na odredbu iz člana 61. KZ po kojoj će se lice koje suprotno propisima o ravnopravnoj upotrebi jezika ili pisama naroda i narodnosti Jugoslavije uskrati ili ograniči građaninu da pri ostvarivanju svojih prava upotrebi jezik odnosno pismo kojim se služi, kazniti zatvorom do jedne godine.

PRAVO DA SOPSTVENO IME I PREZIME KORISTE NA SVOM JEZIKU

Okvirna konvencija u odredbi iz člana 11. obavezuje strane ugovornice da priznaju da svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo da koristi svoje prezime (patronim) i ime na jeziku manjine i pravo na njihovo zvanično priznavanje po modalitetima utvrđenim u njihovom pravnom sistemu.

Prema odredbi iz člana 52. Povelje pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da sopstveno ime i prezime koriste na svom jeziku.

Zakon o manjinama je u odredbi iz člana 9. mnogo precizniji propisujući da pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na slobodan izbor i korišćenje ličnog imena i imena svoje dece, kao i na upisivanje ovih ličnih imena u sve javne isprave, službene evidencije i zbirke ličnih podataka prema jeziku i pravopisu pripadnika nacionalne manjine, ali ovo pravo ne isključuje paralelan upis imena i po srpskom pravopisu i pismu.

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma u odredbi iz člana 18. predviđa dvojezične obrasce, ali Uputstvo o vođenju matičnih knjiga i obrascima matičnih knjiga (Sl. glasnik RS broj 48/90 i 22/91) ne propisuje upotrebu dvojezičnih obrazaca javnih isprava i obrazaca evidencije za područja na kojima su u službenoj upotrebi jezici narodnosti.

Prema odredbi iz člana 3. Odluke o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji APV ukoliko je u evidenciji lično ime pripadnika nacionalne manjine upisano u izvornom obliku, to lično ime će se na isti način upisati i u javne isprave (lične isprave, izvodi iz matičnih knjiga) koje mu se izdaju, nezavisno od jezika i pisma obrasca javne isprave. Pritom se ne isključuje ispisivanje ličnog imena i na srpskom jeziku i pismu, pored imena u izvornom obliku.

Odredbom iz stava 1 član 4 iste odluke na područjima na kojima su u službenoj upotrebi i jezici nacionalnih manjina, evidencije propisane od strane nadležnih organa vode se i na jeziku nacionalne manjine.

Problemi sa višejezičnim obrascima su na legalnoj ravni u Vojvodini otklonjeni donošenjem Odluke o višejezičnim obrascima izvoda iz matičnih knjiga i o načinu upisa u iste (Sl. List APV broj 1/01). Po odredbi iz člana 6. ove Odluke u izvodima iz matičnih knjiga i uverenjima upis ličnog imena pripadnika nacionalne manjine se vrši na jeziku i pismu nacionalne manjine, a lično ime pripadnika nacionalne manjine se upisuje posle toga u zagradi i na srpskom jeziku, prema pravopisu tog jezika.

Zakon o ličnoj karti (Sl. glasnik SRS broj 15/74) u odredbi iz člana 20. propisuje da se tekst obrasca lične karte štampa na srpsko-hrvatskom jeziku, ali da se štampa i na drugim jezicima naroda i narodnosti kojima je ustavom obezbeđena ravnopravnost upotrebe jezika. Podaci u obrascu lične karte ispisuju se na jezicima naroda i narodnosti u skladu sa zakonom. U odredbi iz člana 21. istog zakona ovlašćen je republički sekretar za unutrašnje poslove, da u sporazumu sa pokrajinskim sekretarom za unutrašnje poslove, donese bliže propise o obrascu lične karte.

Prema odredbi iz stava 2 član 4. Odluke o bližem utvrđivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji APVojvodine svedočanstva o stečenom obrazovanju, kad je nastava izvođena na jeziku nacionalne manjine, druge javne isprave, kao i druge isprave koje su od interesa za ostvarivanje zakonom i drugim propisima utvrđenih prava građana, a koje se izdaju na osnovu evidencija na zahtev pripadnika nacionalne manjine, izdaju se i na njegovom jeziku.

Obrasci javnih isprava, kao i obrasci evidencija za potrebe područja na kojima su u službenoj upotrebi jezici nacionalnih manjina, štampaju se dvojezično, na srpskom i na jeziku svake nacionalne manjine čiji je jezik u službenoj upotrebi. Zaposleni u organu koji izdaje javnu ispravu dužan je da ukaže pripadniku nacionalne manjine na njegovo pravo da traži da mu se javna isprava izda dvojezično - na srpskom jeziku i na jeziku i pismu nacionalne manjine, na dvojezično odštampanom obrascu.

PRAVO DA U SREDINAMA SA ZNAČAJNOM MANJINSKOM POPULACIJOM, TRADICIONALNI LOKALNI NAZIVI, IMENA ULICA I NASELJA, KAO I TOPOGRAFSKE OZNAKE BUDU ISPISANI I NA JEZIKU MANJINE

Okvirna konvencija u odredbi iz člana 11. obavezuje strane ugovornice da će svakom pripadniku nacionalne manjine priznati pravo da na svom manjinskom jeziku istakne oznake, natpise i druge informacije privatne prirode koje su javno vidljive a u oblastima koje su tradicionalno naseljene znatnim brojem pripadnika nacionalne manjine, strane ugovornice će

nastojati da u okviru svojih pravnih sistema, a uključujući gde je to potrebno i sporazume sa drugim državama uzimajući u obzir njihove specifične uslove, da istaknu tradicionalne lokalne nazive, imena ulica i druge topografske oznake namenjene javnosti i na jeziku manjine, ako postoji dovoljna tražnja za takvim naznakama.

Povelja u odredbi iz člana 52. propisuje pravo pripadnika nacionalnih manjina da u sredinama sa značajnom manjinskom populacijom, tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica i naselja, kao i topografske oznake budu ispisani i na jeziku manjine.

Zakon o manjinama u odredbi iz stava 5 član 11. kaže da se na teritorijama jedinice lokalne samouprave gde tradicionalno žive pripadnici nacionalnih manjina, imena organa koji vrše javna ovlašćenja, nazivi jedinica lokalne samouprave, naseljenih mesta, trgova i ulica i drugi toponimi ispisuju i na jeziku dotične nacionalne manjine, prema njenoj tradiciji i pravopisu.

Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma u odredbi iz člana 19. propisuje da se na područjima na kojima su u službenoj upotrebi i jezici narodnosti, nazivi mesta i drugi geografski nazivi, nazivi ulica i trgova, nazivi organa i organizacija, saobraćajni znaci, obaveštenja i upozorenja za javnost i drugi javni natpisi ispisuju i na jezicima narodnosti. Prema odredbi iz stava 3. član 7. istog zakona geografski nazivi i vlastita imena sadržana u javnim natpisima ne mogu se zamenjivati drugim nazivima odnosno imenima, a ispisuju se na jeziku narodnosti u skladu sa pravopisom tog jezika, što praktično znači da se zvanični geografski nazivi i lična imena sadržani i javnim natpisima na srpskom jeziku ne smeju zameniti tradicionalnim nazivima i imenima iz manjinskog jezika, nego je dozvoljena samo upotreba ortografije manjinskih jezika. Ovakav stav nikako nije u skladu sa pomenutom odredbom Okvirne konvencije ni sa odredbom iz člana 5. Zakona o manjinama.

Odredba iz stava 1 član 6. Odluke o bližem utvrđivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji APV propisuje da se na područjima na kojima su u službenoj upotrebi i jezici nacionalnih manjina, nazivi mesta i drugi geografski nazivi, nazivi ulica i trgova, nazivi organa, saobraćajni znaci, obaveštenja i upozorenja za javnost, i drugi javni natpisi ispisuju i na jeziku i pravopisu dotične nacionalne manjine prema njenoj tradiciji, a prema odredbi iz člana 7. iste odluke tradicionalne nazive gradova, opština i naseljenih mesta na jeziku nacionalne manjine utvrđuje i dostavlja radi objavljivanja nacionalni savet određene nacionalne manjine u roku od tri meseca od dana stupanja na snagu ove odluke.

Odlukom o utvrđivanju mađarskih naziva naseljenih mesta u Vojvodini (Sl. list AP Vojvodine broj 12/2003) utvrđena je lista tradicionalnih naziva naseljenih mesta na mađarskom jeziku na teritoriji lokalnih samouprava, u kojima je mađarski jezik u službenoj upotrebi, a Odluka o utvrđivanju tradicionalnih naziva gradova, opština i naseljenih mesta na slovačkom jeziku je objavljena u Sl. listu AP Vojvodine broj 13/2003.

U odredbi iz člana 3. st. 1 Uredbe o utvrđivanju kućnih brojeva, označavanju zgrada brojevima i označavanju naziva naseljenih mesta, ulica i trgova (Sl. glasnik RS broj 110/2003 i 137/2004) stoji da se nazivi naseljenih mesta, ulica i trgova ispisuju u skladu sa zakonom kojim se uređuje službena upotreba jezika i pisma i zakonom kojim se uređuju zaštita prava i sloboda nacionalnih manjina, u delu kojim se uređuje službena upotreba jezika i pisma.

Prema odredbi iz člana 20. Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisama firma preduzeća, ustanove i drugog pravnog lica ispisuje se na srpskom jeziku i na jeziku narodnosti koji je u službenoj upotrebi u opštini u kojoj je sedište tog subjekta. Firma se može ispisati i na jeziku narodnosti, koji je u službenoj upotrebi u mestu poslovanja. Pravno lice nije dužno da ispisuje na srpskom jeziku, odnosno na jeziku narodnosti, firmu ili njen deo koji se koristi kao robni znak, bez obzira na njegovo jezičko poreklo. Ove odredbe se odnose i na radnje, odnosno druge oblike obavljanja delatnosti.

I najzad, prema odredbi iz člana 5. Odluke o bližem uređivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine na područjima na kojima su u službenoj upotrebi jezici nacionalnih manjina, organi koji pružaju i naplaćuju usluge građanima u oblasti elektroprivrede, prodaje prirodnog gasa, komunalnih usluga, pošte i telegrafa, obezbeđuju korisnicima njihovih usluga i proizvoda obrasce računa, razne potvrde i obaveštenja u vezi njihovih usluga, višejezično na srpskom jeziku i na jeziku (jezicima) nacionalnih manjina u službenoj upotrebi.

PRAVO NA ŠKOLOVANJE NA SVOM JEZIKU U DRŽAVNIM USTANOVAMA I NA OSNIVANJE PRIVATNIH OBRAZOVNIH USTANOVA NA SVIM NIVOIMA

Odredba iz člana 12. Okvirne konvencije obavezuje strane ugovornice da obezbede jednaku mogućnost pristupa obrazovanju na svim nivoima za pripadnike nacionalnih manjina.

Povelja u odredbi iz člana 43. kaže da svako ima pravo na obrazovanje, da je osnovno obrazovanje obavezno i da su države članice dužne da obezbede besplatno osnovno obrazovanje. Odredba iz člana 52. Povelje ovo pravo daje i pripadnicima nacionalnih manjina koji imaju pravo na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama.

Zakon o nacionalnim manjinama u odredbi iz člana 13. predviđa pravo pripadnika nacionalnih manjina na vaspitanje i obrazovanje na svom jeziku u institucijama predškolskog, osnovnog i srednjeg vaspitanja i obrazovanja. Ukoliko u trenutku donošenja ovog zakona ne postoji obrazovanje na jeziku nacionalne manjine u okviru sistema javnog obrazovanja za pripadnike nacionalne manjine, država je dužna da stvori uslove za organizovanje obrazovanja na jeziku nacionalne manjine, a do tog vremena obezbediti dvojezičnu nastavu ili izučavanje jezika nacionalne manjine sa elementima nacionalne istorije i kulture za pripadnike nacionalne manjine.

Za ostvarivanje ovih prava može se propisati određeni minimalan broj učenika, s tim da taj broj može da bude manji od minimalnog broja učenika koji je zakonom propisan za obezbeđenje odgovarajućih oblika nastave i obrazovanja. Obrazovanje na jeziku nacionalne manjine ne isključuje obavezno učenje srpskog jezika. Program nastave za potrebe ovakvog obrazovanja, u delu koji se odnosi na nacionalni sadržaj, u značajnoj meri će sadržati teme koje se odnose na istoriju, umetnost i kulturu nacionalne manjine. U izradi nastavnog plana za potrebe nastave predmeta koji izražavaju posebnost nacionalnih manjina na jeziku nacionalnih manjina, dvojezične nastave i učenja jezika nacionalnih manjina sa elementima nacionalne kulture, obavezno učestvuju nacionalni saveti nacionalne manjine.

Odredbom iz člana 14. istog zakona predviđeno je da će se za potrebe obrazovanja na jeziku nacionalnih manjina u okviru višeg i visokog obrazovanja obezbediti katedre i fakulteti gde će se na jezicima nacionalnih manjina, ili dvojezično, obrazovati vaspitači, učitelji i nastavnici jezika nacionalnih manjina. Pored ovakvog višeg i visokog obrazovanja fakultet će organizovati lektorat na jezicima nacionalnih manjina, gde će studenti pripadnici nacionalnih manjina moći da savladaju stručne termine i na jeziku nacionalne manjine. Država će pomagati stručno osposobljavanje i terminološko usavršavanje nastavnika za potrebe obrazovanja na jeziku nacionalnih manjina. Država će takođe pospešivati međunarodnu saradnju, sa ciljem da se omogući da pripadnici nacionalnih manjina studiraju u inostranstvu na maternjem jeziku i da se tako stečene diplome priznaju u skladu sa zakonom.

Treba svakako pomenuti i odredbu iz člana 15. Zakona o nacionalnim manjinama po kojoj pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnuju i održavaju privatne obrazovne ustanove, škole, ili univerzitet, gde će se obrazovanje organizovati na jezicima nacionalnih manjina ili dvojezično, u skladu sa zakonom, s tim da u finansiranju obrazovanja na jezicima nacionalnih manjina mogu učestvovati i domaće i strane organizacije, fondacije i privatna lica, u skladu sa zakonom. U slučaju ove finansijske ili druge donacije država će obezbediti određene olakšice ili oslobađanje od dažbina. Sve ovo je u skladu sa odredbom iz člana 13. Okvirne konvencije.

Ustav Republike Srbije u odredbi iz člana 32. kaže da je školovanje svakom dostupno, pod jednakim uslovima i da pripadnici drugih naroda i narodnosti imaju pravo na obrazovanje na svom jeziku, u skladu sa zakonom.

Statut APV u odredbi iz člana 13. kaže da se Autonomna Pokrajina Vojvodina stara o obezbeđivanju uslova da se obrazovanje pripadnika drugih naroda i narodnosti obavlja i na njihovim jezicima, u skladu sa zakonom.

Zakon o osnovnoj školi (Sl. list RS broj 50/92) u odredbi iz člana 5. propisuje da se za pripadnike narodnosti nastavni plan i program ostvaruje i na maternjem jeziku, ili dvojezično, ako se za upis u prvi razred prijavi najmanje 15 učenika, ali da škola može da ostvaruje nastavni plan i program i na jeziku narodnosti, odnosno dvojezično i za manje od 15 učenika upisanih u prvi

razred, uz saglasnost ministra prosvete. Ministar prosvete propisuje način dvojezičnog ostvarivanja nastavnog plana i programa. Kada se nastavni plan i program ostvaruje i na jezicima narodnosti, učenik savlađuje nastavni plan i program srpskog jezika. Kada se nastavni plan i program ostvaruje na srpskom jeziku, učenicima pripadnicima narodnosti obezbeđuje se savlađivanje nastavnog plana i programa maternjeg jezika sa elementima nacionalne kulture. Slično rešenje daje i Zakon o srednjoj školi (Sl. glasnik RS 50/92) u odredbi iz člana 5.

Ovde valja ukazati i na odredbu iz člana 31. Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (Sl. glasnik RS 62/2003 i 58/64) po kojoj se prvi put daje mogućnost da osnovnu školu može da osnuje, pored republike, autonomne pokrajine, jedinice lokalne samouprave i drugo pravno ili fizičko lice.

Zakon o višoj školi (Sl. glasnik RS broj 50/92) u odredbi iz člana 4. propisuje da se više obrazovanje stiče na srpskom jeziku ali se nastava može izvoditi i na jeziku narodnosti, odnosno nacionalne manjine, kao i na jednom od svetskih jezika, o čemu odluku donosi osnivač. Ako osnivač nije Republika Srbija, saglasnost na odluku o izvođenju nastave na jeziku narodnosti, odnosno nacionalne manjine, ili na jednom od svetskih jezika daje Vlada Republike Srbije. Slično rešenje sadrži i Zakon o univerzitetu (Sl. glasnik Rs broj 21/2002)

PRAVO NA DELOTVORNO UČEŠĆE U KULTURNOM, DRUŠTVENOM I EKONOMSKOM ŽIVOTU I JAVNIM ODNOSIMA

Odredbom iz člana 15. Okvirne konvencije strane ugovornice se obavezuju da će stvoriti uslove potrebne za delotvorno učešće pripadnika nacionalnih manjina u kulturnom, društvenom i ekonomskom životu i javnim odnosima, posebno onim koji se na njih odnose.

Odredba iz člana 52. Povelje pripadnicima nacionalnih manjina daje pravo na određen broj mandata u skupštini države članice i Skupštini Srbije i Crne Gore, polazeći od principa neposredne reprezentacije, saglasno zakonima država članica i na odgovarajuću zastupljenost u javnim službama, organima državne vlasti i lokalne samouprave.

Zakon o zaštiti manjina u odredbi iz člana 21. propisuje da se prilikom zapošljavanja u javnim službama, uključujući policiju, vodi računa o nacionalnom sastavu stanovništva, odgovarajućoj zastupljenosti i o poznavanju jezika koji se govori na područja organa ili službe.

Potrebno je ovde ukazati i na odredbu iz člana 81. Zakona o izboru narodnih poslanika (Sl. glasnik RS broj 35/2000, 72/2003 i 18/2004) Po ovoj odredbi u raspodeli mandata u Narodnoj skupštini RS učestvuju samo izborne liste koje su dobile najmanje 5% glasova od ukupnog broja glasova birača koji su glasali u izbornoj jedinici. Političke stranke nacionalnih manjina i koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina učestvuju u raspodeli mandata i kad su dobile manje od 5% glasova od ukupnog broja birača koji su glasali. Političke stranke nacionalnih manjina su sve

one stranke čiji je osnovni cilj predstavljanje i zastupanje interesa nacionalne manjine i zaštita i poboljšanje prava pripadnika nacionalnih manjina, u skladu s međunarodnopravnim standardima. O tome da li podnosilac izborne liste ima položaj političke stranke nacionalne manjine, odnosno koalicije političkih stranaka nacionalnih manjina odlučuje Republička izborna komisija pri proglašenju izborne liste, a na predlog podnosioca izborne liste koji mora biti stavljen pri podnošenju izborne liste. Ovo su rešenja koja će važiti na narednim izborima i ovu izmenu Zakona o izboru narodnih poslanika usvojila je Skupština nakon izbora iz 2003. godine.

Pomak u stvaranju uslova za delotvorno učešće pripadnika nacionalnih manjina u kulturnom, društvenom i ekonomskom životu i javnim odnosima, posebno onim koji se na njih odnose predstavljaju i odredbe Zakona o manjinama.

Odredbom iz člana 19. ovog zakona daje se mogućnost pripadnicima nacionalnih manjina da biraju nacionalne savete radi ostvarivanja prava na samoupravu u oblasti upotrebe jezika i pisma, obrazovanja, informisanja i kulture. Savet ima najmanje 15 a najviše 35 članova, u zavisnosti od ukupnog broja pripadnika nacionalne manjine, koji se biraju na period od četiri godine. Savet donosi svoj statut i budžet u skladu sa Ustavom i zakonom, a finansira se iz budžeta i donacija. Savet predstavlja nacionalnu manjinu u oblasti službene upotrebe jezika, obrazovanja, informisanja na jeziku nacionalne manjine i kulture, učestvuje u procesu odlučivanja ili odlučuje o pitanjima iz tih oblasti i osniva ustanove iz ovih oblasti. Organi države, teritorijalne autonomije ili jedinice lokalne samouprave, prilikom odlučivanja o pitanjima službene upotrebe jezika, obrazovanja, informisanja na jeziku nacionalne manjine i kulture, zatražiće mišljenje saveta. Savet se može obratiti organima države, teritorijalne autonomije ili jedinici lokalne samouprave u vezi sa svim pitanjima koja utiču na prava i položaj nacionalne manjine. Saveti će se formirati na principima dobrovoljnosti, izbornosti, proporcionalnosti i demokratičnosti. Izborna pravila o izboru nacionalnih saveta će se regulisati zakonom.

Prema odredbi iz člana 24. Povelje do donošenja zakona o izboru nacionalnih saveta, ove će birati skupštine elektora nacionalnih manjina. Elektori nacionalnih manjina mogu biti savezni i republički poslanici i poslanici u skupštinama autonomnih pokrajina koji su na te funkcije izabrani zbog svoje pripadnosti nacionalnoj manjini, ili koji se izjašnjavaju kao pripadnici manjine i govore jezik manjine. Elektori nacionalnih manjina mogu biti i odbornici koji pripadaju nacionalnoj manjini, a izabrani su u jedinicama lokalne samouprave u kojima je manjinski jezik u službenoj upotrebi. Pravo da bude elektor ima i svaki građanin koji se izjašnjava kao pripadnik nacionalne manjine i njegovu kandidaturu podržava najmanje 100 pripadnika nacionalne manjine sa biračkim pravom, ili ga kandiduje jedna nacionalna organizacija ili udruženje nacionalne manjine. Ostala pitanja u vezi sa nadležnošću i načinom rada skupština elektora nacionalnih manjina uređena su Pravilnikom o načinu rada Skupštine elektora za izbor saveta nacionalnih manjina (Sl. list SRJ br. 41/2002).

U odredbi iz člana 18. Zakona o manjinama propisuje da će u cilju očuvanja, unapređenja i zaštite nacionalnih, etničkih, verskih, jezičkih i kulturnih posebnosti pripadnika nacionalnih manjina i u cilju ostvarivanja njihovih prava, Savezna vlada SRJ osnovati Savezni savet za nacionalne manjine. Sastav i nadležnosti Saveznog saveta će utvrditi Savezna vlada a članovi Saveta će biti predstavnici nacionalnih saveta nacionalnih manjina.

Uredbom o obrazovanju Saveta Srbije za nacionalne manjine (Sl. glasnik RS broj 104/2004) radi očuvanja, unapređenja i zaštite nacionalnih, etničkih, verskih, jezičkih i kulturnih posebnosti pripadnika nacionalnih manjina u Republici Srbiji obrazovan je Savet Republike Srbije za nacionalne manjine.

Savet potvrđuje nacionalne simbole, znamenja i praznike nacionalnih manjina, na predlog nacionalnih saveta nacionalnih manjina, razmatra nacрте zakona i drugih propisa značajnih za ostvarivanje prava nacionalnih manjina i o tome daje mišljenje Vladi, prati i razmatra stanje ostvarivanja prava nacionalnih manjina i stanje međunacionalnih odnosa u Republici Srbiji, predlaže mere za unapređenje pune i delotvorne ravnopravnosti pripadnika nacionalnih manjina i razmatra mere koje u te svrhe predlože drugi organi i tela, prati ostvarivanje saradnje nacionalnih saveta sa nadležnim organima Republike Srbije, autonomnih pokrajina i opština, gradova i grada Beograda, saraduje sa nadležnim organima i telima državne zajednice Srbija i Crna Gora i druge države članice, razmatra uslove za rad nacionalnih saveta, razmatra ostvarivanje međunarodnih obaveza u pogledu ostvarivanja prava pripadnika nacionalnih manjina u Republici Srbiji i međunarodnu saradnju nacionalnih saveta i vrši i druge poslove određene zakonom.

Članovi Saveta su predsednik Vlade, ministar za državnu upravu i lokalnu samoupravu, ministar kulture, ministar prosvete i sporta, ministar vera, ministar pravde i ministar unutrašnjih poslova, kao predstavnici Vlade, i predsednici nacionalnih saveta obrazovanih u skladu sa Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Predsednik Vlade je predsednik Saveta. Kad Savet u svome radu donosi odluke, odluka je donesena većinom glasova svih predstavnika Vlade i većinom glasova svih predsednika nacionalnih saveta.

Odredbom iz člana 63 Zakona o lokalnoj samoupravi (Sl. glasnik RS broj 9/2002, 33/2004 i 135/2004) propisano je da se u nacionalno mešovitim opštinama osniva savet za međunacionalne odnose koji čine predstavnici svih nacionalnih i etničkih zajednica. Nacionalno mešovitim opštinama, u smislu ovog zakona, smatraju se opštine u kojima jedna nacionalna zajednica čini više od 5% od ukupnog broja stanovnika ili sve zajednice čine više od 10% prema poslednjem popisu stanovništva u Republici Srbiji. Predstavnike u savetu za međunacionalne odnose mogu imati zajednice sa više od 1% učešća u ukupnom stanovništvu opštine.

Savet razmatra pitanja ostvarivanja, zaštite i unapređivanja nacionalne ravnopravnosti, u skladu sa zakonom i statutom. Savet o svojim stavovima i predlozima obaveštava skupštinu opštine koja je dužna da se o njima izjasni na prvoj narednoj sednici, a najkasnije u roku od 30

dana. Skupština opštine je dužna da predloge svih odluka koje se tiču prava nacionalnih i etničkih zajednica prethodno dostavi na mišljenje savetu za međunacionalne odnose. Po zakonu savet za međunacionalne odnose ima pravo da pred Ustavnim sudom pokrene postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti odluke ili drugog opšteg akta skupštine opštine ako smatra da su njima neposredno povređena prava nacionalnih i etničkih zajednica predstavljenih u savetu za međunacionalne odnose i pravo da pod istim uslovima pred Upravnim sudom pokrene postupak za ocenu saglasnosti odluke ili drugog opšteg akta skupštine opštine sa statutom opštine.

Delokrug, sastav i način rada saveta za međunacionalne odnose uređuje se odlukom skupštine opštine, u skladu sa statutom.

U skladu sa ovim rešenjem Skupština opštine Zrenjanin je donela Odluku o savetu za međunacionalne odnose (Sl. list Opštine Zrenjanin broj 3/2005), Predstavnike u savetu mogu imati nacionalne i etničke zajednice sa više od jedan posto učešća u ukupnom stanovništvu opštine. Članove saveta imenuju nacionalni saveti odgovarajućih nacionalnih i etničkih zajednica koji predlažu po jednog člana iz svake nacionalne i etničke zajednice, a za nacionalne i etničke zajednice koje nemaju izabrane nacionalne savete, članove saveta imenuje Komisija za kadrovska, administrativna pitanja i radne odnose Skupštine opštine. Članovi saveta se imenuju na period od pet godina. Predsednika saveta i njegovog zamenika biraju članovi, s tim da u mandatnom periodu od pet godina budu svi jednako vremenski zastupljeni kao predsednici, odnosno zamenici predsednika saveta. Savet je samostalan u radu i na svojim sednicama razmatra pitanja ostvarivanja, zaštite i unapređivanja nacionalne ravnopravnosti u skladu sa zakonom i statutom opštine.

Skupština opštine Sombor je u svom Statutu (Sl. list opštine Sombor broj 7/2002) u odredbi iz člana 4, utvrdila da je opština Sombor nacionalno mešovita opština te se stoga osniva Savet za međunacionalne odnose, radi ostvarivanja, zaštite i unapređenja nacionalne ravnopravnosti, u skladu sa zakonom i statutom.

Odluka o obrazovanju odbora i saveta SO Sombor (Sl. list opštine Sombor broj 19/2004) u odredbi iz člana 21. propisuje da savet za međunacionalne odnose razmatra pitanja i predloge odluka i akata koji se odnose na ostvarivanje međunacionalnih odnosa, ostvarivanje prava na obrazovanje, kulturu, informisanje i druga prava građana pripadnika nacionalnih manjina i etničkih zajednica u opštini. Savet daje prethodno mišljenje skupštini na predlog svih odluka koje se tiču prava nacionalnih i etničkih zajednica, Savet ima predsednika i dva člana koji se biraju iz reda odbornika. Članovi saveta su i predstavnici nacionalnih zajednica koje imaju više od jedan posto učešća u u ukupnom stanovništvu opštine, a takvih članova, po tekstu same odluke, ima četiri.

VERSKA PRAVA

Okvirna konvencija u odredbi iz člana 7. predviđa da će strane ugovornice obezbediti poštovanje prava svakog pripadnika nacionalne manjine na slobodu mirnog okupljanja, slobodu udruživanja, slobodu izražavanja i slobodu misli, uverenja i veroispovesti. Strane ugovornice se takođe obavezuju da priznaju da svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo da izražava svoju religiju ili veru i da ustanovljava verske institucije, organizacije i udruženja. (član 8.)

Povelja u odredbi iz člana 26. svima garantuje pravo na slobodu misli, savesti, uverenja ili veroispovesti, što obuhvata i slobodu da se ostane pri svom uverenju ili veroispovesti ili da se oni promene prema sopstvenom izboru. Niko nije dužan da se izjašnjava o svojim verskim i drugim uverenjima. Svako je slobodan da u privatnom ili javnom životu ispoljava svoju veru ili ubeđenje veroispovedanjem, obavljanjem obreda, pohađanjem službe i nastavom, pojedinačno ili u zajednici s drugima.

Povelja u odredbi iz stava 9 član 6. predviđa da su sloboda misli i savesti i sloboda veroispovesti, apsolutni i da se ne mogu ograničiti ni u vreme ratnog stanja. Ipak, prema odredbi iz stava 4. član 26. sloboda ispoljavanja vere ili ubeđenja može se ograničiti zakonom, ako je to neophodno radi zaštite javne bezbednosti, zdravlja, morala ili prava drugih lica. Roditelji, kao i zakonski staratelji imaju pravo da svojoj deci obezbede versko i moralno obrazovanje u skladu sa svojim uverenjima.

U odredbi iz člana 27. Povelje kaže da su verske zajednice ravnopravne i odvojene od države, da su slobodne u samostalnom uređivanju svoje unutrašnje organizacije, vršenju verskih poslova i verskih obreda i da imaju pravo da osnivaju verske škole i dobrotvorne organizacije, u skladu sa zakonom.

Ustav Republike Srbije u odredbi iz člana 41. jamči slobodu veroispovesti koja obuhvata slobodu verovanja, ispovedanja vere i vršenja verskih obreda. Verske zajednice su odvojene od države i slobodne su u vršenju verskih poslova i verskih obreda i mogu osnivati verske škole i dobrotvorne organizacije. Država može materijalno pomagati verske zajednice.

Zakon o državnim i drugim praznicima (Sl. glasnik RS broj 43/2001) u odredbi iz člana 4. daje pravo zaposlenima da ne rade u dane verskih praznika, i to pravoslavci - na prvi dan krsne slave, katolici i pripadnici drugih hrišćanskih verskih zajednica - na prvi dan Božića i u dane Uskršnjih praznika počev od Velikog petka zaključno sa drugim danom Uskrsa, prema njihovom kalendaru, pripadnici islamske zajednice - na prvi dan Ramazanskog bajrama i prvi dan Kurbanškog bajrama i pripadnici jevrejske zajednice - na prvi dan Jom Kipura.

Uredbom o organizovanju i ostvarivanju verske nastave i nastave alternativnog predmeta u osnovnoj i srednjoj školi (Sl. glasnik RS broj 46/2001) se uređuje organizovanje i ostvarivanje verske nastave za tradicionalne crkve i verske zajednice kao fakultativnog predmeta.

PRAVO NA POTPUNO I NEPRISTRASNO INFORMISANJE

Okvirna konvencija u odredbi iz člana 9. obavezuje strane ugovornice da priznaju da pravo na slobodu izražavanja svakog pripadnika nacionalne manjine uključuje slobodu mišljenja, i primanja i prenošenja informacija i ideja na jeziku manjine bez mešanja javnih organa i bez obzira na granice. Strane ugovornice će u okviru svojih pravnih sistema osigurati da pripadnici nacionalnih manjina ne budu diskriminirani u svom pristupu sredstvima javnog informisanja i usvojiti odgovarajuće mere kako bi pripadnicima nacionalnih manjina olakšale pristup medijima, u cilju povećavanja tolerancije i omogućavanja kulturnog pluralizma.

Povelja u odredbi iz člana člana 29. kao osnovno propisuje da svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu da se govorom, pisanjem, slikom ili na bilo koji drugi način traže, primaju i šire obaveštenja i ideje. Pravo na slobodu izražavanja se može ograničiti zakonom, ako je to neophodno radi zaštite prava i ugleda drugih lica, očuvanja autoriteta i nepristrasnosti suda, nacionalne bezbednosti, javnog zdravlja i morala ili javne bezbednosti.) Odredba iz člana 52. Povelje pripadnicima nacionalnih manjina daje pravo na potpuno i nepristrasno informisanje na svom jeziku, uključujući pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu informacija i ideja i da osnivaju sopstvena sredstva javnog informisanja.

Zakon o manjinama u odredbi iz člana 17. garantuje pripadnicima nacionalnih manjina pravo na potpuno i nepristrasno obaveštenje na svom jeziku, uključujući pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu informacija i ideja putem štampe i drugih sredstava javnog obaveštavanja. Država će u programima radija i televizije javnog servisa obezbediti informativne, kulturne i obrazovne sadržaje na jeziku nacionalne manjine, a može da osniva i posebne radio i televizijske stanice koje bi emitovale programe na jezicima nacionalnih manjina. Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju i održavaju medije na svom jeziku.

Prema odredbi iz člana 5 Zakona o javnom informisanju (Sl. glasnik RS broj 43/2003) republika, autonomna pokrajina, odnosno lokalna samouprava obezbeđuju deo sredstava ili drugih uslova za rad javnih glasila na jezicima nacionalnih manjina i etničkih zajednica u cilju ostvarivanja prava nacionalnih manjina i etničkih zajednica u informisanju na sopstvenom jeziku i negovanju sopstvene kulture i identiteta,

PRAVO NA UDRUŽIVANJE

Strane ugovornice će, prema odredbi iz člana 7. Okvirne konvencije obezbediti poštovanje prava svakog pripadnika nacionalne manjine na slobodu mirnog okupljanja, slobodu udruživanja, slobodu izražavanja i slobodu misli, uverenja i veroispovesti. Okvirna konvencija u odredbi iz

stava 2 član 17. propisuje da se strane ugovornice obavezuju da ne ometaju pravo pripadnika nacionalnih manjina da učestvuju u aktivnostima nevladinih organizacija, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou.

Povelja u odredbi iz člana 53. daje pravo pripadnicima nacionalnih manjina na osnivanje prosvetnih i kulturnih organizacija i udruženja, čije je finansiranje dobrovoljno i ovim organizacijama se priznaje posebna uloga u ostvarenju prava pripadnika nacionalnih manjina.

Zakon o manjinama u odredbi iz člana 6. pripadnicima nacionalnih manjina daje pravo da slobodno zasnivaju i održavaju miroljubive odnose unutar Savezne Republike Jugoslavije i van njenih granica s licima koja zakonito borave u drugim državama, posebno sa onima sa kojima imaju zajednički etnički, kulturni, jezički i verski identitet ili zajedničko kulturno nasleđe, a država može predvideti olakšice u cilju ostvarivanja ovih prava. Odredba iz stava 2 član 12. istog zakona propisuje da u cilju očuvanja i razvoja nacionalne i etničke posebnosti, pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju posebne kulturne, umetničke i naučne ustanove, društva i udruženja u svim oblastima kulturnog i umetničkog života i da su oni samostalni u radu. Država će učestvovati u finansiranju tih društava i udruženja u skladu sa svojim mogućnostima, a data je i mogućnost osnivanja posebnih fondacija koje bi podsticale i podržavale ove ustanove, društva i udruženja.

SARADNJA SA SUNARODNICIMA U DRUGIM DRŽAVAMA

Odredba iz člana 54. Povelje daje pravo pripadnicima nacionalnih manjina da ostvaruju nesmetane veze i da sarađuju sa svojim sunarodnicima koji su van teritorije državne zajednice Srbija i Crna Gora.

Zakon o manjinama u odredbi iz člana 6. takođe propisuje da pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da slobodno zasnivaju i održavaju miroljubive odnose unutar Savezne Republike Jugoslavije i van njenih granica s licima koja zakonito borave u drugim državama, posebno sa onima sa kojima imaju zajednički etnički, kulturni, jezički i verski identitet ili zajedničko kulturno nasleđe, a država može predvideti olakšice u cilju ostvarivanja ovog prava.

Odredba iz člana 18. Okvirne konvencije upućuje strane ugovornice da nastoje da, tamo gde je to potrebno, zaključe bilateralne i multilateralne sporazume sa drugim državama, posebno susednim državama, kako bi osigurale zaštitu pripadnika odnosnih nacionalnih manjina.

Državna zajednica Srbija i Crna Gora je do danas zaključila dva bilateralna sporazuma sa državama čije nacionalne manjine žive u Vojvodini. Prvi je Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Mađarske o zaštiti prava mađarske nacionalne manjine koja živi u Srbiji i Crnoj Gori i srpske nacionalne manjine koja živi u Republici Mađarskoj (Sl. List SCG – Međunarodni ugovori broj 14/2004). Zaključen je i Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske o zaštiti

prava srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori (Sl. List SCG – Međunarodni ugovori broj 3/2005).

RAZVIJANJE DUHA TOLERANCIJE

Odredba iz člana 6. Okvirne konvencije obavezuje strane ugovornice da podstiču duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzimaju odgovarajuće mere za unapređenje uzajamnog poštovanja i razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na njihovoj teritoriji, bez obzira na etnički, kulturni, jezički ili verski identitet tih lica, a posebno u oblasti obrazovanja, kulture i masovnog informisanja.

Povelja u odredbi iz člana 56. propisuje da u oblasti obrazovanja, kulture i informisanja državna zajednica Srbija i Crna Gora i države članice podstiču duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzimaju efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na njenoj teritoriji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet.

I Zakon o manjinama u odredbi iz člana 13. propisuje da plan i program rada u obrazovnim ustanovama i školama sa nastavom na srpskom jeziku, sa ciljem pospešivanja tolerancije prema nacionalnim manjinama, treba da sadrži gradivo koje sadrži saznanja o istoriji, kulturi i položaju nacionalnih manjina, te druge sadržaje koji pospešuju međusobnu toleranciju i suživot. Na teritorijama gde je jezik nacionalne manjine u službenoj upotrebi plan i program u obrazovnim ustanovama i školama sa srpskim nastavnim jezikom treba da sadrže mogućnost učenja jezika nacionalne manjine.

JEMSTVO STEČENIH PRAVA

Odredbom iz člana 9. Ustavne povelje propisano je da države članice uređuju, obezbeđuju i štite ljudska i manjinska prava i građanske slobode na svojoj teritoriji, a dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava, individualnih i kolektivnih, i građanskih sloboda se ne može smanjivati.

Sličnu odredbu sadrži i Povelja u članu 57. po kojoj se dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava, individualnih i kolektivnih, ne može se smanjivati. Ovom poveljom se ne ukidaju niti menjaju prava pripadnika nacionalnih manjina stečena propisima koji su se primenjivali do stupanja na snagu ove povelje, kao i prava stečena na osnovu međunarodnih ugovora kojima je Savezna Republika Jugoslavije pristupila.

ZAŠTITA I UKLANJANJE POSLEDICA KRŠENJA LJUDSKIH I MANJINSKIH PRAVA

Po odredbi iz člana 9. Povelje svako ima pravo na delotvornu sudsku zaštitu u slučaju da mu je povređeno ili uskraćeno neko ljudsko ili manjinsko pravo zajemčeno ovom poveljom, kao i pravo na uklanjanje posledica takvog kršenja. Svako ko smatra da mu je neko ljudsko ili manjinsko pravo zajemčeno ovom poveljom povređeno ili uskraćeno pojedinačnim aktom ili radnjom institucije državne zajednice, odnosno državnog organa države članice ili organizacije koja vrši javna ovlašćenja ima pravo da podnese žalbu Sudu Srbije i Crne Gore, ako nije obezbeđena druga pravna zaštita u državi članici, u skladu s Ustavnom poveljom. Odluke međunarodnih organa izvršavaju i troškove snose državna zajednica, odnosno države članice, u zavisnosti od toga da li je institucija državne zajednice, odnosno državni organ države članice ili organizacija koja vrši javna ovlašćenja povredila ili uskratila neko pravo zajemčeno međunarodnim ugovorom koji važi na teritoriji Srbije i Crne Gore.

Odredba iz člana 23 Zakona o manjinama propisuje da u cilju zaštite svojih prava, pripadnici nacionalnih manjina i nacionalni saveti nacionalnih manjina mogu podneti tužbu za naknadu štete nadležnom sudu.

U skladu sa odredbama Zakona o Saveznom ustavnom sudu, Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica i nacionalni saveti nacionalnih manjina su ovlašćeni da ulože ustavnu žalbu Saveznom ustavnom sudu u slučaju da procene da je došlo do povrede ustavnih prava i sloboda pripadnika nacionalne manjine, ili u slučaju da im se obrati pripadnik nacionalne manjine koji smatra da je povređen u svojim ustavnim pravima i slobodama.

Odredba iz člana 46 Ustavne povelje po pitanju zaštite ljudskih i manjinskih prava propisuje da sud Srbije i Crne Gore odlučuje o žalbama građana, kada im institucija Srbije i Crne Gore ugrozi prava ili slobode garantovane Ustavnom poveljom, ukoliko nije predviđen drugi postupak pravne zaštite, odlučuje o usklađenosti ustava država članica s Ustavnom poveljom, odlučuje o usklađenosti zakona Srbije i Crne Gore s Ustavnom poveljom, odlučuje o zakonitosti konačnih upravnih akata institucija Srbije i Crne Gore i zauzima pravne stavove i mišljenja koji se odnose na ujednačavanje sudske prakse.

Zakon o sprovođenju Ustavne povelje predviđa da sud Srbije i Crne Gore preuzima nerešene predmete i spise Saveznog ustavnog suda i Saveznog suda za koje je po odredbi iz člana 12 Ustavne povelje, nadležan.

Odredbom iz člana 45 Ustavne povelje određena su ovlašćenja ministra za ljudska i manjinska prava koji prati ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava i s nadležnim organima država članica koordinira rad na sprovođenju i poštovanju međunarodnih konvencija o zaštiti ljudskih i manjinskih prava.

U ovom odeljku valja ukazati i na pojavu ombudsmana, prvo na nivou Pokrajine, a zatim i u opštinama Zrenjanin i Sombor.

Odlukom o pokrajinskom ombudsmanu (Sl. list APV broj 23/2002 i 5/2004) ustanovljen je pokrajinski ombudsman kao nezavisan i samostalan organ, koji se stara o zaštiti i unapređenju ljudskih prava i sloboda svakog lica zajemčenih Ustavnom poveljom, ustavom, potvrđenim i objavljenim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, zakonom i propisima Autonomne Pokrajine Vojvodine. Ombudsman posebno štiti ljudska prava i slobode od povreda učinjenih od strane pokrajinske i opštinske uprave, organizacija i javnih službi, koje vrše upravna i javna ovlašćenja, a čiji je osnivač Pokrajina ili opština. Prema odredbi iz člana 6. Odluke o pokrajinskom ombudsmanu pokrajinski ombudsman ima pet zamenika, od kojih se jedan bira za oblast prava nacionalnih manjina.

U Zrenjaninu je ombudsman za teritoriju te opštine započeo sa radom aprila meseca 2005. godine. Prema odredbi iz člana 4. Odluke o ombudsmanu (Sl. list opštine Zrenjanin broj 10/03) ombudsman ima dva zamenika. Jedan od zamenika mora biti pripadnik neke od nacionalnih manjina.

Ombudsman u Somboru je započeo sa radom u januaru ove godine.

ZAKLJUČAK

Iz ovog pregleda propisa kojim se uređuje oblast zaštite i unapređenja prava nacionalnih manjina se može konstatovati pomak na bolje, napor da se normativa približi rešenjima koja su opšteprihvaćena, ali i neusklađenost propisa koji se primenjuju.

Neusklađenost se može neutralisati pravilnom i doslednom primenom Ustavne povelje i Zakona za sprovođenje Ustavne povelje. Prema odredbi iz člana 20 Zakona za sprovođenje ustavne povelje savezni zakoni i drugi savezni propisi iz oblasti koje su prema Ustavnoj povelji u nadležnosti državne zajednice Srbija i Crna Gora primenjuju se kao pravni akti državne zajednice Srbija i Crna Gora, osim u delovima koji su u suprotnosti s odredbama Ustavne povelje. Povelja u odredbi iz stava 2 član 2 propisuje da se ljudska i manjinska prava zajemčena ovom poveljom neposredno primenjuju u skladu s Ustavnom poveljom državne zajednice Srbija i Crna Gora, a Ustavna povelja u odredbi iz člana 10 da se odredbe međunarodnih ugovora o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama koji važe na teritoriji Srbije i Crne Gore neposredno primenjuju. Tu je i odredba iz člana 7 Povelje po kojoj su ljudska i manjinska prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, kao i međunarodnim ugovorima koji važe u državnoj zajednici zajemčena ovom poveljom i neposredno se primenjuju. Ove odredbe daju valjan osnov, naravno ukoliko se dosledno primene, za prevazilaženje posledica neusklađenosti pravnih normi kojima je uređena oblast zaštite prava nacionalnih manjina.

Mada je pomak na bolje na planu unapređivanja zakonske regulative koja štiti manjinska prava nesporan, ceo niz momenata otežava njihovu primenu. Nekad se radi o pukom veoma raširenom nepoštovanju propisa, kao u slučaju onemogućavanja dobijanja ili korišćenja višejezičnih obrazaca, izvoda iz matičnih knjiga ili ličnih karti. Ponekad nije jasno ko su nosioci nekog prava, a koje instance su dužne da ga realizuju. Nekad su institucije predviđene u zakonskim rešenjima ili nepostojeće jer su ukinute (kao u slučaju pokrajinskog sekretara za unutrašnje poslove) ili su nepostojeće jer ne postoji politička volja da se formiraju (kao u slučaju Saveznog saveta, koji nije formiran ni tri godine po donošenju zakona o manjinama, mada je zakonodavac samome sebi dao rok od godinu dana za formiranje ovog tela), ili su slabe, formirane sa zakašnjenjem i izolovane od pravnih sistema država članica (kao u slučaju Suda Srbije i Crne Gore). Neizvesna sudbina državne zajednice posebno utiče na mogućnost primene pravnih rešenja, budući da se njihov najjači osnov nalazi u njenoj Ustavnoj povelji i u Zakonu za sprovođenje Ustavne povelje. Kada bi državna zajednica funkcionisala, manje je verovatno da bi se organi samouprava, kao u slučaju SO Šid u proleće 2005. godine, odlučili da olako ukinu, protivno nizu zakonskih rešenja, službenu upotrebu slovačkog i rusinskog jezika. (Ova odluka SO Šid ukinuta je posle intervencije pokrajinskih sekretarijata za lokalnu samoupravu i za propise, upravu i nacionalne manjine.)

Zakoni ne samo što se ne primenjuju, nego se ponekad nalaze u koliziji, na šta je već bilo upozoreno. Tako Zakon o lokalnoj samoupravi ne dozvoljava upotrebu nacionalnih simbola, nego samo državnih znamenja i znamenja lokalnih samouprava, što je u direktnoj opreci sa odredbom iz čl. 52. Povelje i čl. 16 Zakona o zaštiti manjina.

Nekada se do sprovođenja zakonskih rešenja dolazi sudskim odlukama (kao u slučaju prava etničkih Mađara da Srbobran nazivaju tradicionalnim imenom Sentamaš, potvrđenog presudom Okružnog suda u Novom Sadu iz sredine avgusta 2005. godine).¹³

Već je bilo upozoreno na koliziju između Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma (prema čijoj odredbi se geografski nazivi i vlastita imena sadržana u javnim natpisima ne mogu se zamenjivati drugim nazivima odnosno imenima, što praktično znači da se zvanični geografski nazivi i lična imena sadržani u javnim natpisima na srpskom jeziku ne smeju zameniti tradicionalnim nazivima i imenima iz manjinskog jezika, nego je dozvoljena samo upotreba ortografije manjinskih jezika) i odredbi Okvirne konvencije i člana 5. Zakona o manjinama.

¹³ Ovakve pojave i pored oprečnog ishoda neodoljivo podsećaju na neke slučajeve iz Češke od pre nekoliko godina, kada je vrhovni sud ove zemlje poništavao rešenja izvršne državne vlasti dajući za pravo lokalnim vlastima u gradovima Plzen i Usti na Labi da izvrše prostornu i fizičku segregaciju romskog stanovništva, protivnu svim međunarodnim standardima i obzirima čovečnosti. U Češkoj je problem »rešen« izgradnjom novih kvartova za Rome u pomenutim gradovima pod pritiskom međunarodnih institucija. U slučaju Sentamaša novosadski okružni sud presudio je u smislu primene odluka pokrajinskih organa uprave (i drugih domaćih i međunarodnih regula – Ustavne povelje, Zakona o manjinama, Okvirne konvencije) protiv odbijanja srbobranske opštine da dozvoli upotrebu tradicionalnog mađarskog naziva za ovu varošicu.

Nesklad i neizgrađenost pravne regulative ponekad zahtevaju "arbitražu" izvršne grane vlasti. Kada je u opštini Zrenjanin 2005. formiran savet za međunacionalne odnose, jedno mesto u njemu određeno je za predstavnika etničkih Jugoslovena, s obzirom na njihov udeo u stanovništvu Opštine. Pošto pripadnici ove manjine nisu formirali organe svoje nacionalne zajednice, zatraženo je mišljenje Saveznog ministarstva za ljudska i manjinska prava o načinu izbora jugoslovenskog predstavnika u opštinskom Savetu. Ni posle više nedelja traženo mišljenje nije stiglo iz Beograda. Tako je treća po brojnosti nacionalna zajednica u ovoj opštini do daljeg ostala bez svog predstavnika u Savetu.

Kada je reč o posledicama primene pravnih propisa za čije su sprovođenje prema Zakonu o manjinama nadležni nacionalni saveti birani po sistemu elektorata, jasno su uočljive ne samo unutar-etničke tenzije, nego je ovo pitanje problematizovano i na stručnim skupovima u organizaciji Centra za multikulturalnost u Novom Sadu i Građanskih inicijativa u Beogradu u prvoj polovini 2005. godine. S druge strane, alternativa prema kojoj bi pripadnici nacionalnih zajednica neposredno birali nacionalne savete već godinama nailazi na protivljenje izvršne vlasti na nivou prvo Savezne vlade SRJ, a potom Saveta ministara državne zajednice, koja upozorava da bi etnički selektivni izborni spiskovi mogli da vode u segregaciju manjina. Treba reći i da jedna odredba iz člana 5. Zakona o manjinama zabranjuje svaku registraciju pripadnika nacionalnih manjina koja ih protivno njihovoj volji obavezuje da se izjasne o svojoj nacionalnoj pripadnosti. Treba i ovde podsetiti na ranije navedenu odredbu iz člana 18. Zakona o zaštiti podataka o ličnosti koja propisuje da se lični podaci o nacionalnoj pripadnosti mogu prikupljati, obrađivati i davati na korišćenje samo uz pismenu saglasnost građanina.

Sudovi se ponekad ponašaju nedosledno. Ustavni sud Srbije je krajem proleća 2005. godine naložio SO Zrenjanin da poštuje čl. 8 Ustava Republike Srbije i da ukloni latinično pismo kao jedno od pisama u službenoj upotrebi (osim za pripadnike manjina). Skupština je sprovela odluku Ustavnog suda uz jedan (od 67 odbornika) glas protiv i nekoliko uzdržanih.¹⁴ S druge strane, opšta je pojava da se sam naziv jezika koji je u službenoj upotrebi u Republici Srbiji prema njenom važećem Ustavu menja prema nahođenju različitih organa uprave i samouprava.

Zakonodavni pokušaj da se poveća učešće pripadnika nacionalnih zajednica u političkom životu preko izmena Zakona o izboru narodnih poslanika, kojim je političkim strankama i koalicijama stranaka nacionalnih manjina omogućeno da učestvuju u raspodeli mandata u

¹⁴ Možda nije suvišno podsetiti da Ustavna Povelja u odredbi iz člana 56. propisuje da u oblasti obrazovanja, kulture i informisanja državna zajednica Srbija i Crna Gora i države članice podstiču duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzimaju efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na njenoj teritoriji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet. Odredbom iz člana 9. Ustavne povelje propisano je da države članice uređuju, obezbeđuju i štite ljudska i manjinska prava i građanske slobode na svojoj teritoriji, a dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava, individualnih i kolektivnih, i građanskih sloboda se ne može smanjivati. Sličnu odredbu sadrži i Povelja u članu 57. po kojoj se dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava, individualnih i kolektivnih, ne može se smanjivati. Ovom poveljom se ne ukidaju niti menjaju prava pripadnika nacionalnih manjina stečena propisima koji su se primenjivali do stupanja na snagu ove povelje, kao i prava stečena na osnovu međunarodnih ugovora kojima je Savezna Republika Jugoslavije pristupila.

Narodnoj skupštini Republike Srbije i kad su dobile manje od 5% glasova od ukupnog broja birača koji su glasali ima smisla kada se radi o pripadnicima dveju "velikih manjina", ali ne i svih onih manjih, budući da je i po ovim rešenjima potrebno po 17-18 000 birača za prelazak novog realnog cenzusa. Osim toga, ovo rešenje je jedno od onih koja favorizuju dominaciju i praktični monopol jedne političke partije, odnosno jednog centra moći, u okviru nacionalnih zajednica.

Neka od najavljenih zakonskih rešenja mogu da ugroze ostvarivanje određenih prava pripadnika manjinskih zajednica, ukoliko budu usvojena u obliku u kojem su prisutna u javnosti u fazi javne rasprave. Ovo važi za preuzimanje niza ovlašćenja pokajinskog ombudsmana od strane njegovog budućeg republičkog pandana, za očekivan izmene u propisima koji regulišu osnivačka prava nad medijima i ovlašćenja vojvođanskog člana republičkog Saveta za radio-difuziju i za neka rešenja vezana za zakonsko regulisanje verskih prava koja su se pojavila u javnosti.

Uza sve rečeno, valja imati u vidu da je pravni haos koji uređuje pitanje zaštite manjinskih prava samo deo institucionalne nesređenosti jednog društva koje se nalazi u procesu dubokog preobražaja, opterećeno pri tom teškim nasleđem sasvim nedavne prošlosti. Pravni sistem nesumnjivo uživa jednu meru institucionalne i funkcionalne autonomije u okviru društva, ali je on ne manje izvesno takođe i deo društva koji izražava i neke opštije probleme i makar i privremena razvojna ograničenja.

NEKE KARAKTERISTIKE OPŠTINE ZRENJANIN

Zrenjanin je druga po veličini opština u Zajednici Srbije i Crne Gore. Površina opštine Zrenjanin je 1.326 km², što iznosi oko 8,3% od cele površine AP Vojvodine. 82,5% od te površine je poljoprivredno zemljište. Opštinu čini grad Zrenjanin sa 22 naseljena mesta (Aradac, Banatski Despotovac, Belo Blato, Botoš, Čenta, Ečka, Elemir, Farkaždin, Jankov Most, Klek, Knićanin, Lazarevo, Lukićevo, Lukino Selo, Melenci, Mihajlovo, Mužlja, Orlovat, Perlez, Stajićevo, Taraš, Tomaševac).

Pripadnici nacionalnih zajednica delom žive u samom gradu, što je posebno slučaj sa ljudima iz mađarske zajednice, a delom u etnički homogenim selima ili homogenim delovima mešovitih sela, što važi pre svega za etničke Mađare, Rumune i Slovake. Približno 11 posto stanovnika u opštini čine Mađari, preko 74% etnički Srbi, dok je etničkih Jugoslovena, Rumuna, Slovaka i Roma znatno manje (približno po 2% od ukupnog stanovništva opštine u svakoj od pomenutih

nacionalnih zajednica).¹⁵ Zanimljivo je da je nacionalno neopredeljeno preko 2,5% stanovništva, dok se za regionalnu pripadnost deklariralo više od jednog procenta.

Budžet Opštine Zrenjanin za 2005. godinu računa na prihode od oko 1.650.000.000 dinara, od čega se nepunih 600.000.000 dinara predviđa za rashode u oblastima obrazovanja, kulture, fizičke kulture, društvene brige o deci i socijalne zaštite, a nekih 467 miliona dinara se planira za finansiranje komunalnih potreba i raspoređuje se javnim preduzećima i mesnim zajednicama po naseljenim mestima. Prosečna zarada po zaposlenom u opštini Zrenjanin u junu 2005. iznosi ukupno 25 969 dinara, u privredi 25 049, a u vanprivredi 28 142 dinara.¹⁶

U opštini postoji 5 javnih preduzeća.

U skupštinskoj većini u Skupštini opštine Zrenjanin ne nalaze se Socijalistička partija Srbije, Srpska radikalna stranka niti Demokratska stranka Srbije. Skupštinska većina se oslanja na stranke koje čine većinu i u Skupštini AP Vojvodine, (Demokratska stranka, liga socijaldemokrata Vojvodine, Savez vojvođanskih Mađara, Pokret snaga Srbije), ali i na stranku G17 i na lokalnu stranku Odbrana Zrenjanina.

Predsednik opštine je član Demokratske stranke. Na prošlogodišnjim izborima imao je jakog protivkandidata u predstavniku Srpske radikalne stranke.

Predsednik opštine, njegov zamenik, predsednica Skupštine opštine, jedan od dvojice njenih zamenika, sekretar skupštine opštine i načelnik Srednjobanatskog okruga su etnički Srbi (osim predsednice Skupštine opštine koja je Srkinja). Jedan zamenik predsednice Skupštine opštine po nacionalnosti je Vojvođanin, od 8 članova opštinskog veća četvorica su Srbi, jedan je Slovak, dvojica su Mađari i jedna članica je Mađarica. Među 6 načelnika odeljenja opštinske uprave jedan pripada manjinskoj (rumunskoj) nacionalnoj zajednici.

U zrenjaninskom opštinskom sudu od 30 sudija njih 5 ne pripada srpskoj nacionalnoj zajednici. U okružnom sudu, od 10 sudija jedan nije etnički Srbin.¹⁷ Od ključnih 6 ljudi u opštinskom tužilaštvu nema nijednoga koji nije Srbin, dok su kod 5 njihovih pandana u okružnom tužilaštvu četvorica njih etnički Srbi.

Na zahteve za dobijanje podataka o nacionalnoj strukturi policije i njenog rukovodećeg kadra nije dobijen odgovor.¹⁸ Prema podacima iz javnosti dostupnih dokumenata MUP teritorija grada

¹⁵ Veliko prigradsko naselje Mužlja je etnički dominantno mađarsko, a naseljena mesta Mihajlovo i Lukino Selo su skoro nacionalno homogena mađarska sela. Rumuni čine većinu u sve slabije nastanjenom Jankov Mostu i značajan udeo stanovništva u nacionalno mešovitoj Ečki. Slovaci su koncentrisani u Aradcu, u delu sela koji je kao posebno naselje dugo vremena nosio ime Slovački Aradac. Slovaka ima i u selu Belo Blato, koje pokazuje krajnju etničku šarolikost žitelja. Verodostojnost popisnih podataka o broju Roma slična je onoj u drugim opštinama.

¹⁶ Prosečna zarada u Republici Srbiji je prema podacima Republičkog zavoda za statistiku u isto vreme iznosila 25503 dinara. Sve navedene brojeke predstavljaju bruto iznose zarada. Poznato je da je povraćaj sredstava u opštine u Srbiji 40%, prema zakonu objavljenom u "Službenom glasniku Republike Srbije" br. 135/2004 od 21.12.2004.

¹⁷ Ovo su zvanični podaci. Prema iskazu jednog sudije, "sada u Zrenjaninu imamo četvoro sudija Mađara od 35 sudija".

¹⁸ Prema iskazu sekretara Saveta za nacionalne manjine Srbije g. Petra Lađevića iznetom na okruglom stolu Centra za razvoj civilnog društva "Etničke tenzije na severu Vojvodine" koji je održan 14. juna 2005. u Novom Sadu, svaka ispostava Zavoda za statistiku u gradovima Srbije ima podatke o nacionalnoj strukturi policije. Ovo obaveštenje je netačno, budući da je provera pokazala da i ispostave zavoda i sam Republički zavod za statistiku ne raspolažu ovim podacima nego da imaju samo podatke o nacionalnoj strukturi gradova i naseljenih mesta.

Zrenjanina podeljena je na 8 bezbednosnih sektora, a dvojica od vođa sektora su etnički Mađari (od kojih jedan u izrazito većinski mađarskoj Mužlji). Komandiri policijskih odeljenja u većim selima (njih četvorica) su Srbi (vredi podsetiti da opština uz grad obuhvata 21 selo). Slično stanje je i među rukovodećim kadrom policije u ostale 4 opštine Srednje-banatskog okruga.

Nacionalna struktura nezaposlenih nije se mogla dobiti u zrenjaninskoj filijali Nacionalne službe za zapošljavanje, jer se, po rečima direktora, o ovome više ne vodi evidencija. Osnovni razlog za to je, po rečima direktora Filijale, uverenje da nacionalnost ne utiče na zapošljavanje. Vođenje evidencije o nacionalnoj strukturi nezaposlenih lica prestalo je donošenjem saveznog Zakona o evidencijama u oblasti rada («Službeni list SRJ», br. 46/96), kao i na osnovu ovog zakona, donete Odluke o jedinstvenim metodološkim principima za vođenje evidencija u oblasti rada i obrascima prijave i izveštaja («Službeni list SRJ», br. 40/97).

U okviru projekta "Lepša Srbija", koji je razvila Nacionalna služba za zapošljavanje u saradnji sa lokalnim vlastima, a koji je namenjen dugoročno nezaposlenim ljudima sa ciljem da im se omogući sticanje kvalifikacija i radnog iskustva kako bi mogli aktivno učestvovati u traženju posla, od 160 kandidata, među kojima su bila i lica koja imaju status nacionalnih manjina, uključujući i ljude romske nacionalnosti, 33 kandidata su pozvana na dodatna testiranja, a 24 je primljeno. Među njima je bilo petoro pripadnika nacionalnih manjina (po dva pripadnika mađarske i slovačke nacionalnosti i jedno lice hrvatske nacionalnosti). Zanimljivo je još napomenuti da su među licima romske nacionalnosti svi odbili ponuđeni posao.¹⁹

Prema podacima koje ažurira Skupština opštine, infrastrukturu opštine čini putna mreža koja povezuje sva naseljena mesta asfaltnim putevima, tako da je prevoz đaka i radnika sa sela u grad i nazad svakodnevna pojava. Grad je veliki po površini, u prečniku ima skoro 6 km, što ima značaja na planu ostvarivanja prava na obrazovanje na maternjem jeziku, o čemu će biti reči na odgovarajućem mestu. Za normalno obavljanje gradskog i prigradskog saobraćaja nedostaje oko 20 autobusa. Železnički saobraćaj je u izuzetno lošem stanju. Rečnu mrežu predstavljaju reke Tisa, Tamiš i Begej. Na području opštine postoji aerodrom u okolini naseljenog mesta Ečka na kojem se odvija saobraćaj za vojne i sportske avione, poljoprivrednu avijaciju kao i vazdušni taksi saobraćaj (avioni do 20 putnika).

Pokrivenost opštine PTT mrežom je takođe 100%. Vodovod je izgrađen u gradu Zrenjaninu i u 18 naseljenih mesta, međutim sa veoma lošim kvalitetom vode (organske materije, amonijak, gvožđe). Upotreba vode za piće je zabranjena zbog velikog sadržaja arsena. Što se tiče gasifikacije, osim grada Zrenjanina u opštini postoji još 12 naseljenih mesta koja su priključena na gasovod. Procenat izgrađenosti kanalizacione mreže iznosi nepunih 100% u gradu Zrenjaninu.

¹⁹ O etničkom aspektu problematike zapošljavanja više će reči biti u odeljku o ostvarivanju prava na upotrebu jezika i pisma.

Opštinski organi su usvojili Etički kodeks ponašanja funkcionera lokalne samouprave. U opštini Zrenjanin je (i po tome se ona izdvaja od velike većine drugih u Vojvodini) konstituisan Savet za međunacionalne odnose. Savet čini pet predstavnika najbrojnijih nacionalnih zajednica – po jedan predstavnik Srba, Mađara, Rumuna, Slovaka i Roma. Osim predstavnika etničkih Srba, ostali članovi Saveta delegirani su od strane nacionalnih saveta manjinskih zajednica. Članovi Saveta imenovani su na period od 5 godina. Ostao je nedefinisan status zajednice Jugoslovena kojih, prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva, u opštini Zrenjanin ima 1,94%, tako da će se naknadno doneti rešenje o eventualnom učešću predstavnika ove zajednice u radu Saveta.²⁰

Treba podsetiti da je između cenzusa 1991. i 2000-te godine, i pored dolaska velikog broja izbeglica, broj stanovnika opštine Zrenjanin opao sa 134.000 na oko 132.000. Prosečna starost stanovništva je visoka, oko 43 godine, a grad, koji je u estetskom pogledu lep a u kulturnom predstavlja panonski smireno i udobno mesto za život, prolazi kroz privrednu agoniju, usled kraha metalne i stare tekstilne industrije. Prehrambena i hemijska industrija donekle uspevaju da zadrže korak sa zahtevima tranzicije. Ovakav milje koji karakteriše masovno gubljenje zaposlenja i nesigurnost onih koji uspevaju da posao privremeno sačuvaju stvara objektivne pretpostavke za etničku kompeticiju oko sve siromašnijih resursa, a pre svega oko radnih mesta. Kao što se videlo, značajna koncentracija novca postoji u javnim preduzećima koja se nalaze u opštinskoj nadležnosti, što ostrašćuje političku borbu. S druge strane, relativna malobrojnost pripadnika etničkih manjina (etnički Srbi sačinjavaju približno tri četvrtine stanovništva ove opštine, odnosno oko 99.000 osoba) lišava sredinu neproaktivnih sukoba etnički profilisanih političkih partija oko kontrole nad komunalnim resursima. Ovde nema etničkih tenzija oko raspolaganja sredstvima javnih preduzeća, kao u poznatim slučajevima multietničke kompeticije u opštinama Subotica ili Kovačica. Etnički Slovaci u Aradcu se srazmerno posmatrano znatno više od drugih bave stočarstvom (poljoprivrednom granom koja podrazumeva rad bez radnog vremena) a etnički Mađari iz Mihajlova, Mužlje i Lukinog Sela radnointenzivnim povrtarstvom.²¹ Etnička struktura

²⁰ O ovom pitanju je Skupština opštine tražila i nije dobila mišljenje od Saveznog ministarstva za ljudska i manjinska prava.

²¹ Otvaranje nove gradske pijace u drugoj polovini 2004. godine dovelo je do svojevrsne krize na planu etničkih odnosa. To će biti pomenuto i kada bude govora o problemima u finansiranju Kulturno-umetničkog društva "Petefi Šandor" iz Zrenjanina. Ovde ima smisla navesti deo *neautorizovanog* (ovo treba naglasiti – prim. CRCD) transkripta izlaganja g. Fuks Lasla, donedavnog potpredsednika Skupštine opštine Zrenjanin i člana Upravnog odbora Centra za razvoj civilnog društva, na tribini koju je Centar za razvoj civilnog društva organizovao 1. novembra 2004. godine u Somboru, u saradnji sa organizacijom "Otvoreni licej", u sklopu realizacije projekta "Konflikti u Vojvodini - suočavanje sa prošlošću i prevencija radikalizacije inter-etničkih odnosa", podržanog od Fonda za otvoreno društvo: "...kao što ja nazivam upravljanje krizom. Drugi primer se recimo desio skoro, imali smo jednu našu gradsku investiciju. Gradila se nova pijaca, krenule su predizborne aktivnosti, kampanje, pa je (...). Došlo je do sučeljavanja određenih problema i do polarizacije samih ljudi koji po pijacama rade. Naime, postoji takozvani zeleni deo pijace, uglavnom povrtari, a povrtari su kod nas uglavnom mađarske nacionalnosti. To su recimo sela Mihajlovo, Lukino Selo i Mužlja. Oni čak imaju «asocijaciju», oni su to na veoma visok nivo podigli. I oni, osim naše pijace, snabdevaju i kikinjsku, novosadsku itd. Organizovano, i ovih takozvanih nakupaca. To su ljudi uglavnom koji su izgubili posao u proteklih deset godina pa silom prilika prodaju tu robu koju mi zovemo šverc roba i došlo je do polarizacije sukoba između njih. Naime, povrtari su prešli na novu pijacu, ovi su ostali tu, i nisu dozvolili da se ukloni stara pijaca. Predsednik opštine je tražio asistenciju policije da se uklone. Načelnik policije je tražio napismeno da mu predsednik opštine potpiše da traži upotrebu fizičke

stanovništva je kroz vreme doživela brojne promene, pa je apsolutna srpska većina uspostavljena tek posle Drugog svetskog rata.

Etnički sukobi javljali su relativno retko, ali onda u drastičnom obliku, kao 1848-49 između Srba i Mađara, ili u vidu masovne nemačke deportacije i uništenja Jevreja 1941. godine, odnosno logorisanja i iseljavanja nemačkog življa posle 1944. godine. Za razliku od Bačke, sredinu ne opterećuje nasleđe Šajkaške racije i ubistava Srba od Mađara 1942. godine, a srpsko-jugoslovenska *vendetta* nad Mađarima 1944. godine bila je neuporedivo slabije izražena u Banatu, a i tu mahom na jugu, u Debeljači, nego u Bačkoj.

U novije vreme, inače mali broj lokalnih Hrvata (preci većine njih naseljeni su u Banatu u osamnaestom veku) nije bio otvoreno proganjan, za razliku od njihovih sunarodnika u Sremu 1991-1993 i avgusta 1995. godine. No, do incidenata nad etničkim Hrvatima (a i Mađarima) došlo je u proleće 2005. godine posle takozvanih navijačkih nereda u mestu Boka u Zrenjaninu susednoj opštini Sečanj.²² U vreme NATO bombardovanja (a sredina je specifična i po tome što je Zrenjanin jedini okružni grad u Srbiji koji nije bio bombardovan) izvršen je niz napada na lokalne Albance i pripadnike njima sličnih etničkih grupa i oni su morali da pobegnu. Tom prilikom je u divljanju terorista pri paljenju jedne albanske pekare izgoreo i niz okolnih kuća u gradu. Neke etničke mađarske porodice koje su 1999. pokušale da sklone svoje albanske komšije bile su izložene policijskim pred-istražnim radnjama.

U martovskim događajima 2004. godine u samom gradu razbijeno je nekoliko prozora na izlozima radnji ljudi s muslimanskim imenima, a u naseljenom mestu Klek podmetnuta je bomba pod automobil osobe s muslimanskim imenom. Skupština opštine je reagovala i javnim nastupom svojih čelnika i finansijskom pomoći žrtvama. Što se tiče nasilja po osnovu verske različitosti, u proleće 2003. godine pretučen je starešina adventističke crkve. U proleće 2005. su adventistička bogomolja i zgrada jedne NVO bili išarani rasističkim i ksenofobnim grafitima. I tom prilikom su se organi samouprave nedvosmisleno i na više načina odredili prema ovom činu.

Razumljivo je da se upravljanje multietničkom zajednicom ne svodi na obezbeđivanje poštovanja kolektivnih prava. U uslovima sve oštrije utakmice oko skućenih resursa u svakoj

sile ako to bude bilo potrebno jer su pijachari, deo, najavljivali da će oni silom braniti tezge. Naravno, tada smo odustali od toga, i to je bilo dobro, ali neko je nagovorio te povrtare da sada oni dođu, i blokiraju staru pijacu i da ne dozvole da ovi legalno rade. Kada smo seli da o tome raspravljamo, postala su aktuelna pitanja: »pa dobro, šta će se desiti ?« Tu nema nikakvih političkih sukoba, isključivo ekonomskih, ali se desilo da imate polarizaciju, na jednoj strani etničke Mađare koji su povrtari, i na drugoj strani, u 90% slučajeva, Srbi koji su nakupci. Čak je i (...) zagovarao tu tezu. Nagovarao je povrtare da blokiraju pijace jer će na taj način sebi (...). Mi smo tada seli, svi, predstavnici političkih stranaka i dogovorili smo se da to moramo po svaku cenu sprečiti jer to kasnije može da se izrodi po upravo toj, etničkoj osnovi i da ti ljudi koji će posle, svakog dana morati zajedno morati da rade na toj pijaci posle jednog takvog sukoba, eventualne tuče. Između dve grupe ljudi gde su isključivo ekonomski interesi kamen spoticanja, ali ako dozvolimo da tu izbije tuča, da će to imati dalekosežne posledice upravo po međuetničke odnose u našoj opštini ii to pitanje još uvek nije rešeno, nismo našli adekvatno rešenje, ali smo izbegli jedan mogući, veoma nepovoljan razvoj događaja i jedan mogući međuetnički sukob koji bi, zbog svoje masovnosti, zbog upućenosti, oni svaki dan rade na tim pijacama, mogao da ima veoma loše posledice.”

²² Zanimljivo je da je u ovoj opštini, za razliku od zrenjaninske, izostalo adekvatno reagovanje organa samouprave na incidente motivisan etničkim razlozima.

mnogonacionalnoj sredini izvodi se, često i na granici svesti, prebrojavanje dobitnika i gubitnika. I komunalna pitanja se tu mogu javiti bilo kao uzrok ili kao izraz određenih tenzija. U oštini Zrenjanin ove pojave nisu izražene, delom i zbog preduzumljivosti samog manjinskog stanovništva, a delom zbog odmerene politike samouprave. Kanalizacija u većinski mađarskoj Mužlji izgrađena je više nego drugde prošle, 2004-te, godine. Pri tom valja imati u vidu da su sami Mužljanci uspešno organizovali stalno lobiranje za rešavanje ovog problema i da se na jednim od nedavnih lokalnih izbora uspešno pojavila i opcija koja se nije označavala stranačkim niti nacionalnim imenom nego zalaganjem za uvođenje kanalizacije. U nacionalno mešovitim sredinama (kao što je Aradac, prostorno podeljen na jasno omeđeni slovački i srpski deo) mogućnost saradnje između meštana različite nacionalnosti na rešavanju komunalnih problema bila je jasno isticana još u grupnim intervjuima vođenim decembra 1993. godine, u vreme izraženijeg straha pripadnika manjinskih zajednica.

Uopšte uzev, stanje međunacionalnih odnosa u opštini Zrenjanin jeste dobro kada se poredi sa nekim drugim sredinama u Vojvodini. U godišnjem izveštaju o radu zrenjaninskog ombudsmana gotovo da se ne sreću primeri pritužbi građana na diskriminisanost po nacionalnom osnovu, nego prevlađuju intervencije zbog problema socijalne prirode. I ovde se, kao i drugde, socijalna sigurnost javlja kao (nipošto jedini) uslov za ostvarivanje svih drugih individualnih i(li) kolektivnih ljudskih prava.

U Zrenjaninu je, o tome se i na drugom mestu govori, u kasno proleće 2005. godine Skupština opštine prihvatila presudu Ustavnog suda Srbije i izmenila opštinski statut, uklanjajući latinicu kao pismo u službenoj upotrebi. Za razliku od opštine Šid, ovde nije bilo zahteva da se mađarski, rumunski i slovački jezik, koji su u službenoj upotrebi, iz ove uklone.

OBRAZOVANJE

U opštini Zrenjanin ima 40 škola, od toga 31 osnovna i 9 srednjih škola. U srednjim školama u opštini Zrenjanin nastavu pohađaju učenici i sa područja ostale četiri opštine Srednjeg Banata, u kojima ne postoje dovoljne mogućnosti za srednjoškolsko obrazovanje. Prema iskazu zrenjaninskog ombudsmana, u minulom razdoblju nije bilo pritužbi građana u vezi sa ostvarivanjem prava na obrazovanje na maternjem jeziku.

S obzirom na promenu nacionalne strukture u južne dve trećine Vojvodine, odnosno na njihovu veoma ubrzanu etničku homogenizaciju, ključno pitanje očuvanja manjinskih zajednica na ovom području jeste, naravno, ko donosi odluke o otvaranju odnosno zatvaranju odeljenja s nastavom na jezicima pripadnika nacionalnih zajednica. Kada je u razgovoru sa jednom od nadležnih osoba iz organa samouprave bilo postavljeno pitanje da li se u ovom smislu vrši neka procena pa se šalje predlog, odgovoreno je: "Ne nego se pozovu i zainteresovani i roditelji i

učenici i prijavljuju se u utvrđenim rokovima pre nego što počne školska godina, pre nego što se obrazuju odeljenja i utvrdi program za narednu školsku godinu, i podaci koji se prikupe i na osnovu njih se obrazuju takva odeljenja.” Ovo rešenje je nesumnjivo znatno bolje od ranijeg objavljivanja konkursa bez prethodnih priprema i uz sugestivno odvracanje roditelja iz manjinskih zajednica od strane zaposlenih u školama da decu prijavljuju na nastavu na maternjem jeziku. Jedna druga od nadležnih osoba iz Skupštine opštine rekla je: ”za Zrenjanin se može reći da je centar za obrazovanje srednjeg i južnog Banata. Što se tiče nastave na mađarskom jeziku (na srednješkolskom nivou) znam da je ima Gimnazija, Medicinska škola, ”Nikola Tesla” (trogodišnja i četvorogodišnja). Na rumunskom nema jer nema zakonskog osnova (minimum je 15 učenika). To je propisano saveznim zakonom o obrazovanju. Vršio sam premer po osnovnim školama (Skorenovac, Jermenovci, Novi Bečej, Novo Miloševo i opština .Zrenjanin) učenika koji dolaze u srednje škole ovde.” Vrlo je važan sledeći iskaz jer jasno osvetljava mehanizam: ”Direktori škola izvrše ankete koji bi učenik koju školu želeo da upiše i na osnovu tih anketa se pošalje zahtev pokrajinskom sekretarijatu a onda oni traže otvaranje odeljenja republičkom ministarstvu. Što se tiče osnovnih škola na jezicima manjina one funkcionišu i u gradu i u okolnim mestima (ima i čistih i mešanih odeljenja). Po odluci Pokrajinskog sekretarijata dozvoljeno je formiranje odeljenja i kada ima manje učenika na osnovu pozitivne diskriminacije da se ta odeljenja ne bi zatvorila.”

Prema jednom drugom kompetentnom iskazu, na vrlo opšte postavljeno pitanje: ”Kakvo je stanje što se tiče obrazovanja manjinskih etničkih grupa?” odgovoreno je: ”Što se tiče obrazovanja tu je u prethodnih četiri godine došlo do dosta značajnih pomaka u smislu poboljšanja. Ovde u našoj sredini što se tiče srednjoškolskog obrazovanja normalno postoji samo na mađarskom jeziku od manjinskih jezika tako da je tu došlo do povećanja dvoje odeljenja. Znači, u odnosu na devedesete godine, da ih uzmemo kao polaznu osnovu, kada je jedno odeljenje na mađarskom jeziku u Gimnaziji stalno funkcionisalo i povremeno su otvarana odeljenja u ostalim srednjim školama. Znači, tu je postignut pomak tako da zadnjih četiri godine se u okvirima od četiri do šest razreda na mađarskom jeziku vrši školovanje i to se ustalilo u Tehničkoj školi, jedan četvorogodišnji i jedan trogodišnji smer, takođe u Medicinskoj školi za medicinske sestre, tehničare, pored odeljenja u Gimnaziji i fakultativno dolazi s vremena na vreme ili u Poljoprivrednoj školi ili u, to je školski centar, zanatski taj školski centar, trogodišnji razredi. Znači, povremeno dolazi do aktiviranja tih odeljenja na mađarskom jeziku. Bio je jedan pokušaj 2002. godine da se otvori jedan razred gimnazije na slovačkom jeziku. U ono vreme u Republičkoj skupštini to je išlo u paketu rešavanje sa proširenjem tih mađarskih odeljenja. Znači nije bio problem u tome da se nije dobila dozvola od republičkog ministarstva, ona je postojala. Međutim imam utisak da slovačka nacionalna zajednica nekako nije dobro krenula u organizaciju toga jer na kraju nije bilo nijednog prijavljenog učenika.”

Ocene vezane za obrazovanje na mađarskom jeziku u opštini Zrenjanin ponekad su znatno nepovoljnije. Jedan sagovornik kaže: “Raspisan je konkurs za otvaranje odeljenja na mađarskom, što nikom ne treba, za traktoriste u Poljoprivrednoj školi. Nema ni jednog udžbenika za njih na mađarskom, a inače se samo oko 20 procenata nastave u mađarskim odeljenjima održava na mađarskom. (...) Postavlja se pitanje zašto za mađarsku decu nema više četvorogodišnjih odeljenja. U Medicinskoj školi se samo pedeset procenata nastave u mađarskom odeljenju održava na mađarskom.”

Na pitanje: “Ko odlučuje ili na koji način se određuje koji će smer biti otvoren?”, jedan drugi informant je rekao: “U praksi to funkcioniše tako da u tim školama gde je to već uhodano obično ima dovoljno zainteresovanih. E sad normalno da tu treba i jedan dodatni rad sa decom, sa roditeljima, u toj pripremi organizovati tako da to radi uglavnom jedna ili dve nevladine organizacije koje se bave tom problematikom. Znači onda oni idu po terenu i što se tiče informisanja o tome. Rešenje bi možda bilo u otvaranju jednog školskog centra, srednjoškolskog centra na mađarskom jeziku. Jer onda u okviru jednog školskog centra vi lakše manipulišete sa recimo zainteresovanih pet ili deset učenika po smerovima i onda bi tu moglo lakše da se obiđe. Što se tiče školovanja na maternjem jeziku u osnovnim školama, tu pored mađarskog jezika funkcioniše i na slovačkom jeziku u Aradcu, to je kompletna osmogodišnja nastava, u Belom Blatu četvorogodišnja i na mađarskom i na slovačkom jeziku, onda deca nastavljaju na srpskom, što je pitanje da li je to baš dobro rešenje. I što se rumunskog jezika tiče u Ečkoj postoji, i u Jankovom Mostu, ali samo četiri razreda. Obrazovanje Roma na maternjem jeziku je takva problematika koja sigurno zahteva jednu mnogo ozbiljniju pripremu. Ja pretpostavljam da bi tu bilo dece, ali to je jednostavno na lokalnom nivou.”

Na pitanje formulisano kao: “Zakonski minimum je petnaest đaka, ako se prijavi manji broj đaka, a otvori se odeljenje, ko donosi odluku?”, dobijen je odgovor: “Ranije je to bilo dosta rigorozno. Danas se to ipak gleda malo elastičnije što se tiče osnovne škole tako da ima primera da nema petnaest učenika, ali jednostavno u tim školama gde postoji i kadrovski i na drugi način opremljeno, znači ne insistira se na tome. Tu u finansiranju toga onda malo učestvuje i lokalna samouprava, malo i pokrajina tako da za sad to ide, tu nema problema.” Ova pohvalna ocena pojačana je odgovorom na pitanje: “Da li škola podnosi inicijativu?”. “Jeste, to podpada pod jednu posebnu inicijativu, ali kažem to je sad formalnost. Znači škola onda traži obzirom na, ne znam, tridesetogodišnju praksu da ima sve te razrede i to se ispoštuje.”

Pošto je broj đaka po naseljenim mestima neujednačen, kao jedna od osnovnih potreba manjinskih grupa javlja se prevoz učenika do obrazovnih centara, kao što je Zrenjanin za okolna sela. Na pitanje kako to funkcioniše, dobijen je odgovor vezan za obrazovanje na mađarskom jeziku: “U gradu ima prevoza. To je zahvaljujući pomoći jedne fondacije iz Mađarske taj kombi nabavljen i on je u funkciji i ipak znatno olakšava prevoz dece do škole. To je svakako jedan od

modela ako ima mogućnosti da se to organizuje na taj način.” I dalje: “Isto tako u osnovnu školu, koja je tu blizu, “Sonja Marinković”, dolaze deca iz Lukinog Sela u više razreda osnovne škole. Tu je takođe organizovan prevoz. Svakodnevno ih autobus dovozi i odvozi kući zato što u Lukinom Selu postoji samo škola do četvrtog razreda. Bez organizovanog prevoza je to teško zamislivo.” “To lokalna samouprava plaća, to je ‘Autobanatov’ autobus”.

U područnom odeljenju Ministarstva prosvete i sporta objašnjeno je da se u planiranju mreže škola (gde se čak i ne poštuje zakon u punoj meri, a u interesu omogućavanja uslova deci da prate nastavu na maternjem jeziku) odobrava da "opstaju" odeljenja sa manjim brojem učenika, ako su u pitanju deca koja pripadaju nacionalnim manjinama, tako i omogućavaju manjinama da se obrazuju na maternjem jeziku. Na pitanje: “Ko odlučuje o veličini, upotrebi i raspodeli resursa od kojih zavisi ostvarivanje prava nacionalnih manjina?”, dobijen je odgovor: “U pitanju su Pokrajina i lokalne samouprave.”

Kada je u pitanju obrazovanje na rumunskom jeziku, sagovornici su dosta skromni u zahtevima. Treba imati u vidu ogromno demografsko erodiranje ove nacionalne zajednice, koja je za 11 godina, koliko je prošlo između dva poslednja popisa, spala sa 38.000 na oko 30.000 ljudi u Vojvodini. Većina sagovornika iz ove nacionalne zajednice ocenjuje da je što se obrazovanja na maternjem jeziku tiče “sve po zakonu” i nema nekih posebnih zamerki. Problem se ipak vidi u kašnjenju udžbenika za nastavu na rumunskom.

Nastava na rumunskom jeziku neujednačeno je razvijena u opštini Zrenjanin, ponajviše zbog demografskih razloga. U Ečki postoji nastava na rumunskom do osmog razreda i problem očuvanja i razvijanja nacionalnog identiteta nije toliko izražen nakon prelaska u srednju školu, kao kod učenika koji pohađaju nastavu na rumunskom do četvrtog razreda osnovne škole u svom mestu, a potom ili u petom razredu prelaze na srpski, ili moraju da idu do drugog mesta da bi nastavili školovanje na maternjem jeziku, kao što je slučaj sa decom iz mesta Jankov Most. U Jankov Mostu je postojala osmogodišnja nastava na rumunskom do “racionalizacije” sistema školstva iz 1991. godine.²³ Neki od sagovornika navode probleme s kojima se sreću učenici koji završavaju prva četiri razreda na rumunskom, prilikom prelaska u peti razred, što uslovljava da veći broj roditelja svoju decu upisuju od prvog razreda u odeljenja sa nastavom na srpskom jeziku.

Naime, kad je u pitanju obrazovanje na maternjem jeziku, posebno u opštinama gde pripadnici manjina čine manjinu u ukupnom stanovništvu, i pogotovo kad je reč o pripadnicima “manjih” manjina, ključno je pitanje, ko odlučuje da li će postojati odeljenje na maternjem jeziku ako se prijavi manje đaka nego što propisuje zakonski cenzus. Ovo je posebno značajno stoga

²³ Ova “racionalizacija” je veoma važna; njene posledice su skoro neotklonjive. Do te godine se u Zrenjaninu (ne računajući prigradsko naselje Mužlja) nastava na mađarskom jeziku odvijala u 3 osnovne škole. Posle toga u dve, danas samo u jednoj. Šta to znači za sedmogodišnju decu – prvake u gradu koji se prostire 5 km u prečniku ne treba posebno objašnjavati.

što bi striktno poštovanje cenzusa značilo zatvaranje odeljenja s nastavom na maternjem jeziku i u mestima gde se samo jedne godine ne javi dovoljan broj prvaka, a naredne generacijske kohorte prevazilaze zakonski cenzus. poznato je da kada u nekoj sredini, a ovo važi u najmanju ruku za južne dve trećine Vojvodine, bude ukinuta nastava na maternjem jeziku, da se ona vrlo teško ili nikako ponovo uvodi. Dva problema su ovde važna. Jedno je kolizija u nadležnostima i realnom uticaju koja postoji između pojedinih nivoa upravnih organa, pre svega onih beogradskih i novosadskih, posle donošenja Omnibus zakona. Drugi je problem prevoza za učenike koji nastavu posle određenog (najčešće četvrtog) razreda nastavljaju u nekom od obližnjih mesta. U ovakvoj situaciji mnogo zavisi od reagovanja konkretnih ljudi u područnom odeljenju Ministarstva prosvete i sporta (koje se nalazi u Zrenjaninu i "pokriva" 16 banatskih i 3 bačke opštine iz 3 banatska okruga). Valja reći da su načelnici ovog odeljenja još u vreme Miloševićeve vlade uspevali da sačuvaju nastavu na rumunskom jeziku za samo po jednog ili dvoje đaka u generaciji u naseljenom mestu Sutjeska u Zrenjaninu susednoj opštini Sečanj.

Pitanje raspodele nadležnosti i realnog uticaja na donošenje odluka različito se sagledava među pripadnicima nacionalnih zajednica. Neki među pripadnicima rumunske kulturne elite misle da je Pokrajina glavni distributer resursa na ovome planu, ali pominju i Nacionalni savet Rumuna koji dobijena sredstva od pokrajine raspoređuje po projektima. Prema iskazima sagovornika, u upotrebi i raspodeli resursa prisutni su i opština i mesna zajednica, a oni među njima koji su neposrednije uključeni u obrazovanje na rumunskom jeziku Republiku ne vide kao bitnog činioca kada su resursi za obrazovanje pripadnika manjinskih zajednica u pitanju. S druge strane, programe međunarodne saradnje, koje je škola iz Ečke ostvarila, finansiralo je Ministarstvo prosvete. Pitanje centara moći i odlučivanja svakako treba podrobnije raspraviti u zaključnom delu izveštaja, pošto je ono drugo ime za samo jezgro problematike upravljanja multietničkim zajednicama. Kad je reč o obrazovanju na rumunskom jeziku u opštini Zrenjanin, neki od sagovornika misle da se najveće prepreke (finansijske, svakako ne i demografske prirode) mogu ukloniti pisanjem projekata i radom nevladinih udruženja, koja bi nabavljala novac od donacija i humanitarnih organizacija. Neki od ljudi koji jesu stvarni predvodnici rumunske nacionalne zajednice u Opštini smatraju da nacionalne manjine ova prava potpuno ostvaruju, ali da postoji "preferiranje mađarske nacionalne manjine". S druge strane, važno je podvući da je prevoz dece iz Jankovog Mosta koja pohađaju više razrede osnovne škole organizovan i da ga opština plaća.

Prema jednom pogledu koji ne mora biti tačan ali koji nije nedobronameran, "Rumuni su jako privrženi vlasti i nemaju buntovničkog duha i stanje je prilično loše, iako se ne manifestuje, a sama zajednica Rumuna ne pokazuje veći interes da probleme rešava."

Stanje slično onome u obrazovanju na rumunskom jeziku u opštini Zrenjanin postoji i kod tamošnjih etničkih Slovaka. Prema mišljenju iz ove zajednice, "po pitanju obrazovanja država je korektna". U Aradcu u osnovnoj školi postoji odeljenje sa manje od 15 učenika, što je ispod

zakonskog minimuma. S druge strane, stavljaju se primedbe na nastavni plan i program, čuju se i kritike vezane za nedostatak programa za školovanje kadrova koji će predavati na jeziku nacionalnih manjina. U Aradcu postoji kompletna osnovno-školska nastava na slovačkom i na srpskom jeziku. Pre nekoliko godina, još u vreme Miloševićeve vlade, bio je otvoren problem predškolskog obrazovanja s obzirom na mali broj dece u slovačkom odeljenju zabavišta, ali je područno odeljenje Ministarstva prosvete i onda reagovalo u skladu s potrebama pripadnika ove nacionalne zajednice. Prema mišljenju koje se sada može čuti od ljudi koji su upućeni u obrazovanje pripadnika slovačke nacionalne zajednice u opštini Zrenjanin na maternjem jeziku, "Pokrajinski organi su glavni, opština nema plansku raspodelu sredstava." Takođe se navode i fondacije koje raspolažu sa resursima i odlučuju o njihovoj raspodeli. Za obrazovanje na slovačkom jeziku u Aradcu pisani su projekti i dobijena su sredstva od Sorošove fondacije.

Obrazovanje Roma jeste poseban problem, u Zrenjaninu kao i drugde. U specijalnoj školi "Deveti maj" deca romske nacionalnosti uveliko su prezastupljena, kao što je slučaj u celoj Srbiji i ne samo u njoj. U Udruženju Roma kažu: "Imali smo jedan predlog, da otvorimo udruženje i napravimo vrtić i školu od prvog do četvrtog razreda, u Učiteljskom redu br.23a. Gradonačelnik opštine Zrenjanin, Goran Knežević, dok je bio potpredsednik Izvršnog odbora, (*sic*) pomogao je sa 150 hiljada dinara za vrtić, kupovinu knjiga, olovaka, gumica...To je vrtić za romsku decu, ali i za neromsku decu koja su socijalni problemi." Na pitanje kako se finansira taj vrtić dobijen je odgovor: "Iskreno rečeno, do sada se finansirao preko opštinskog budžeta, pišemo projekat, međutim ove godine smo pisali ali ništa od toga nismo dobili. Pomažemo sami sebi koliko možemo, (...) Predsednik udruženja je imao oko tone brašna, njegova supruga radi u vrtiću, sprema užinu deci, za sada, momentalno, od našeg troška. Za ovu godinu nismo dobili još nikakvo obaveštenje." Na pitanje: "Koliko dece ima u vrtiću?", dobijen je odgovor: "Otprilike, za sada ima 12-15", a na pitanje "Imate li stručno osoblje, vaspitače?" odgovoreno je: "Imamo stručno osoblje, u saradnji sa gospođom direktorkom Centra za socijalni rad, i imamo sa gospođom iz Crvenog krsta (...). Ona nam pomaže i pronaći će nam učiteljicu ili vaspitačicu za vrtić. Ona će platiti polovinu, a ostatak Skupština opštine. Samo na taj način, jer nemamo nikakve donacije, ili nekoga ko bi pomogao, sem Skupštine opštine."

Jedno od ključnih mesta rasprava o obrazovanju pripadnika nacionalnih zajednica bilo je svojedobno zalaganje sadašnjeg Pokrajinskog sekretara za obrazovanje i kulturu g. Bunjika Zoltana za obrazovanje na maternjem jeziku od obdaništa do fakulteta. Sa ovim u vezi vredi navesti jedno mišljenje iz Zrenjanina: "U Zrenjaninu ima samo jedan vrtić na mađarskom jeziku koji ima svega desetak dece. I to se radi o privatnom vrtiću na mađarskom jeziku. Po mom mišljenju to kasnije dosta utiče na upis u školu jer se priprema za školu vrši u vrtiću." Problemi u nastavi za pripadnike nacionalnih zajednica, čak i kad se radi o deci i omladini u opštini inače brojne mađarske nacionalnosti, ispoljili su se i kroz razgovore sa informantima koji ne pripadaju

manjinskim zajednicama: "Sticajem okolnosti pre nego što sam počela da radim ovde radila sam u "Sonji Marinković". Videla sam na licu mesta probleme. Oni decu koja kreću u peti razred i pohađaju nastavu na maternjem jeziku, konkretno mađarskom, moraju da šalju u "Sonju". To dete nije u stanju da ide samo. Imali smo problem sa decom iz Mihajlova i Lukinog sela. To su mala deca, njima treba neko vreme da stignu autobusom iz Lukinog sela do škole. Ako idu u peti razred pa još i popodne i u zimsko doba pa se smrkne u pet sati kad se njemu završi nastava, a često ima i više časova, u šest, trajalo je to i duže i on sad treba da stigne kući u sedam sati. Ujutro opet treba da počne od rane zore da se sprema u školu jer mora da krene već u podne, koliko su ta deca u startu uskraćena time što nemaju vremena da urade domaći zadatak, nemaju vremena da nauče nešto, nemaju vremena ništa. Locirati nastavu na jednom jeziku u jednoj školi je po meni čista besmislica." Naravno, ovde se otvara pitanje realne alternative sadašnjoj koncentraciji učenika osnovaca koji slušaju nastavu na mađarskom jeziku. Nije suviše ponoviti da su posledice "racionalizacije" iz 1991. godine vrlo teško uklonjive.

Jedan drugi informant koji takođe ne pripada manjinskim zajednicama podvukao je još neke aspekte problema obrazovanja: "Obrazovanje pre svega na mađarskom jeziku je u jednoj školi u Zrenjaninu. To je nešto što se zove racionalizacija. Ali mislim da je problem getoizacija jer vi decu strpate u jednu školu, na taj način njih usmeravate na njihovu nacionalnu zajednicu a ostalu decu praktično ne suočite uopšte sa tim da postoji neko ko govori drugi jezik a živi tu pored vas. To se posle desi u srednjoj školi gde jedva nakupe decu za takvo odeljenje a međusobni kontakti uopšte ne postoje. To su deca koja se školuju u jednom odeljenju u školi koja ima još ne znam koliko odeljenja na srpskom i mislim da ona vrlo slabo dolaze u međusobne kontakte. Nisam čula da su nešto zajedno radili, možda sam ja slabo obaveštena, svako živi neki svoj život, paralelni život jedno pored drugih." I dalje: "Mene užasava to (ja imam dete u srednjoj školi) što toj deci nikad niko ništa nije pričao zašto je to potrebno. Već u tim generacijama koje treba da budu drugačije i bolje od nas postoji razmišljanje i neki otpor kao zašto, neka govore srpski, uopšte ne osećaju zašto je isto nekom kao i njemu potrebno da se obrazuje na maternjem jeziku. To mi strašno smeta što se deca ne uče o tome u školi. Niko ih ne uči da je to osnovno ljudsko pravo."

Kritike na račun stanja u obrazovanju na mađarskom jeziku dolaze i iz redova pripadnika ove nacionalne zajednice: "Što se školstva tiče, po prvi put ove godine nije bilo anketiranja đaka osmaka radi saznanja o opredeljenjima za upis u srednju školu. Ono je rađeno ranije na inicijativu Udruženja za pomoć učenicima. (...) nije ništa preduzela po tom pitanju. Raspisan je konkurs za otvaranje odeljenja na mađarskom, što nikom ne treba, za traktoriste u Poljoprivrednoj školi. Nema ni jednog udžbenika za njih na mađarskom, a inače se samo oko 20 procenata nastave u mađarskim odeljenjima (u Poljoprivrednoj školi) održava na mađarskom. Odeljenja na mađarskom postoje u Gimnaziji, Medicinskoj školi od pre 4 godine i u Elektrotehničkoj trogodišnja i četvorogodišnja (bela tehnika). Postavlja se pitanje zašto za mađarsku decu nema više

čtetvorogodišnjih odeljenja. U Medicinskoj školi se samo pedeset procenata nastave u mađarskom odeljenju održava na mađarskom. (...) je odbio da predaje zbog male plate.“

Dobijeni su i sledeći iskazi: “Društvo za pomoć učenicima slabo dobija para. Imaju samo kombi, nemaju ni garažu, ni kancelariju, ni telefon. Od Korheca (potpredsednik Izvršnog Veća AP Vojvodine i Pokrajinski sekretar za propise, upravu i nacionalne manjine – prim. CRCD) su prošle godine dobili 10.000 dinara i to uz cenkanje. Deci su delili po 500 dinara pa kada neka deca nisu mogla da dođu drugovi su za njih uzimali novac oko čega je Laslo Joža (predsednik Nacionalnog saveta Mađara – prim. CRCD) napravio frku pa su morali da obezbeđuju punomoć.” U mađarskoj zajednici u Zrenjaninu čuju se i mišljenja da “postoji opstrukcija Nacionalnog saveta Mađara koji želi potpuni monopol. Pare iz Mađarske idu preko Nacionalnog saveta, s tim da je reč o sve manjoj količini novca.” Upitan za pomoć koja je možda došla od opštine jedan informant je rekao: “Od Kneževića (predsednik opštine Zrenjanin, u prethodnom mandatu predsednik Izvršnog saveta SO Zrenjanin – prim. CRCD) nisu dobili pare prošle godine, a konkurisali su. Sadašnja vlast gleda lične veze, ne uzimaju u obzir tradiciju i dužinu postojanja udruženja.” Sa ovim u vezi, u proleće 2005. godine se u lokalnom listu pojavilo pismo Udruženja za pomoć učenicima u kojem se kaže da “rešenjem predsednika opštine g. Gorana Kneževića Zrenjaninsko Udruženje za pomoć učenicima (Nagybecskerek Diáksegélyező Egyesület) ni ove godine nije među civilnim udruženjima koja su dobila sredstva lokalne samouprave. Time se nastavlja maćehinski odnos postoktobarske lokalne vlasti prema najstarijem udruženju ovdašnjih Mađara.“ S druge strane, valja imati u vidu da su ljudi iz mađarske nacionalne zajednice, kao i njihova najjača politička stranka, VMSz, uključeni u opštinsku “vlast” i u raspodelu resursa. Potrebno je opširnije prikazati dosta difuzne poglede na stanje i probleme u obrazovanju na mađarskom jeziku u opštini Zrenjanin. Jednu stvar svakako treba napomenuti, a to je da podele u okviru mađarske nacionalne zajednice u zrenjaninskoj opštini govore o njenoj relativnoj snazi i odsustvu raširenog osećanja neposredne ugroženosti. Tamo gde postoji aktuelna ugroženost neminovna je homogenizacija, a ne raznoglasje niti unutar-etničko takmičenje.

Jedan od profesora koji predaju na mađarskom jeziku u stručnoj školi ovako je opisao probleme s kojima se susreće: “Mislio sam kad sam došao da ću, pošto predajem na mađarskom, imati i za to odgovarajuće udžbenike. Mislio sam da tu neće biti problema, ali se ispostavilo da je to i te kako veliki problem. Na raspolaganju su mi bili udžbenici na srpskom, očekivalo se da ću ja to prevesti, da to neće biti problem, ali nemam ja za takav posao stručne tehničke prirode odgovarajuće rečnike i bio sam, kako se to kaže, gurnut u duboku vodu. Onda sam pronašao neku literaturu, recimo odgovarajuću, iz 1982-83. godine, pa sam to sortirao, fotokopirao i delio učenicima da iz toga uče.” Na pitanje intervjuiste: “Da li je neko morao da odobri takav način „snalaženja“?” odgovoreno je: “Ma kakvi, po zakonu to tako ne bi moglo da ide, ali niko ne pravi pitanje, snašli smo se, stvar funkcionise – bilo bi zaista krajnje čudno da sad neko to zabrani.” U

odgovorima na pitanja: "Da li je neko ko je ranije predavao taj predmet objasnio nadležnima o kakvoj potrebi je reč – da neko nešto preduzme?" i "Da li postoji mogućnost da se udžbenik za taj predmet nabavi iz Mađarske?" ukazano je na neke izvore značajnih problema u stručnom obrazovanju na manjinskim jezicima: "Ne znam da li je. Meni je bilo savetovano da u nastavi koristim udžbenik koji je u Bačkoj Topoli ili Kanjiži preveden sa srpskog, ali je to nešto što samo formalno zadovoljava". A povodom mogućnosti nabavke udžbenika iz Mađarske: "Kako da ne, ali nema ko to da "aminuje", kod nas je toliko stvari do besmisla centralizovano i niko ne daje saglasnost za tako nešto. Može da se napravi neka kompilacija različitih udžbenika, neki profesori, akademici su krenuli sa tim kad su (...) u pitanju, ali to je samo jedan deo problema. Radi se, ponavljam, o centralizmu, nekom nepoverenju prema kome?, zašto?, ali se stvar ne rešava. To nije u nadležnosti lokalne samouprave, ona je pre tri godine učinila maksimalno moguće u pokušajima i uspela je da se oformi ova trogodišnja škola za (...) i ove godine će se otvoriti još jedno odeljenje."

No, problem ima i svoju "internu" stranu, onu koja proističe iz samih manjinskih zajednica. Na pitanje: "Da li postoji nešto što bi se moglo okarakterisati kao negativan pristup od strane manjinskog dela, kad je obrazovanje u pitanju?", dobijen je odgovor: "Neće da rade za sitan novac u prosveti, recimo ljudi na položajima iz SVM, odbili su da rade ovakve poslove. S druge strane, mi ovde u Banatu, nije to kao u Bačkoj, severu Vojvodine, mi smo skrajnuti, nismo u žiži i kad se priča o obrazovanju kao da se ne misli i na nas." I dalje: "Isto tako, deca ispaštaju, recimo, internat u Mužlji je ograničenih kapaciteta²⁴, po veoma pristupačnim cenama, za srednjoškolsku omladinu, ali ni to mnogi sebi ne mogu da priušte, ali nema para da se to proširi, pa da više đaka iz južnog Banata, gde je još gora situacija sa manjinama, budu korisnici usluga internata. Nekakve aktivnosti bi morao neko da finansira, ko? Dobro bi bilo imati nekakvu organizaciju, pogotovo mi u Banatu, koji smo nekako skrajnuti."

Jedan drugi ugledni profesor i pripadnik opozicionog dela mađarske političke elite koji je predavao na mađarskom jeziku ima još lošije mišljenje o stanju na ovom području. Na primedbu intervjuiste da je "donji limit za broj đaka da bi se otvorilo odeljenje na manjinskom jeziku smanjen u odnosu na pre nekoliko godina", rekao je: "Jeste, ali ima tu krivice i do roditelja. Mi smo nekad ranije lobirali kod ministra da dozvoli formiranje odeljenja i kad ima manje od petnaest đaka, a ono što je katastrofalno, danas sami roditelji stopiraju takve procese i idu linijom manjeg otpora, plašeći se za budućnost svoje dece. Baš skoro vodio sam jedan razgovor na temu zašto se Mađari zatvaraju u kao neki geto u srednjim školama gde postoji stručno obrazovanje. Stručno obrazovanje nije isto što i opšte obrazovanje. Opšte obrazovanje nosi sa sobom funkciju kulture, kultura nikad nije izolovana. Deca dolaze u dodir sa mnogim različitim kulturama i ona se uklapaju

²⁴ Postoji ženski kolegijum (40-50 učenica) kod časnih sestara u ulici Cara Dušana u samom Zrenjaninu i muški kolegijum (60 učenika) koji je u prigradskom većinski mađarskom naselju Mužlji.

i to je dobro. Kod stručnih škola, na primer u Poljoprivrednoj školi, ta dva odeljenja na mađarskom toliko su izolovana da to bode oči, a škola ne uspeva da ih inkorporira. Najveću glupost čine škole što pokušavaju da ih utope i nametnu komunikaciju kad ona spontano ne nastaje.” Intervjuista je primetio: “Ali, s druge strane, verovatno bi se insistiralo na otvaranju takvih odeljenja, odnosno, da se to nije učinilo, postojale bi primedbe suprotne vrste.” Odgovor je bio: ”Ja sam ubeđen da je pravo rešenje otvaranje mađarske škole, ako pričamo o mađarskoj manjini, jer je ona dovoljno brojna. Naravno, opravdano je pitanje šta sa Slovacima, Romima i drugim – tu nemam pravi odgovor.“ I dalje: “Otvaraju se kompletne škole, znači mađarske škole – to nije izolovanje. Glupost su odeljenja sa mešovitim etničkim sastavom, kombinovano predavanje, to su eksperimenti koji su ravni uništavanju etničkih...kultura...” I još dalje: “Veća je tragedija što nemamo neki patronat, dežurnog krivca kao što je bio Milošević, već imamo malih diktatora koji žive od danas do sutra, kaos je veliki, a tragedija što se on sve više institucionalizuje. Da ima pravne države, mogli biste reći da neki zakoni ne valjaju iz konkretnih razloga, imamo tendenciju stvaranja bespravne države.” Predlog za rešenje problema je: “Evo, vrlo jednostavno. Mislim da još uvek funkcioniše da se direktori osnovnih škola biraju od strane ministarstva, to je nakaradno. Lokalna samouprava vrši pritisak na one koji postavljaju direktore. Znači, želi se nešto dobro uraditi pomoću zakona koji ne valja.”

Mnogi sagovornici ističu problem udžbenika za nastavu na mađarskom: “To je nešto što kao negativna tradicija ovde traje dvadeset godina – loši udžbenici, nepostojanje odgovarajućih udžbenika. Knjige koje smo pokušavali da donesemo iz Mađarske vraćane su sa granice – ne znam kakva da je knjiga, ne može nikad da šteti.”

Jedan drugi profesor je na sledeći način izložio svoje viđenje problema: “Ja radim, predajem istoriju u mađarskim odeljenjima, ima problem što se nastave istorije tiče – ja sam profesor istorije – i dvadeset godina ne postoji udžbenik istorije za srednju školu. Postoji prevod nekog starog udžbenika. Dakle, eto što se tiče udžbenika tu vlada diskriminacija.” Na primedbu intervjuiste “Rekli ste da nije lako biti Mađar ovde”, jedan od sagovornika je rekao: “Da. Ja sam sa 22 godine završio fakultet i tražio sam posao u toliko škola sa punim brojem časova, ali nisam uspevao, radim u nekoliko škola istovremeno da bih popunio broj, jer se uvek pojavljivao problem na koji sam nailazio: “Zašto on ne predaje Mađarima, zašto bi on predavao srpskoj deci?” Na opasku intervjuiste “Diskriminacija?”, sagovornik je komentarisao: “Kad sam bio mlad, nisam shvatao o čemu se radi, nisam znao da je to zato što sam Mađar – to mi je tek kasnije postalo jasno. Onda su se otvorila mađarska odeljenja, radim u (...), radim u (...dva druga mesta van Zrenjanina – prim CRCD)”.

Neki zaključci nameću se na osnovu stvorene evidencije. Uopšte uzev, pitanje obrazovanja pripadnika manjinskih zajednica bilo je, ako se posmatra na ravni njihove ukupne obuhvaćenosti, dosta dobro rešeno i pre Petog oktobra. Udeo đaka mađarske nacionalnosti koji slušaju nastavu

na maternjem jeziku iznosio je godinama oko 77-78% za osnovce i 67-68% za srednjoškolce na području Vojvodine. I kod manjih zajednica obuhvat je bio veliki, kod slovačke i rumunske veći nego kod rusinske, a kod ove poslednje, inače malobrojne, iznosio je oko 49% na osnovnoškolskom nivou. No, problemi su neuporedivo veći u krajevima gde manjine čine manjinu, često i sasvim malu, u ukupnom stanovništvu, nego tamo gde postoji velika koncentracija njihovih pripadnika. Niz pomaka je napravljen na ovom planu posle Petog oktobra, kao i posle donošenja Omnibusa, a niz problema je ostao otvoren ili su neki od njih čak i otežani.

Postoje neke pojave na koje gotovo da se ne može uticati. Jedna od njih je demografsko erodiranje pripadnika nacionalnih zajednica, pri čemu se pripadnici mađarske zajednice u znatnom broju sele na područje severne trećine Vovjodine, a pripadnici svih zajednica se u nezanemarljivom broju iseljavaju iz zemlje. Drugi problem su posledice "racionalizacije" sistema školstva iz 1991. godine. U gradu Zrenjaninu tada je ukinuta nastava na mađarskom jeziku u osnovnoj školi "Drugi oktobar", a posle niza godina bezuspešnih napora zrenjaninskih Mađara i u osnovnoj školi "Jovan Cvijić". Isto važi i za obrazovanje na rumunskom jeziku u Jankov Mostu, koje je od osmogodišnjeg postalo četvorogodišnje u ovom mestu. S obzirom na ovo, pitanje obrazovanja na maternjem jeziku postalo je tesno vezano za pitanje prevoza školske dece; ovde su pomoć dale i fondacije iz Mađarske, i opština. Posledice "racionalizacije" iz 1991. godine mogle bi se značajnije ublažiti samo ako bi se obrazovanje na jezicima manjina u krajevima gde nacionalne manjine jesu manjina u ukupnom stanovništvu tretiralo na isti način kao obrazovanje etničkih Srba na području AP Kosovo i Metohija, što bi bilo u skladu s duhom i slovom važećeg Ustava. To bi uklonilo i utisak ponekad prisutan među pripadnicima manjih manjina, da postoji "preferiranje mađarske nacionalne manjine", izazvan možda i time što je ona pet puta brojnija od ostalih manjina u zrenjaninskoj opštini, pa samim tim i sposobnija da utiče na raspodelu resursa.

Neki pomaci nabolje su nesporni. Sistematska priprema dece za upis u srednje škole je veoma dobra stvar. Delovanje Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje i kulturu, kojem su Omnibusom preneti značajna ovlašćenja, sistematski je usmereno na očuvanje nastave na manjinskim jezicima. Ovde finansijski uz Pokrajinu pomaže i lokalna samouprava, a područno odeljenje Ministarstva prosvete i sporta u kontinuitetu se ponaša benevolentno. No, na području opštine Zrenjanin samo je u nastavi na mađarskom jeziku postignut značajniji pomak. Nastojanje iz 2002. godine da se otvori odeljenje u Gimnaziji, toliko značajnoj za reprodukciju nacionalne reproduktivne kulturne subelite, na slovačkom jeziku, nije uspelo pre svega zbog tadašnje neorganizovanosti slovačke nacionalne zajednice. Postoji i ceo niz drugih problema i dilema. Zagovarano mada ne i očekivano otvaranje srednjoškolskog centra s nastavom na mađarskom jeziku jeste izazov; ono je, istovremeno, i iskušenje, ne samo u pogledu posledica moguće getoizacije đaka niti samo zbog pitanja kapaciteta kojima bi raspolagao ovakav centar.

S obzirom na drastično sužavanje institucionalne osnove za obrazovanje pripadnika nacionalnih zajednica na njihovim manjinskim jezicima početkom devedesetih godina, pitanje prevoza se javilo kao vrlo važno. Prevoz učenika iz mesta stanovanja u mesto školovanja, ili sa kraja na kraj grada Zrenjanina, nesumnjivo je olakšan samim reljefom terena. Videlo se da opština Zrenjanin daje konkretnu pomoć plaćajući autobuse za prevoz đaka iz sela u grad kada se radi o nastavi na manjinskim jezicima. Problem je u prevozu u samom gradu, jer ne treba zaboraviti da se u Zrenjaninu nastava na mađarskom jeziku odvija u samo jednoj osnovnoj školi a da grad zauzima površinu od tridesetak kvadratnih kilometara. Niz godina unazad Društvo za pomoć učenicima koristilo je kombi nabavljen zahvaljujući pomoći jedne fondacije iz Republike Mađarske za prevoz učenika; roditelji, članovi Duštva, često su volontirali kao vozači. Promene kako u institucionalnim mehanizmima ostvarivanja manjinskih prava tako i u preorijentaciji stranih fondacija promenila su obrasce ponašanja na ovom planu i zamrsile situaciju. U mađarskoj nacionalnoj zajednici u Zrenjaninu čuju se i mišljenja: "Postoji opstrukcija Nacionalnog saveta Mađara koji želi potpuni monopol. Pare iz Mađarske idu preko Nacionalnog saveta, s tim da je reč o sve manjoj količini novca." Upitan za pomoć koja je možda došla od Opštine jedan informant je rekao: "Od Kneževića (predsednik opštine Zrenjanin, u prethodnom mandatu predsednik Izvršnog saveta SO Zrenjanin – prim. CRCD) nisu dobili pare prošle godine, a konkurisali su. Sadašnja vlast gleda lične veze, ne uzimaju u obzir tradiciju i dužinu postojanja udruženja." Sklonost ka formiranju organizacija koje bi "zaobišle" nacionalni savet jasno je vidljiva, ali takođe i protivakcija onih pripadnika zajednice koji smatraju da je za etničke Mađare u zrenjaninskoj opštini veća korist nego šteta od koncentracije moći u Nacionalnom savetu Mađara. Periferijski položaj banatskih Mađara, osobito onih koji žive južno od Padeja i koji su, kako sami kažu, "dijaspóra dijaspore", pojačava nepoverenje prema telima smeštenim u Subotici i ljudima koji ih sačinjavaju ili koji ih podržavaju. ("Dobro bi bilo imati nekakvu organizaciju, pogotovo mi u Banatu, koji smo nekako skrajnuti")

Upoređeni sa pripadnicima drugih zajednica, u svom zavičaju, zrenjaninski Mađari deluju dosta stameno; u poređenju sa sunarodnicima sa severa Vojvodine, vidljivi su njihovi znatno veći problemi na planu očuvanja nacionalnog identiteta. SVM je u vladajućoj koaliciji u Skupštine opštine, a opozicija njemu unutar mađarske zajednice dosta je jaka i glasna. ("Ne može me niko naterati da budemo zajedno ako se ja ne slažam sa njim. SVM je nekako jako jednoobrazan, mi ne moramo uvek misliti isto iako smo Mađari, neko je više vernik, više levičar itd. To jako lepo funkcioniše u Rumuniji. Kasa često to koristi da pokaže Dudaša. Joža (Laslo – prim. CRCD) nas je ubeđivao da mi primimo par ljudi ali smo mi hteli da primimo koga mi hoćemo, a on je hteo da primi svoju ženu zato što je to sekretarsko mesto jer je mislio da će to mesto biti plaćeno. Joža nam je malo pretio, on dođe iz Subotice i nama preti da mi primimo neke tu, koja je to ingerencija Nacionalnog saveta njegovog?! Obećao nam je da ćemo u kratkom periodu dobiti pismeni stav

Nacionalnog saveta u vezi fondacije i na kraju naravno nismo ništa dobili. Pretili su dosta (... jednom svešteniku rimokatoličke crkve – prim. CRCD) dosta često jer njih to dira što je (...) napravio kolegijum za mađarsku decu. On je to napravio velemajstorski, našao je dobre pare iz Mađarske i sad oni njemu zavide. On ima sad oko 60 dece uglavnom iz južnog Banata gde nema srednjih škola, koji nemaju para da idu za Mađarsku, to se nalazi u katoličkoj crkvi.” Fondacija koja se ovde pominje obezbedila je još jedan novi kombi za prevoz đaka na nastavu na mađarskom jeziku.

Promenjene okolnosti jačaju unutar-etničku kompeticiju, na način drugačiji nego u Senti, gde postoji autohtona mađarska stranka koja je rival SVM. “Mi na lokalni jako malo dobijamo, od Pokrajine još slabije, konkurišemo ali nikakve pare ne dobijamo. Te fondacije što dolaze iz Mađarske, ti novci iz “Ilješ” fondacije, oni su nas najviše pomagali. Predsednik te komisije je Laslo Joža. Pare iz Mađarske filtrira Nacionalni savet mađarske manjine, znači ljudi bliski Nacionalnom savetu odnosno SVM, mogu da dobiju. Drugi problem je što nema civilnih udruženja. Konkurisali smo kod Kneževića (Knežević, Goran – predsednik opštine Zrenjanin – prim. CRCD) prošle godine za pare ali nismo dobili, ne znam zašto. Tu sam se iznervirala što pomaže neke koji su se juče osnovali i ništa ne znaju. To je problem što smo mi nekad više dobijali od socijalista. Sadašnja vlast kod deljenja tih novaca ne pravi razliku, ko je nametljiviji i galamdžija pre dobija nego neko ko radi godinama. Oni to ne uzimaju u obzir. Mi dvanaest godina radimo.” Na pitanje intervjuiste: “Da li je Domonji dok je bio pokr. ministar davao nešto vašem Društvu?”²⁵, odgovor je bio: “Mi nismo bili toliko nametljivi, nekad i našom greškom nismo konkurisali, navikli smo, dobijali smo od Mađara tu određenu svotu koju smo delili. Sad su nam Mađari zavrnuili slavinu sad smo tu u problemu.” Na ovom ključnom mestu vidi se kako se okolnosti koje utiču na školovanje na maternjem brzo menjaju i kako se s njima menjaju i uslovi u kojima se odvija preraspodela resursa, kao i zadovoljavanje kolektivnih potreba pripadnika nacionalnih zajednica.

Unutar-nacionalne tenzije su ponekad veoma oštre. Jedan od sagovornika kaže: “Prošle godine osnovana je fondacija “Sorvanj”, što znaši dijaspora, a osnivači su razni sveštenici. (...) je mislio da je izostavljen iz fondacije velikih para. Pokušaj osnivanja druge fondacije “Lauka Gustav” je propao usled pravnih propisa pa su vršeni razni pritisci na “Sorvanj”. Joža Laslo je tražio da budu primljeni u prvu fondaciju. Interveniso je i biskup. Čak su im i statut prepisali. Pretili su im da će i Nacionalni savet reagovati na slučaj sa fondacijom.”

Pitanje odlučivanja je pitanje uticaja na raspodelu resursa. Tu se radi ne samo o inter-etničkim utakmicama (s obzirom na nacionalnu strukturu stanovništva u opštini Zrenjanin, uz jednu izrazitu etničku većinu, jednu “veliku manjinu” i nekoliko manjih one ne mogu da budu naročito oštre), nego i o intra-etničkim, bar ukoliko se radi o dovoljno brojnoj mađarskoj nacionalnoj zajednici.

²⁵ Domonji, mr Pavel, pokrajinski sekretar za nacionalne manjine u vreme Miloševićeve vladavine. Ne treba ga mešati sa njegovim imenjakom koji je ugledni novinar i šef novosadske kancelarije Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji.

Snažan je utisak da svi relevantni akteri nisu zainteresovani samo niti pre svega za lične ili za uže-grupne probitke, a s obzirom na karakter društva koje se razvija u Srbiji bilo bi nenormalno da ne postoje i ovi motivi, nevažno je da li na svesnoj ili na nesvesnoj ravni, nego da imaju izražen senzibilitet i za potrebe svoje nacionalne zajednice kao i za potrebe lokalne zajednice. Posao Centra za razvoj civilnog društva u ovom projektu nije da arbitrira između različitih solucija i njihovih zastupnika, nego da prikaže činjenice i različite uglove gledanja na njih. Pri tom valja imati u vidu da sam izbor činjenica i iskaza o njima može da odredi način i zaključke tumačenja, i da stoga treba biti krajnje oprezan. Neki od sagovornika povoljnije gledaju na ulogu Nacionalnog saveta mađarske manjine (ne samo) na planu obrazovanja na maternjem jeziku. Jedan od sagovornika u tom smislu kaže: "Takođe mehanizam podele sredstava recimo sa nivoa pokrajinskog sekretarijata recimo za nacionalne manjine, kulturu i obrazovanje, mehanizam je takav da je odlučivanje preneseno na nacionalne savete, a nacionalni saveti formiraju svoje komisije koje vrše distribuciju tih sredstava. (...) Takođe se kultura delom pomaže iz Mađarske. Postoji jedna fondacija koja ima taj zadatak pa ta fondacija ima neku komisiju ovde (...) U tom međusobnom odlučivanju tu sigurno da postoje određeni lobiji koji se bore za prevlast. Mislim da je to manji problem. (...) imamo toliko saznanja o stvarima na terenu da se svi trudimo da to ipak bude društveno podeljeno, ali kolač je jako mali. Čim delite jedan mali kolač, a ima hiljadu zainteresovanih nikad to ne možete tako da delite da svi budu zadovoljni. Pa onda tako preko novina traženje prava i tako." Uopšte, kada se radi o uticaju tela koja se nalaze pod snažnim partikularnim uticajima (kao što je Nacionalni savet sa dominantnim uticajem VMSz-a) ili o uticaju neformalnih grupa, treba imati u vidu da se i u najsređenijim društvima najvažnije odluke faktički retko donose na sednicama zvaničnih organa, već najčešće u "preddogovorima" najuticajnijih aktera. Demokratski karakter ovih odluka ispoljava se preko njihovog prihvatanja na sednicama određenih oficijelnih tela u skladu sa transparentnom procedurom. Ovo ne treba shvatiti ni kao podršku ni kao osudu postojećeg mehanizma odlučivanja niti načina njihovog institucionalnog regulisanja (pre svega u okviru na aktuelan način ustrojenih nacionalnih saveta); posao Centra za razvoj civilnog društva jeste da pruži što više specifikovan opis pojava kojima je posvećeno ovo istraživanje. Funkcionalna analiza bi morala da odredi posebne segmente nacionalnih i lokalnih zajednica prema kojima postojeća institucionalna i neformalna rešenja (odnosno načini preraspodele resursa) imaju eufunkcionalne, funkcionalno neutralne ili disfunkcionalne efekte. Ovo nesumnjivo zahteva širu javnu raspravu. Vredi navesti još jedan iskaz kojim je odgovoreno na pitanje formulisano kao: "Procedura za osnivanje organizacije je veoma jednostavna – zašto grupa Mađara, recimo, koja prepoznaje probleme i spremna je da se uključi u njihovo rešavanje, ne registruje svoje udruženje (NVO) i počne javno da deluje?". "Međusobna posvađanost je razlog, iako Mađari kao manjina imaju mnogo bolje mogućnosti da budu finansirani iz Mađarske i iz Evrope. Šta se dešava – crkva okuplja jednu interesnu sferu oko sebe, establišment SVM, koji

su glavna kočnica poslednjih pet do deset godina i oni su (...) da slučajno ne uđe nešto van njihove kontrole. Druga grupa ljudi su baš oni malo tvrđi nacionalisti, a treća grupa ljudi su oni koji su razočarani i plaše se svega...”

Sagovornici se često žale na centralističku organizaciju Srbije kao na činilac koji otežava optimalizaciju obrazovanja na maternjem jeziku. S druge strane, ova centralizacija često ne podrazumeva efikasno delovanje organa uprave, što je načelno, a i praktično, ako se posmatra iz šire perspektive, loše, ali što je ponekad, u konkretnim okolnostima, i funkcionalno. Kada se “snalaze”, praveći udžbenike ili drugu vrstu literature za stručne škole sa nastavom na mađarskom jeziku, na osnovu kompilacija i preštampavanja, profesori kažu: “Po zakonu to tako ne bi moglo da ide, ali niko ne pravi pitanje, snašli smo se, stvar funkcioniše – bilo bi zaista krajnje čudno da sad neko to zabrani.” Pometenost celog društva zahvata i aparat uprave, tako da od inicijative pojedinaca zavisi više nego što je slučaj u sređenim društvima.

INFORMISANJE

Informisanje u Zrenjaninu bitno je određeno radom ustanove koja se 2005. godine razdvaja na Radio Zrenjanin i na međuopštinski list “Zrenjanin” koji “pokriva” 5 opština Srednjeg Banata. List je nesumnjivo najuticajniiji medij u ovome kraju, tiraž mu prelazi 10.000 primeraka a u proseku svaki primerak čita više od dve osobe. Postoje privatne televizijske stanice KTV, “Luna”, “Santos” i niz manje-više nelegalnih radio stanica. Stanice povezane sa nevladinim sektorom, kao što su “Kojot” i “Fedra” nastoje da emituju i programe na jezicima manjinskih zajednica.

Neminovna privatizacija novine i opštinskog radija stvoriće istovremeno i probleme i nove mogućnosti: “Lokalna samouprava je osnovala novinsku kuću ali ne vidim kako će funkcionisati. Ako se privatizuju novine i radio mislim da će nacionalni saveti imati veću mogućnost izbora kojim novinama će se obratiti. Na primer Nacionalni savet Mađara će odabrati kuću koja im odgovara i koju će finansirati. Znači, Nacionalni savet treba da preuzme izbor. Nacionalni savet još nema ingerencija, a nema ni sredstava. Državna zajednica treba da obezbedi sredstva nacionalnim savetima.”

Što se tiče programa Radio Zrenjanina, “Postoji konkretno na mađarskom jeziku program. Na ostalim jezicima takođe postoji program, ali u mnogo manjoj meri, tako da bi verovatno bilo najbolje rešenje, obzirom da Radio Zrenjanin ima dve frekvencije od kojih se samo jedna koristi, da se aktivira ta druga frekvencija koja bi onda obuhvatala programe na manjinskim jezicima pri čemu bi mogao jedan obimniji program manjinskim jezicima da se da.” Naravno, postavlja se pitanje novog “osnivača” ovakvog radija, odnosno onoga ko bi plaćao program. Na pitanje: “Ko odlučuje o tome u kolikoj će meri biti prisutni programi na manjinskim jezicima u informisanju?”, dobijen je odgovor: “Normalno da to odlučuje upravni odbor pred tom javnom ustanovom. U

stvari, sad trenutno se na sledećoj sednici Skupštine (opštine) izglasava razdvajanje u dva javna preduzeća. Znači, jedno preduzeće će biti novina, a drugo preduzeće radio. Taj upravni odbor normalno odslikava trenutnu političku situaciju na nivou lokalne samouprave tako da prvo iz tih razloga očekujem poboljšanje u budućnosti obzirom da SVM učestvuje u vlasti kao jedna od stranaka vladajuće većine i jedino na taj način se može na to uticati." Vidljivo je da je ostvarivanje prava na informisanje na maternjem jeziku u velikoj meri vezano za postojanje odnosno odsustvo etničke političke organizacije koja jeste ili nije deo vladajuće većine u konkretnoj skupštini opštine. Ponešto uprošćeno kazano, ako neka nacionalna zajednica ima (relativno uspešnu političku) stranku, kolektivna prava njenih pripadnika će biti poštovana na datom području. Naravno, stranke su po definiciji partikularne, tako da ne zastupaju prava ni interese svih članova zajednice podjednako, samim tim što su političke partije. Kao telo koje treba da kontroliše poštovanje kolektivnih prava javlja se opštinski Savet za međunacionalne odnose, formiran posle obavljanja terenskog rada u ovom istraživanju.

Nije suvišno ponoviti da je lokalni list medij ključnog značaja u opštini i u celom Srednjem Banatu. Kako kažu u ovoj kući: "Mi smo organizovani kao javno preduzeće što znači da nam je osnivač Skupština opštine i to upravljanje odnosno njihova osnivačka prava se ogledaju u tome što skupštinska većina praktično imenuje direktora ove kuće, a direktor imenuje glavnog urednika. Glavni urednik odgovara za uređivačku koncepciju što bi praktično značilo da kroz tu neku liniju, vertikalno lokalna uprava upravlja i ovim delom svog rada. Lokalna uprava kao osnivač imenuje i upravni odbor koji u svom sastavu ima većinski deo iz redova osnivača, znači upravljaju većim delom zahvaljujući ljudima koje postavljaju." To znači da je u zavisnosti od raspoloženja i nastrojenja skupštinske većine ili lokalne vlasti zavisilo i to kako će se informisati pripadnici nacionalnih zajednica, odnosno manjinskih grupa kroz novine "koje su praktično javni servis mada one nemaju zvanično karakteristiku javnog servisa." U listu kažu: "Zahtevi za informisanjem na jezicima nacionalnih zajednica su se pojavili 1991-1992 godine²⁶ i svi ti zahtevi su završavali u fijkama direktora i glavnih urednika do negde 2000-te godine. Te godine je iz lokalnih vlasti došla jedna inicijativa koju smo mi ovde svesrdno prihvatili da se krene sa stranicama na manjinskim jezicima.²⁷ Taj projekat koji nije bio jednostavan smo mi osmišljavali nekih šest meseci da bi došli do toga da u junu mesecu 2001.godine se pojavi prva stranica na mađarskom jeziku i vrlo brzo posle toga stranica na slovačkom. Rumunska stranica se pojavila nešto kasnije jer je rumunska nacionalna zajednica imala problem unutar sebe i nije mogla da se dogovori ko bi preuzeo na sebe uređivanje te stranice. Onog momenta kad su to razrešili pojavila se i njihova stranica. Od 2001. godine bez prekida izlazi svake nedelje stranica na mađarskom jeziku i jednom mesečno

²⁶Sedamdesetih godina je u listu "Zrenjanin" postojao redovan podlistak na mađarskom jeziku. Godinama posle toga dnevnik "Mađar So" izdavao je podlistak za čitaoce iz Srednjeg Banata, sličan onima kao što su "Dunataj" u zapadnoj Bačkoj ili redovna rubrika iz Potisja.

²⁷Prema drugim iskazima, inicijativu su dali pokrajinski organi uprave. Verovatno se radi o "sazvučju" inicijativa izazvanom stvarnom potrebom i promenjenom političkom klimom posle Petog oktobra.

na slovačkom i rumunskom.” Na pitanje: “Ko odlučuje o broju stranica koje će izaći na jezicima nacionalnih zajednica?” dobijen je odgovor: “Onda su se oni međusobno tako organizovali i pošteno priznali – mađarska nacionalna zajednica koja je daleko najbrojnija a samim tim i pismenu, obrazovnu, kvalifikacionu strukturu ima najbolju, rekla je da može da puni jednom nedeljno tu svoju stranicu. Rumuni i Slovaci su opet pošteno priznali da oni imaju i događaja i kadra koji je slobodan da uredi tu jednu stranicu mesečno i da je to njima dovoljno. Mi se zaista nismo u to mešali i taj dogovor tako ide. Koleginica koja je urednica te manjinske redakcije koordinira i radi sa ovim redakcijama na slovačkom i rumunskom. To teče dosta dobro, (...) ni oni se ne bune a nemamo ni reagovanja od čitalaca.”

Treba imati u vidu da uključivanje stranica na jezicima nacionalnih zajednica u lokalni list ne može da ima komercijalni efekat u sredini s nacionalnim sastavom kakav ima zrenjaninska opština: “Odmah da kažem da nama to na tiraž nije uticalo skoro uopšte zato što prosto ljudi koji kupuju novine znaju srpski, čitaju na srpskom. Što se tiče osnivača (skupština opštine – prim. CRCD) on nama osim dobre volje nije pomogao više ništa, malo nam je pomogla pokrajina, dva puta, imali smo neke zahteve za nekim sredstvima da bi se te strane održale.” I dalje: “Mi smo ovde procenili da je to civilizacijska tekovina, naša obaveza jer mi plaćamo honorare tim ljudima u manjinskim redakcijama koji nisu bogzna kakvi ali su redovni. To je dosta veliko opterećenje za ovu kuću ali smo izdržali.²⁸ Meni je često vrlo neprijatno zbog tih niskih honorara ali oni se ne razlikuju od honoraraca koji rade deo na srpskom. Pomoglo nam je Savezno ministarstvo za nacionalne zajednice (tada je bio Rasim Ljajić) kupili su nam dva kompjutera. Saradnici na tim stranicama imaju mogućnost da rade na njima. Slovačkoj redakciji smo kupili foto aparat da bi oni mogli bolje da funkcionišu. To eto ide, zaista uz pomoć štapa i kanapa ali ide nekako.” Na pitanje: “Na koji način obezbeđujete sredstva?” rečeno je: “List se finansira tako što je visoko profitabilan i izdržava i sebe i radio. Osnivač u ukupnom prihodu učestvuje sa 25% sredstava. Mi mesečno od osnivača dobijemo milion dinara, a potrebno nam je pet ili šest. Za sada smo u stanju da se finansiramo iz sopstvenih sredstava. Honorari su zaista jako mali ali ljudi se ne bune jer verovatno znaju šta te stranice znače za njihovu zajednicu. Mi se trudimo da im pomognemo na neki drugi način (na primer benzinski bonovi).”²⁹

S obzirom na redovno svakonedeljno objavljivanje stranice na mađarskom jeziku glavnom uredniku novine je postavljeno pitanje na koji način je odlučeno ko će biti njihov urednik: “Tu postoji 5-6 saradnika. Ja sam na neki način sugerisala, zato što je to meni olakšanje, da to bude neko iz našeg kolektiva, a imamo takve, zato što je to pitanje odgovornosti. Za novine odgovaram ja.” U uslovima slabe institucionalne razvijenosti mehanizama za zadovoljavanje kolektivnih odnosno za zaštitu kolektivnih prava pripadnika nacionalnih zajednica mnogo zavisi od ponašanja

²⁸ Prema iskazima novinara honorari iznose oko 1500 dinara mesečno.

²⁹ Saradnici na stranicama na jezicima nacionalnih zajednica propuštaju da ovo pomenu.

konkretnih pojedinaca koji se nalaze na rukovodećim mestima. Ovo će se uočiti i kada bude govora o ostvarivanju prava na negovanje nacionalne kulture u vezi sa delatnošću zrenjaninskog Kulturnog centra.

Poluobaveštenost većine aktera predstavlja opšte mesto u svakoj složenoj društvenoj organizaciji. Dok odgovorni u listu "Zrenjanin" govore o dva kompjutera dobijena od tadašnjeg Saveznog ministarstva za nacionalne zajednice za potrebe objavljivanja stranica na jezicima manjina, novinari koji sarađuju na ovim stranicama pominju da je za novinare lista "Zrenjanin", koji pišu za strane na jezicima nacionalnih manjina, stigao jedan kompjuter od Republike Srbije koji im je zatim uzet jer je glavni urednik smatrao "da je to jak kompjuter za njihove potrebe". Prema ovim iskazima, inicijativa za osnivanje strane na mađarskom jeziku postoji od 1994. godine. Za to su se, prema njihovim kazivanjima, zalagale mesne zajednice Mužlja i Mihajlovo (sa većinskim etnički mađarskim stanovništvom) i kulturno-umetnička društva... "Zahtev je stajao po fijkama, a list "Zrenjanin" je prisvojio tu ideju kao svoju." Što se tiče organizacije rada, "novinari nemaju sastanke osoblja, komuniciraju telefonom i putem interneta. Rade uglavnom kod kuće. Novinari koji rade na ovim stranicama lista nemaju prostorije, stolice. Uredništvo lista nema uticaj na sadržaj strane, trude se da ne objavljuju informacije koje su već date na srpskom, imaju relativnu slobodu. Podlistak se uglavnom pravi telefonski jer nemaju obiman broj strana." Prema ovim iskazima "sveštenstvo rimokatoličke crkve u Zrenjaninu nije podržalo inicijativu za osnivanje tih strana iz straha. Što se sadržine članaka tiče, uglavnom je reč o kulturi, događajima koji se ne pokrivaju u matičnom listu, pokriva se mali region, malo je dopisnika."

Prema rečima nekih od saradnika, urednik strane na mađarskom je (...) koji takođe radi i u Radio Zrenjaninu, on je nezadovoljan platom iako obavlja dve funkcije." Prema ovim iskazima koji su u neskladu sa onim što je rečeno u rukovodstvu lista, za strane na manjinskim jezicima "novac stiže od Pokrajine". Novinari kažu da "slovačka i rumunska strana ne mogu da skupe novinare, oni ne dolaze na dogovore, a želeli su i da osnuju i televiziju. Slovaci još manje-više nešto rade." Ili, drugim rečima: "Što se drugih nacija tiče, Slovaci objave kad im se sakupi, drugi nisu dovoljno zainteresovani."³⁰ Prema iskazima zrenjaninskih novinara, "situacija na radiju je zategnuta zbog privatizacije koja predstoji jer će se malo teže privatizovati. Ranije su donosili novac od muzičkih želja, što je prestalo osnivanjem Radio Cepelina u Mužlji." Problemi proistekli iz procesa relativno kratkog trajanja ali značajnih efekata ovde se sasvim jasno otkrivaju. Najjednostavnije rečeno, "privatizacija je došla da bi njene posledice ostale", što ima značajan uticaj po stanje na informisanje pripadnika nacionalnih zajednica na njihovim maternjim jezicima. "Na Radio Zrenjaninu se program na mađarskom emituje svakoga dana po sat vremena osim subotom. Organizuju ga (...) i (...), čiji su položaji ugroženi privatizacijom. Termini programa su fiksni, što ranije, za vreme SPS-a, nije bio slučaj. (... raniji opštinski "ministar" za nacionalne

³⁰ Treba imati u vidu da se stranica na rumunskom jeziku pojavljuje dosta redovno.

manjine – prim. CRCD) je oteran.” Ili: “Na radiju je malo zategnuta situacija jer je počela privatizacija. U Mužlji je osnovan Radio «Cepelin»-vlasnik (...). Mužljanci su jako zagriženi za taj radio na kome se pušta novokomponovana mađarska muzika. Radio Zrenjanin emituje sat vremena programa radnim danima. Oni su izgubili novac koji mogu ostvariti od reklama i naručenih pozdrava jer im je to uzeo Radio “Cepelin“. Prethodna vlast je menjala skoro svakodnevno termine emitovanja programa na mađarskom jeziku pa građani nisu mogli da prate taj program, sada je bar fiksiran u određeno vreme.”

Prema iskazima novinara iz mađarske nacionalne zajednice, ““Mužljanske novine”, koje izlaze jednom mesečno, finansiraju se iz mesnog samodoprinosu; tražili su pomoć radikala radi finansiranja iz pokrajinskog budžeta. Imaju podlistak na srpskom, obrnuto listu “Zrenjanin”.” Ova vrsta “snalaženja” da bi se omogućilo informisanje na lokalnu posve je razumljiva u datim okolnostima.

Problemi sa informisanjem na maternjem jeziku nisu vezani samo za lokalne ili za institucionalne okolnosti. Pripadnici manjinskih zajednica kažu da je sve više njihovih sunarodnika koji ne znaju ili ne znaju dobro maternji jezik: “Generalno smatram da vlada neka opšta nezainteresovanost. Više smo jaki na rečima nego na delu. Ne vidim kako iz mešovitog braka dete može da izađe, a da zna samo jedan jezik, a ne dva. To znači da je roditelj već nezainteresovan.“ Kod informisanja postoje, kao i kada se radi o drugim aspektima manjinskih politika, i šire, politika upravljanja multietničkom zajednicom, različita mišljenja: “Situacija je loša. Koji su to dobri novinari, koji su to mediji koji dobro rade? Ja sam se mnogo godina borio da list “Zrenjanin“ dobije mađarsku stranu. (...) Onda je izričito rečeno da to mora da vodi određena osoba, nije lepo imena spominjati, a to su oni ljudi sa kojima svako može da sarađuje, jer su svakom lojalni. A nekakav takav podlistak mora imati autonomiju koja je često u kontradiktornosti sa osnovnim listom, a to je neizvodljivo.”

Nepovoljne ocene ponekad se vezuju i za druge lokalne medije, kao i za pokrajinske medije koji su od značaja za pripadnike nacionalnih zajednica u zrenjaninskoj opštini: “Lokalne televizije su katastrofalne, a što se tiče manjina, onda je sve to “na kvadrat“. To što neka LUNA ili KTV pokušava da podmetne, to je kao ona roba na rubu pijace, tamo gde nema tezge gde ljudi nude svašta samo da prežive...I opet dolazimo na sistem vrednosti: koji su to ljudi koji to rade, koji su to novinari? Imali smo ranije dobre novinare iz ovog regiona: (...), na primer, pa (...), on je čak proglašen od strane ‘Mađar Soa’...’Mađar so’ je osovina, u Vojvodini uvek treba da postoji neka osovina, a opet ‘Mađar So’ mora da pazi i da nađe banatske interese. Naime, pozitivna diskriminacija Mađara od strane Mađara je mnogo značajnija. Gde su Mađari većina, vrlo brzo zaborave dijasporu.” Na primedbu CRCD intervjuiste “dijasporu u dijaspori” komentarisano je: “‘Mađar so’ kao osovina, to iskustvo bi mogli da nauče i Srbi i ostali, naime desilo se da je jedna mađarska nacionalna stranka počela da upravlja resursima, pa to ima posledice u obrazovanju i

informisanju. Tako je ona uzela da upravlja jednim listom kao što je 'Mađar So'. I vrlo brzo je nastao konflikt, jer se ubrzo pokazalo da su prevagnuli uskostranački interesi i gubi se ono što je najvažnije, a to je kultura. Radi se na tome da se 'Mađar So' potpuno osamostali, to bi bilo najbolje."

Jedan drugi sagovornik iz mađarske nacionalne zajednice je rekao: "Pa recimo ta TV Novi Sad, postoji neki Dnevnik koji se ne gleda, pa ko nema kablovsku, teško može da uhvati TV Novi Sad." A na pitanje intervjuište: "A ako bi se i mogla gledati, da li ona (TV Novi Sad) "pokriva" potrebe, po raznovrsnosti, po broju sati?", odgovoreno je: "To je jako loše, oni nemaju koncepciju, to je sve prevaziđeno – uglavnom vesti koje su prevedene. Lokalno gledano, ima u Mužlji neki radio, oni puštaju neke svadbarske pesme...'Mađar So' se ovde jako slabo prodaje, ne žive sigurno od prodaje, žive od dotacija."

Neki sagovornici iz mađarske nacionalne zajednice imaju povoljnije mišljenje o stanju na planu informisanja na maternjem jeziku: "Redovno čitam 'Mađar So' i kad je taj list u pitanju, zadovoljan sam". Na pitanje intervjuište: "Da li je jedan takav list, kao dnevni list, dovoljan za potrebe mađarske manjinske zajednice?", odgovoreno je: "Sasvim dovoljan". A na pitanje: "Da li je deo programa na mađarskom jeziku ili drugom manjinskom jeziku na radio stanicama i TV dovoljno zastupljen ili možda manjina baš želi i očekuje više toga?", dobijen je odgovor: "Ne bih rekao, sredina je takva, većinski srpska, govor srpski, srpska štampa i po nekoj inerciji to tako ide i ljudi kad nešto čuju na srpskom, neku vest ili informaciju, dovoljno je jer su je razumeli. Mađari čak i ne poznaju svoj jezik potpuno. Ja kad upotrebim neki izraz u nastavi, nastojim da se veoma precizno izražavam, i ponekad se deca čude: "Kakav Vam je to izraz?" To je stvarno tužno da ljudi, eto, ni svoj maternji jezik ne poznaju dovoljno. Znači, često se postavlja dilema šta formira jednu ličnost – da li porodica, škola, mediji, maternji jezik i poreklo. Verovatno sve pomalo, ali najviše sre-di-na, sre-di-na!!" Treba podsetiti da je udeo programa na mađarskom jeziku na Televiziji Novi Sad opao sa oko 20% na ispod 4%.

Pripadnici rumunske nacionalne zajednice imaju manja očekivanja, ali takođe iznose dosta neujednačene ocene o informisanju na maternjem jeziku. Jedan od njih kaže da "informisanja i ima i nema" i pominje navodno "izuzetno nizak kvalitet zbog sastava novinarskog kadra." Drugi sagovornik "pominje tri lista na rumunskom i Televiziju Novi Sad i kaže da je informisanje zadovoljavajuće." Treći ocenjuje informisanje kao zadovoljavajuće, ali samo u oblasti politike, dok u ostalim oblastima smatra da nije na zadovoljavajućem nivou. Četvrti sagovornik informisanje na rumunskom jeziku ocenjuje kao slabo kada su štampani mediji u pitanju, navodeći da Rumuni pretežno čitaju štampu na srpskom jeziku. Kada je televizija u pitanju pohvalno se izražava o emisijama za poljoprivrednike na rumunskom jeziku, ali napominje da ni u listovima ni na televiziji ne postoji kritičko novinarstvo ("Verovatno se plaše da kritikuju vlast da ne bi izgubili posao.")

Informisanje na mađarskom jeziku je u nekim sasvim posebnim oblastima dobro razvijeno. Kada je reč o informisanju pozorišne publike, rečeno je: "Tu ne mogu da napravim bilo kakvu razliku, to mogu i dokumentovano da dokažem da se kritike naših premijera objavljuju kako u mađarskim listovima, tako i na srpskom jeziku. Sa te strane zaista nema nikakvih razlika. I to je dobro, valja da se informišu šta se dešava u ovoj kući. Koga interesuje, neka pročita. Tu moram istaći, nekoliko godina radimo program opereta, i dolazi nam i srpska publika."

Ljudi koji ne pripadaju manjinskim nacionalnim zajednicama takođe zapažaju promene: "Ako nam je reper regionalni list "Zrenjanin" onda vidimo da se tu nešto promenilo. Unazad evo već nekoliko godina imate stranicu koja izlazi na mađarskom i rumunskom jeziku. (...) S obzirom da sarađujemo sa ljudima iz lista vidim da su se angažovali da nađu i tastaturu koja može da štampa dijakritičke znake."

Kad su u pitanju novine i časopisi na jezicima nacionalnih zajednica, gradska biblioteka redovno prima 'Mađar So' ("jedino nam 'Mađar So' stiže obavezno i svakodnevno zato što smo to dužni po zakonu da čuvamo"; dobija 2 primerka osim četvrtkom kada list izlazi sa dodatkom, kada biblioteka dobija 3 primerka), kao i po jedan primerak časopisa "Hid", "Letink", "Uj simpozion", "Libertatea", "Lumina", "Tizataj" i "Nađvilag". Biblioteka ne dobija "Hlas ludu". Ljudi u njoj zaposleni kažu da ovaj broj i izbor časopisa potpuno zadovoljavaju potražnju.

SLUŽBENA I JAVNA UPOTREBA JEZIKA I PISMA

Službena i javna upotreba jezika i pisma su nesumnjivo različite, mada usko povezane stvari. Ukoliko postoji zaziranje od javne upotrebe maternjeg jezika, razumljivo je daće biti ustezanja da se zatraži njegova službena upotreba. U opštini Zrenjanin u službenoj upotrebi su srpski, mađarski, rumunski i slovački jezik. U proleće 2005. godine Skupština opštine povinovala se odluci Ustavnog suda i službenu upotrebu latiničnog pisma ograničila je na upotrebu za pripadnike nacionalnih zajednica čije je tradicionalno pismo latinica. Etnički Jugosloveni, kao i etnički Srbi koji su tradicionalno vezani za latinicu, ovim su lišeni mogućnosti da službeno upotrebljavaju svoje pismo u postupcima na svom maternjem jeziku.³¹

U Zrenjaninu nije dolazilo do fizičkih napada na ljude koji na javnim mestima govore manjinskim jezicima. Ipak, neki od informanata koji pripadaju etničkoj većini primećuju da na ovom planu ima problema: "Svako ima pravo da upotrebljava jezik i pismo svoje. To je sad jedna frazetina koju sam ja izgovorila i od koje se ježim. Kod nas se ništa ne podrazumeva, sve mora da se elaborira, da se objašnjava. Neko ko krene da govori na mađarskom mora da objašnjava

³¹ Ne ulazeći u pravne konotacije pojma "tradicionalan" može se reći da je svaka tradicija do te mere bogata različitim i često protivrečnim sadržajima da se pri pozivanju na nju pre radi o selekciji njenih sadržaja i o upotrebi tradicije, moglo bi se čak reći i o "politikama tradicije" kao što postoje "politike prošlosti". Potpredsednik Skupštine opštine koji je glasao protiv primene odluke Ustavnog suda rekao je za sebe, i štampa je to prenela, da je Srbin čije je pismo latinica. Treba podsetiti makar na slučajeve Rumuna i Turaka koji su korenito promenili svoja tradicionalna pisma.

zašto to radi, ko piše na mađarskom mora da objašnjava zašto to radi. Primećujem da smeta po ulici. Jao, kao oni pričaju mađarski!" Na sličan način je jedan informant mađarske nacionalnosti komentarisao opšti kontekst ovog pitanja: "Mnogi i ne znaju na maternjem jeziku kako da se izraze, mnogo se toga izgubi u većinskoj srpskoj sredini i često, čak i da žele nešto da se odvija na njihovom jeziku, oni sami možda ne bi uvek znali da objasne stvari adekvatnim izrazima." I dalje: "Ja sam se prijatno iznenadio kad sam u Službi javnih prihoda naišao na predlog, odnosno ponudu da pričamo na mađarskom, ako mi tako odgovara. To je bio kao grom iz vedra neba. To je već prijatno iznenađenje. A ima slučajeva da znate pouzdano da službenik zna mađarski i počnete da govorite mađarski, a on to ne prihvata. Na sudu u nekim prilikama rečeno mi je da mogu da zahtevam da se postupak odvija na mađarskom, ali nekako nemam potrebe za tim. A bilo je i slučajeva da me niko to i ne pita, već kao da se podrazumeva da treba govoriti srpski." Na pitanje intervjuiste: "Zašto je to tako?", odgovoreno je: "Pa, ovih petnaestak godina učinilo je svoje, unazadilo je odnose, neki ljudi ni na ulici ne smeju slobodno da progovore, znaju šta se dešavalo po Vojvodini. Imao sam priliku u školi da vidim da se učenici mađarskog razreda snobiraju da izađu na odmor, jer kad govore mađarski, drugi ih uznemiravaju – od verbalnih pa i do nekakvih drugih reakcija." Ovo zapažanje informanta je vrlo važno. Tu se vidi povezanost različitih sfera kroz koja se ostvaruju prava pripadnika nacionalnih zajednica, pre svega onih osnovnih, kao što su obrazovanje i javna upotreba jezika.

Nekad se stanje na planu službene upotrebe jezika objašnjava vrlo sažeto i jednostavno: "Pravo na upotrebu jezika se ne ostvaruje, jer nema dovoljno tumača u opštini i sudovima." Ili, kako kaže drugi informant: "Kada je reč o upotrebi jezika i pisma Mađari ni ne traže dokumentaciju na svom jeziku (izvode iz matične knjige rođenih i slično) jer nema formulara."

Razumljivo je da pripadnici manjinskih zajednica obraćaju pažnju na svaku pojavu uvođenja ili izostavljanja njihovih jezika iz službene upotrebe. Napisi na zgradi Skupštine opštine su četvorjezični i to ne smeta nikome, pa ni ljudima iz DSS ili SRS. Oni se žale na upotrebu pokrajinskih, a ne manjinskih, znamenja. U Narodnom pozorištu se s ponosom primećuje: "I ono što nas je od devedesete na ovamo zadesilo, ništa nismo menjali, naš pečat je i dalje na četiri jezika." S druge strane, pominjući u svom odgovoru i Narodno pozorište, informant komentariše stanje povodom pitanja: "Kako su zadovoljene potrebe nacionalnih zajednica kada je u pitanju upotreba jezika i pisma?": "U potpunosti mislim da ne možemo biti zadovoljni. Po mom shvatanju, ranije je bilo vreme dvojezičnih, trojezičnih naslova i to se polako izgubilo. Isto ne možete doživeti ni recimo u pošti da se obrati neko na jeziku nacionalnih manjina, to jest jeziku sredine. Na tome bi trebalo raditi, recimo ranije je na pozorišnoj zgradi bilo dvojezično ispisano 'Narodno pozorište', ali se i to se izgubilo."

U kancelariji ombudsmana opštine Zrenjanin nije bilo pritužbi građana u vezi sa ostvarivanjem prava na službenu upotrebu jezika. U samoj Skupštini opštine "jedno od pitanja koje se postavlja

stranci u postupku je i to na kom jeziku mogu da učestvuju u tom postupku, i to im se obezbeđuje. Isto je sa dokumentima da se na zahtev stranke urade na jeziku na kom želi. Naravno uz probleme koji su se javljali dok nije postala uobičajena praksa posebno u upravnom postupku (...) ranije postupak koji je trebalo da se vodi na mađarskom jeziku iz nekog razloga nije mogao da se vodi, postupak se vodio na mađarskom ali je odluka bila doneta na srpskom, i to je bio predmet u drugostepenom postupku, i na kraju je donet onako kako je stranka tražila.”

Vredi navesti zapažanje intervjuiste u toku razgovora koji je obavljan sa jednim informantom (“U tom trenutku ušao je jedan čovek koji je došao da preda papire oko izdavanja mađarske vize i doneo je izvod iz matične knjige rođenih na mađarskom jeziku a pasoš mu je urađen na srpskom. Kaže da se ponudio da im instalira na mađarskom jeziku program ali su mu rekli da to mora da se odluči na republičkom nivou.”)

U zrenjaninskom sudu na sledeći način opisuju situaciju u vezi sa službenom upotrebom jezika i pisma pripadnika nacionalnih zajednica: “U odnosu na informisanje mi ovde vodimo sudske postupke, prema tome u obavezi smo da podučimo stranke o svojim pravima, tako da su stranke podučene da imaju pravo da upotrebljavaju svoj jezik kao i razne informacije u pogledu obraćanja nekom organu ili slično. U tom pravcu mi možemo da ostvarimo tu funkciju samo.“ Na konkretno pitanje: “Kakva su njihova prava kada je reč o ustanovi kao što je sud?”, odgovoreno je: “U ostvarivanju svojih prava tu nas više ograničavaju materijalna sredstva jer upotrebom ove moderne tehnike mi u stvari smo svi orijentisani na srpski jezik Tako da nam je, na primer, ja konkretno vodim postupke i osposobljen sam da vodim postupke pošto sam na fakultetu učio poseban predmet terminologija da vodim i postupke na mađarskom jeziku, međutim problem je, na primer, kada imamo ćirilčne mašine ja to ne mogu da uradim. Ili jednostavno u kompjuteru nema programa za mađarsko pismo jer to se razlikuje tako da više imamo probleme tehničke prirode. Što se tiče zaposlenosti na drugim jezicima da na slovačkom nemamo sudiju, isto tako ni na rumunskom jeziku, a ranije smo mi to imali.” Pominje se i jedno rešenje koje se ponekad primenjuje: “Na primer, tako je sa područja našeg okružnog suda moguće delegirati određene sudove. Dešavalo se da smo iz Kneževca mi dobili predmet da sudimo jer oni nisu imali sudiju na mađarskom, a mi da smo trebali delegirati predmet u Kovačici jer nismo imali sudiju na slovačkom jeziku.” Na pitanje: “Koji je razlog zašto više nemate sudije na slovačkom i na rumunskom?” odgovoreno je: “Pa oni su otišli u advokate, praktično cela naša situacija kao što je bilo ranije.” Sledeće pitanje bilo je još konkretnije: “Da li možete da nam kažete koliko je to suđenja na primer, u toku godine? Da li imate taj podatak, na jezicima nacionalnih manjina?” Odgovor je bio: “Sad je to jako mali broj. Ja radim ovde (...) tako da duži period pratim tu situaciju. Ranije kad sam bio mlađi sudija više su zahtevali ovi stariji ljudi koji nisu bili školovani svojevremeno ili koji su se školovali između dva svetska rata. Oni su tražili jer zaista nisu znali srpski pravilno da se izražavaju. A što se toga tiče da neka stranka traži postupak iz razloga što ima prava na to da se

iskoristi svojim pravom, to mi se u praksi nije dogodilo. Mislim, da zna oba jezika, ali čisto da zna da ima pravo na suđenje na mađarskom jeziku i samo zbog toga da mi traži da vodim postupak na mađarskom jeziku, to mi se nije desilo. Ali sa druge strane se dešavalo u vreme kada su svi imali devizne račune u Segedinu da su i stranke srpske nacionalnosti zahtevale da vodimo ostavinske postupke na mađarskom jeziku da izbegnu prevod. Dakle i oni su se koristili tim, i oni su imali pravo.” Na pitanje kojim se tražilo razjašnjenje: “Na lični zahtev ide vođenje suđenja na mađarskom, rumunskom...?” odgovor je bio: “Da”. A na sledeće pitanje, formulisano kao “Da li onda Vi imate pravo da odlučite o tome ili ko odlučuje da se to suđenje odvija na mađarskom jeziku?”, odgovoreno je: “Sud odluči rešenjem. Međutim, imamo tu i jedan raskorak. Još uvek je na snazi zakon o službenoj upotrebi jezika sa početka devedesetih godina koji je doneo Milošević tako da po tom zakonu radimo i moram da naglasim da je propisana službena upotreba jezika što se tiče sudskog postupka samo za prvostepeni postupak. Prema tome, tu kad vodimo postupak na srpskom jeziku ja moram da izradim po tom zakonu i prevod. Prema tome, ja dupliram svoj posao praktično, a drugostepeni i trećestepeni sudovi, njima nije stavljeno u obavezu zakonom da sude na jezicima narodnosti. Mada je pre dve godine pokrajinska skupština donela jednu uredbu koja sve to negira, međutim to nema zakonsku snagu, a to samo u tom pravcu da možemo voditi postupke samo na jeziku narodnosti.”

Šta su obično predmeti sporova na jezicima nacionalnih zajednica? Prema iskazima iz zrenjaninskog suda: “Obično su to teži sporovi, obično se tu traži postupak na tim jezicima da bi verovatno stranka imala neku veću sigurnost da je razumela sve što se događa na suđenju. Obično su to oni tekovinski sporovi, sporovi koji proističu iz ostavinskih postupaka. Nikad nisam imao zahtev da se postupak vodi na mađarskom na primer za razvod braka ili tako nešto.”

Sagovornici iz rumunske nacionalne zajednice sadašnje stanje na ovom planu ocenjuju kao lošije nego ono u prethodnom razdoblju, navodeći primere iz sudstva: “Konkretno: ne postoji ni jedan sudija rumunske nacionalnosti.”

Vođenje sudskih postupaka se postepeno izobičajava. Posledice primene Zakona o službenoj upotrebi jezika i pisma, donetog u prvoj polovini devedesetih godina, deluju na području službene upotrebe jezika kao što posledice približno istovremene “racionalizacije” školstva ostavljaju neizbrisiv trag na područje obrazovanja na maternjim jezicima. Ne čudi što pripadnici nacionalnih zajednica dosta rezignirano komentarišu stanje na području službene upotrebe svojih maternjih jezika. Jedan od njih na pitanje: “Da li uopšte ima procesa na mađarskom jeziku?” odgovara, bez namere da bude žovijalan: “Ima, recimo kod sudije za prekršaje, kod (...), ljudi da se izvuku. Da ne plate.” Jedan drugi informant na sledeći način komentariše stanje na ovom području: “Ono što je propisano zakonom, to je pomalo podrugljivo, preterano i neizvodljivo. Šta znači pet jezika u

službenoj upotrebi?³² To je nemoguće sprovesti. To bi značilo da svi oni službenici koji imaju kontakt sa građanima moraju da znaju da govore mojim jezikom. A to nije slučaj. Kod izdavanja dokumenata uopšte u Vojvodini bilo je slučajeva da se izda dokument sa ličnim podacima na mađarskom, a da je sam formular na srpskom. Trebalo bi da se vrati potpuna mogućnost štampanja izvornih dokumenata na maternjem jeziku, uz upotrebu svih slova i slovničkih znakova, kako to pravopis toga jezika nalaže. Moje ime i prezime, još od pre mnogo godina, pisali su na različite načine, čak su mi i "ić" dodavali.³³ Te stvari moraju da se reše na višem nivou od lokalnog. Ne može da se kaže: ovaj resor drži "Liga" pa sad da li oni imaju neke priučene ljude Mađare ili Slovake za neke poslove... Neprihvatljivo je, kad su srpski nacionalisti razbili tablu sa imenom Kiš Ernea, pa je onda preko noći urađena druga, pa su sa srpskog preveli, a prevod je bukvalan, pogrešan, pa kad su došli ovi iz mađarskog konzulata kažu: "Pa, gde smo mi to?" Na pitanje intervjuiste: "A kad su u pitanju sporovi pred pravosudnim organima?", odgovor je bio: "Tu postoji zloupotreba tumačenja. Prvo, uvek na sudu morate biti pitani da li želite da se spor vodi na maternjem jeziku. Ako kažete da želite, tu sad počinje tragedija, a postupak je već počeo, a vodi ga možda sudija Srbin. To ne znači da treba dovoditi prevodioca, pa da cela stvar bude komplikovana. Ne, treba predmet, čim se vidi koje ime se spominje u sporu, da se dodeli sudiji Mađaru – u našem sudu ima, evo ovako na brzinu, četiri sudije Mađara. A ako je sudija Mađar, onda i članovi veća treba da su Mađari, i sudski veštak takođe." Na primedbu intervjuiste: "Pošto se radi o manjinskom narodu, pitanje je da li iz njegovog korpusa za svaki pojedinačni spor možete pronaći baš sve odgovarajuće aktere - uvek je moguć epilog u kojem je simultano prevođenje jedini izlaz", infomant je rekao: "Ima čak slučajeva da je kvalitet prevođenja nakaradan, da čak i stranka ispravlja tumača i upozorava da nije dobar prevod. Isto tako, gde god se vodi zapisnik, ne može se prevoditi zapisnik naknadno, već se on odmah u toku postupka mora voditi na tom drugom jeziku."

Pitanje službene upotrebe maternjeg jezika pripadnika nacionalnih zajednica povezano je sa vrlo važnim pitanjem zapošljavanja, odnosno onoga što je na odgovarajućem mestu obrađeno kao pravo na delotvorno učešće u kulturnom, društvenom i ekonomskom životu i javnim odnosima. U vezi sa ovim moglo se čuti sledeće: "Što se tiče zapošljavanja manjine su u podređenom položaju. (...) radio recimo jednu anketu u sudstvu. Preorali smo opštinski sud, okružni sud, tužilaštvo i po nacionalnom sastavu sudija, i jeste malo šakljivi problem, tako da je

³² U Vojvodini je u službenoj upotrebi šest jezika, ali ne i srpskohrvatski, koji je prema važećem Ustavu Republike Srbije jezik koji je u službenoj upotrebi.

³³ Možda nije suviše podsetiti na zakonsku konfuziju: Zakon o manjinama u odredbi iz člana 9 propisuje da pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo na slobodan izbor i korišćenje ličnog imena i imena svoje dece, kao i na upisivanje ovih ličnih imena u sve javne isprave, službene evidencije i zbirke ličnih podataka prema jeziku i pravopisu pripadnika nacionalne manjine, ali ovo pravo ne isključuje paralelan upis imena i po srpskom pravopisu i pismu. Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma u odredbi iz člana 18. predviđa dvojezične obrasce, ali Uputstvo o vođenju matičnih knjiga i obrascima matičnih knjiga (Sl. glasnik RS broj 48/90 i 22/91) ne propisuje upotrebu dvojezičnih obrazaca javnih isprava i obrazaca evidencije za područja na kojima su u službenoj upotrebi jezici narodnosti.

dobijeni podatak da je zastupljenost manjina na tim položajima upola manja, čak za neke etničke zajednice još gora, nego što je procentualni sastav stanovništva. Takođe u javnim službama, jer jednostavno privatni sektor koliko je pametno gledati, koliko ne, ali to je sad neka druga problematika, ali recimo u opštinskim javnim službama, u državnim službama zastupljenost je sigurno mnogo manja od onoga što je procentualni sastav stanovništva. Upravo iz tih razloga problemi sa upotrebom jezika su mnogo veći nego što su zakonske mogućnosti. Zakonske mogućnosti su recimo dosta korektne, ali ostvarivanje tih mogućnosti, naročito u državnim službama, mislim na ministarstvo unutrašnjih poslova i sudstvo, onda i nije javno. To ide preko prevodioca, onda se obično stranke ubeđuju da to baš i nije potrebno, da će to jednostavno da odugovlači odvijanje tih procesa. Upravo je iz tih razloga upotreba jezika lobirana u tim službama. Ministarstvo unutrašnjih poslova je poseban problem.³⁴ Tu je zastupljenost manjina mnogo, mnogo manja nego što je procentualni sastav stanovništva tako da jednostavno ako smatramo da u državnim službama ta struktura treba da bude približna etničkom sastavu, to ni blizu nije.³⁵ To ćete čuti kad odete u Sentu, naročito u tim delovima, ali dobro sad.”

Manjinsko stanovništvo je razumljivo osetljivo na svaku vrste diskriminacije. Poučeno iskustvima iz devedesetih godina ono je postalo oprezno i ranjivo; posve je razumljivo što pripadnici nacionalnih zajednica imaju razvijen sluh za svako ugrožavanje kolektivnih prava. U razgovoru sa jednim informantom, na primedbu intervjuiste: “Nazivi naseljenih mesta, table, istaknute su dvojezično”, odgovoreno je: “Tamo gde je ostalo, ne znam gde toga ima, ja stalno putujem, nedeljno po petsto kilometara, ja ne znam gde je još ostalo i na mađarskom, sve je prefarbano.”³⁶ Ocene ove vrste, čak i kad su preterane i nedvosmisleno obojene rezignacijom, jesu pokazatelj stanja svesti među nipošto beznačajnim brojem pripadnika nacionalnih zajednica.” Najbolji način da se pesimizam ublaži jesu primena i poštovanje zakona. U svakom slučaju, i prema pravnim propisima i prema zdravom razumu, ne bi smela da postoji raširena društvena svest koja bi prihvatila utisak “kao da se podrazumeva da treba govoriti srpski (u Zrenjaninu)”.

³⁴ Prema Odluci o bližem utvrđivanju pojedinih pitanja službene upotrebe jezika i pisama nacionalnih manjina na teritoriji Autonomne Pokrajine Vojvodine, organi Pokrajine, organi i organizacije jedinica lokalne samouprave, organizacione jedinice organa državne uprave, javnih preduzeća, ustanova i službi osnovanih za celu teritoriju Republike Srbije, kao i za područje jedinice lokalne samouprave u svom aktu o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta, propisuje znanje jezika nacionalne manjine u službenoj upotrebi kao uslov za zapošljavanje kod odgovarajućeg broja izvršilaca na radnim mestima na kojima zaposleni rade sa strankama ili vode upravni postupak.

³⁵ Zakon o zaštiti manjina u odredbi iz člana 21. propisuje da se prilikom zapošljavanja u javnim službama, uključujući policiju, vodi računa o nacionalnom sastavu stanovništva, odgovarajućoj zastupljenosti i o poznavanju jezika koji se govori na području organa ili službe.

³⁶ Zanimljivo je da je nedavno Gradski odbor Lige socijaldemokrata Vojvodine u Zrenjaninu javno saopštio da zalaganje za evropske vrednosti kulture i tradicije znači, između ostalog, i isticanje naziva mesta, ulica, trgova, organa, saobraćajnih znakova i na jezicima nacionalnih manjina. Prema saopštenju ovog odbora, “samo malo dobre volje i para potrebno je da na ulasku u grad osim imena Zrenjanin bude ispisano i na mađarskom Nagybecskerek (Veliki Bečkrerek). U LSV vlada uverenje da je poštovanje svakog građanina i njegove nacionalne pripadnosti uslov da Zrenjanin, odnosno Nagybecskerek, Vojvodina, odnosno Vajdasag afirmišu svoju kulturnu, jezičku, versku i nacionalnu raznolikost.”

NEGOVANJE NACIONALNE KULTURE

Zrenjanin je kulturni centar regionalnog značaja. To znači da u njemu postoje specijalizovane kulturne ustanove, kao što su Kulturni centar, profesionalno Narodno pozorište "Toša Jovanović", Gradska narodna biblioteka "Žarko Zrenjanin", Narodni muzej, i Savremena galerija. Uz ove opštinske ustanove, nacionalne zajednice u gradu i u naseljenim mestima imaju i svoja kulturna udruženja ili organizacije.³⁷ Ova infrastruktura delatna je u manjoj li u većoj meri u zavisnosti od niza činilaca. Profesionalno pozorište, koje uz dramsku ima i vrlo afirmisanu lutkarsku scenu, decenijama unazad uzima približno polovinu budžetskih sredstava namenjenih kulturi. U godinama koje su neposredno iza nas promenila se situacija na planu finansiranja, što je moralo da se odrazi i na mogućnost pripadnika nacionalnih zajednica da neguju svoju kulturu.

U Skupštini opštine iznose mišljenje: "Kulturno-umetnička društva aktivno rade i u gradu i u okolnim mestima. Problem je finansiranje. Konkretno KUD "Petefi" nema redovno finansiranje i siguran izvor novca. Lokalna samouprava daje određenu sumu ali ne redovno (finansiraju samo određene aktivnosti kao što su obeležavanje nacionalnih praznika u oktobru i martu i nekih godišnjica). U opštini postoji komisija za dodelu sredstava NVO, pa onda amaterski savezi pa tek onda društva konkurišu kod amaterskih saveza."

Ljudi iz mađarskih političkih organizacija na pitanje zadovoljavanja kulturnih potreba manjinskih grupa gledaju između ostalih i na sledeći način: "To je isto jedan veliki problem ako krenemo sad iz ove lokalne zajednice. Zasad ne postoji sem amaterskog pozorišta "Madač" ovde u Zrenjaninu, koje jeste u nazivu amatersko, ali što se finansiranja tiče ono je na opštinskom finansiranju. To je jedina manjinska kulturna ustanova koja ima finansiranje iz lokalne samouprave. Mislim na stalno finansiranje. Prema tome svakako bi rešenje bilo u formiranju profesionalnih manjinskih kulturnih zajednica. Ima dve mogućnosti, ili da to bude na nivou lokalne samouprave, ili na nivou nacionalnih saveta. S tim da ako se ide na finansiranje od nacionalnih saveta onda treba pre svega rešiti finansiranje samih nacionalnih saveta. Oni su još uvek na nekom privremenom finansiranju jer ni za svoju redovnu aktivnost nisu ušli u republički budžet. To je neki nezvanični rebalans budžeta usmeno donesen tako da to donekle funkcioniše, ali samo za finansiranje sastanaka nacionalnih saveta, nikako za neke dalje aktivnosti. Može da bude i mešano, delom lokalna samouprava, delom Nacionalni savet, ali se mora institucionalno rešiti. Za sad to nije slučaj." Ova zapažanja su veoma važna. Vidljivo je da su nacionalni saveti, koje mnogi pripadnici nacionalnih zajednica doživljavaju kao organe koji manipulišu resursima, i sami objektivno u poziciji nekoga ko se može "uslovljavati" i prema kome se može primenjivati "politika obećavanja". Ne manje važno je i ukazivanje na odsustvo temeljnog rešenja u vezi sa podelom

³⁷ Ove institucije su u svojim aktivnostima ponekad vrlo daleko od pukog negovanja folklora. Naprimer, u Mužlji postoji kvartalni časopis za književnost i umetnost "Šikolj" ("Vrisak"), koji izdaje Umetnička scena "Siveri Janoš" iz Mužlje. Drugi broj ovog časopisa koji je nedavno izašao, sadrži radove dvadesetak pisaca koji pišu na mađarskom.

nadležnosti između organa nacionalnih zajednica, samouprava i uprave oko finansiranja ustanova preko kojih se zadovoljavaju kolektivne potebe pripadnika nacionalnih zajednica.

Romska zajednica je (i) u pogledu negovanja nacionalne kulture još uvek u krajnje lošem položaju. Kako kažu u udruženju Roma, njihove kulturne potrebe su nezadovoljene: "Nemamo dovoljno pismenih ljudi koji bi radili na edukaciji, kulturi. Radimo mi nešto, ali to je vrlo, vrlo malo." Kod nacionalnih zajednica koje imaju i kadar i tradiciju i programe nedostatak novca se javlja kao razumljiv problem. Na primer, u (Slovačkom) Aradcu kažu da "postoji kvalitetan folklor koji radi, ali ima problema sa nedostatkom novca." Ovi ljudi su više puta išli u Slovačku na festivale, i u tim prilikama su se snalazili kako su umeli za finansije (pomagali su im Opština, škola u Aradcu i preduzeće 'Autobanat'). Sagovornici iz rumunske nacionalne zajednice kažu da je zadovoljavanje kolektivnih potreba na planu negovanja nacionalne kulture "na nezadovoljavajućem nivou, malo se stvari radi na rumunskom jeziku. Nema filmova novije produkcije, nema gostovanje pozorišta na jezicima nacionalnih manjina." Ili, kao što je rekao drugi sagovornik: "Kultura kod Rumuna je svedena na izdavačko preduzeće i list "Libertatea" i "Lumina", takođe i televizijski program na rumunskom." Informant je kritikovao rad izdavačkog preduzeća i uređivačku politiku lista "Libertatea" zbog elitističkog pristupa i sadržaja koji su namenjeni isključivo uskom krugu ljudi koji su organizovani oko izdavačke kuće i lista. Tvrdio je da su ti ljudi privatizovali izdavačku kuću i da raspolažu sa prilično ograničenim fondom za rad. Isti sagovornik je pohvalno govorio o manifestaciji "Pozorišni dani Rumuna u Vojvodini", koja se održava u desetak mesta Vojvodine u kojima postoje pozorišne trupe i o tradicionalnom Festivalu narodne muzike i folkloru, koji je, po njegovim rečima, izuzetno značajan za očuvanje kulture i nacionalnog identiteta Rumuna u Srbiji. Ovde bi se moglo otvoriti načelno pitanje kulturne politike nacionalnih zajednica vezano za izbor između folklorističkih ili (u bilo kom značenju reči) avangardnih sadržaja. To bi zahtevalo posebnu raspravu. Najpoznatiji primer bilo je svojevremeno vrenje duhova zbog orijentacije Nepsinhaza u Subotici kad ga je vodio Ljubiša Ristić.

Jedna od ključnih ustanova kulture u Zrenjaninu jeste gradska biblioteka. Ona je po svom fondu veoma bogata i obuhvata, osim knjiga na jezicima brojnijih zajednica u opštini, i veliki broj knjiga koje su ostale iz vremena kada je u gradu živela brojna nemačka zajednica. Godinama unazad, na pozajmnom odeljenju Biblioteke pozajmi se trocifren broj knjiga na mađarskom jeziku godišnje. Svojevremeno su sadašnji saradnici Centra za razvoj civilnog društva (1997. godine) radili poređenje zrenjaninske sa subotičkom gradskom bibliotekom iz koje se pozajmljivalo godišnje preko deset hiljada knjiga na mađarskom jeziku. Zrenjaninska biblioteka se trudi da obezbedi časopise na jezicima nacionalnih zajednica, o čemu je bilo reči u odeljku o upotrebi jezika i pisma.

Intervjuiste je, kada je biblioteka u pitanju, pre svega zanimalo ko odlučuje o nabavci knjiga na jezicima manjina. Odgovor je bio: "Nema sad ovaj je zadužen pa šta je nabavio, nabavio. To

prosto ne funkcioniše tako, svi se mešamo. Te zajednice objavljuju jako mali broj knjiga ili po meni nedovoljno kvalitetnih. Ako ćemo se mi isključivo ograničavati na ono što objave pisci koji pišu na jezicima manjina, a žive ovde onda to nije dovoljno. Pokušali smo nešto drugo da uradimo. Kontaktirali smo sa ambasadama Mađarske, Slovačke i Rumunije da nas upute na biblioteke kao direktne sagovornike, znači da se preko ambasada napravi neka kopča sa bibliotekama. Mene ne interesuje da li će to biti centralna biblioteka u Budimpešti, nacionalna biblioteka u Bukureštu ili u Bratislavi. E, to hoću da kupim, a ne ovo što objavi Forum ili ne znam ni ja. I to hoću, uzeću ja i to, ali to nije dovoljno. (..) To je ideja. Dakle, na maternjem jeziku bi radije pročitao nešto što je aktuelno nego sad nekog zrenjaninskog pesnika, koji može da piše budalaštine pa svejedno na kom jeziku. Pri tom ne potcenjujem, sigurno i tu ima kvalitetnih dela, ali nije dovoljno, nema dovoljno kvalitetnih da bi se zadovoljile neke njihove potrebe.” Na pitanje: “Ko finansira kupovinu knjiga na jezicima manjina?”, odgovoreno je: “Oni su nama poslali spiskove. Znači, došao je pozitivan odgovor iz svih biblioteka, iz Rumunije, iz Mađarske, iz Slovačke. Onda se postavio problem uvoza. Mi nemamo devizni račun. Biblioteka kao takva nema devizni račun pa ne može njima da plati to u devizama. Čak i kada bi mi nabavili sredstva bilo od osnivača, znači Skupštine opštine Zrenjanin, jer se obavezno u programu svake godine navodi da je potrebna kupovina knjiga na jezicima nacionalnih manjina i da za to treba toliko i toliko novaca u zavisnosti od toga koja je prosečna cena knjiga. Po tome su nam neke normative, još nam neke normative propisuje Narodna biblioteka Srbije, ne za tu vrstu nego po tome se cene računaju. Te pare čak i mogu da se dobiju. Problem je taj uvoz. Mi knjige nećemo da švercujemo u gepeku, da dođemo u situaciju da nas neko kazni na granici. Mogu da se pošalju kola u Mađarsku, ode u Segedin pokupi knjige i vrati se, ali to je šverc. Regularnim putem mi do knjiga ne možemo da dođemo. Po nekim sastancima u Matici Srpskoj razgovaralo se sa kolegama iz Kovačice, gde je normalno slovačka sredina i gde je normalno da se nove knjige na slovačkom jeziku redovno nabavljaju. Međutim, šta se dešava, njima knjige na granici stoje pola godine. Dok one stignu do korisnika to je već doviđenja prijatno, nije zastarelo ali oni se načekaju na to strašno. Na višim nivoima, na državnom ne funkcioniše ta vrsta kupovine, prodaje i svega ostalog. Da možemo direktno njima da platimo te bi se knjige i dobile. Ovako džabe što imamo spiskove, a još više dobru volju da te knjige nabavimo, ne znamo kako to da uradimo. Do sad smo jedino uspevali da rešimo problem preko poklona jer vama neko pošalje knjige, izjasni se da je to poklon za biblioteku, prvo vam uputi kurtoazno pismo- jeste li vi spremni da prihvatite knjigu kao takvu. Evo sad smo dobili ovu najnoviju Mađarsku enciklopediju u osamnaest tomova, ali samo kao poklon, jer nemamo načina da to njima platimo. To još uvek ne funkcioniše, taj monetarni sistem još naročito zato što je Mađarska ušla u Uniju, Rumunija će sutra, to ne funkcioniše. Pitali smo kolege iz drugih gradova šta ste radili, ma kaže zaustave nas na granici, preko Ambasade idemo, znači pošiljka sa diplomatskim pečatom. Ne može da uđe dok oni, kao

da švercujemo drogu, a ne da nabavljamo knjige.”³⁸ Kada je reč o naučnom odeljenju Biblioteke, “Mi jedan broj publikacija naročito na mađarskom jeziku posedujemo i na rumunskom i na slovačkom. One su regularno u fondu, one su unete. Korisnici u svakom trenutku mogu da ih koriste, ali to je zastarelo. Neće, zašto? Država nije rešila odnose što se toga tiče. Kažem gori su prema nama nego prema narkodilerima. Ali zakon o bibliotečkim delatnostima čekamo od 1994. godine. Tada je izašla poslednja verzija gde ne postoji tri rečenice o automatizaciji, na primer, a sad svaka biblioteka ima bar petnaest kompjutera. Neke stvari prosto stoje, neke stvari se ne rešavaju.” I dalje: “To što mi dobijamo to je stvarno na nivou incidenta, samo kao poklon. Šta bi bilo idealno, uspostavljanje nekih odnosa tog platnog prometa konačno da se vidi ko, šta, kako. Mi jesmo neprofitabilna ustanova, ali ne vidim ni jedan razlog zašto nemamo devizni račun, a ne možemo da ga imamo.” Na pitanje intervjuista: “S obzirom na to da se biblioteka bavi izdavaštvom da li objavljuje i knjige na jezicima manjinskih etničkih grupa i da li je u planu tako nešto ukoliko ne radi?”, odgovoreno je: “Zbog toga imamo taj uređivački odbor pošto nije direktor taj koji treba da donosi odluke, direktor je menadžer, a ne urednik (...). Uređivački odbor zaseda i dogovara se oko toga šta će biti objavljeno. Ako bi se pojavila knjiga na jeziku nacionalnih manjina mi bismo obezbedili nekog ko bi tu knjigu pročitao i dao nepristrasno mišljenje o tome, e onda je naš problem naći fontove, da se uradi prelom, korice, knjiga ide u proceduru kao i naše. Uvek u hodu nešto iskrsne pa sad moraš da rešiš. I tu pri tom nije bitan taj finansijski momenat jer Biblioteka nije prinuđena da funkcioniše tržišno, ne mora da se dovija za pare da li će da pokrene časopis na rumunskom jeziku na primer, da li će imati dovoljnu čitalačku publiku, da li će imati mogućnosti da pokrije troškove, da li će imati mogućnosti da finansira sledeći broj. Biblioteka nema taj problem zato što nešto može da se izdvoji iz sopstvenih sredstava na osnovu ove komercijale koju objavljujemo, a isto tako bi dobili i pomoć osnivača. Tako da to uopšte ne bi bio problem da se uradi i ne bismo pri tom gledali koliko bi se to nama isplatilo, makar poklonili ceo tiraž. Sasvim je dovoljno i vrlo bitno da ta knjiga do nekog stigne pa sad kojim putem je apsolutno nebitno. Mi bi to pokrili iz drugih izvora, čak nije ni taj momenat novca presudan, što se toga tiče u ovoj kući.” Razgovor otkriva još nekoliko pojedinosti osim onih koje su sasvim očite. Jedan je problem kadra (u konkretnom slučaju, misli se na stvaraoce na jezicima nacionalnih zajednica), koji postoji u svim delatnostima u Srbiji van Beograda. Drugi su dobre veze ustanove sa organima samouprave koja je osnivač Biblioteke. Odsustvo izgrađene zakonodavne regulative u oblasti koja nije neposredno vezana za pitanje poštovanja kolektivnih prava ali koja je vrlo važna za ostvarivanje nekih od njih jeste česte pojava i nipošto se ne odnosi samo na bibliotečku delatnost, ali i tu ima svoje sasvim vidljive nepovoljne posledice.

³⁸ Obaveštenja o mogućnosti kupovine knjiga u inostranstvu koja su dobijena u biblioteci u Senti ne podudaraju se sa ovim iskazom.

Pozorište 'Madač' jeste veoma važna ustanova za razvoj kulture na mađarskom jeziku. 'Madač' ima tri stalno zaposlena radnika. "Vodi se" kao amatersko pozorište, ali je ustvari poluprofesionalno. Iz njega je izašlo 26 profesionalnih glumaca koji većinom glume na lutkarskoj sceni ili u Narodnom pozorištu u Novom Sadu.³⁹ Što se repertoara tiče, ne prikazuju se samo dela mađarskih književnika već i srpskih (Nušić, Sterija) i drugih pisaca. Od 1952.godine, kad je nastalo, ovo pozorište je imalo oko 150 premijera. U Pozorištu su zadovoljni nekim aspektima prisustva ove kuće u javnosti ("Tu ne mogu da napravim bilo kakvu razliku, to mogu i dokumentovano da dokažem da se kritike naših premijera objavljuju kako u mađarskim listovima, tako i na srpskom jeziku. Sa te strane zaista nema nikakvih razlika. I to je dobro, valja da se informišu šta se dešava u ovoj kući. Koga interesuje, neka pročita. Tu moram istaći, nekoliko godina radimo program opereta, i dolazi nam i srpska publika.) Kada je u pitanju finansiranje, u Pozorištu kažu: "Direktno nas finansira Opština iz budžeta, kao i sve ostale kulturne institucije. Sada konkurišemo da na različite načine dolazimo do nekih plus-sredstava, Sekretarijatu za obrazovanje i kulturu Pokrajine, onda Sekretarijatu za nacionalne manjine, a i pokušavamo u inostranstvu, isto kao i svi." Što se tiče programskog aspekta: "Godišnje mi pripremamo tri premijere i pet do šest književnih večeri. Radimo na četiri fronta: imamo odraslu dramsku scenu, omladinsku, operetsku scenu i književnost. Pozorišna sezona je od 1. septembra do 30. juna" Repertoar pozorišta se određuje pod direktnim rukovodstvom direktora, "ali postoji jedna tročlana komisija koja to prihvata, i onda to ide po jednoj normalnoj proceduri. Odbor je taj koji definitivno usvaja programe, ide na sednicu Skupštine opštine. Isto kao i za sve ostale kulturne institucije." Na pitanje: "Koliko su generalno zadovoljene kulturne potrebe manjinskih etničkih grupa i da li su zadovoljene?", odgovoreno je: "Od devedesete godine na ovamo, kultura je generalno dosta zapostavljena. Ne radi se samo o kulturi nacionalnih manjina, već uopšte." Neko idealno poželjno stanje određeno je rečima: "Idealno bi bilo da svakog meseca možemo sa nekom novom premijerom ili gostovanjem da oživimo kulturni život." Na pitanje o preprekama za uspostavljanje ovakvog stanja i mogućim načinima njihovog otklanjanja odgovoreno je vrlo sadržajno, sa zahvatanjem dijahrone perspektive: "Čovek sam u godinama, neću da govorim o onome što je bilo bratstvo i jedinstvo. Sada ne možemo da zamislimo tako nešto kao što je bilo ranije - završni festival Slovaka u Staroj Pazovi, bili smo pozvani kao gosti na mađarskom jeziku. Mislio sam da od toga neće biti ništa, pa sam se iznenadio. Šta su odgledali i šta su razumeli od predstave ne znam...i u Beogradu je bio jedan festival 1978. isto smo učestvovali. A imali smo i jedan period kada nacionalne manjine nisu bile interesantne." Pošto pozorište "Toša Jovanović" i "Madač" koriste istu scenu, postavljeno je pitanje ko odlučuje koliko će biti predstava "Madača", a koliko predstava na jeziku većinske etničke grupe: Odgovor je bio: "Ne odlučuje niko, to je stvar

³⁹ Prema pisanju štampe, festival amaterskih pozorišta vojvođanskih Mađara je početkom aprila 2005. godine održan u Kikindi, i posle nekoliko godina izostajanja, ansamblu Amaterskog pozorišta „Madač“ iz Zrenjanina je pripala vredna nagrada. „Madač“ je predstavljala Omladinska scena, kojoj pripadaju srednjoškolci, ali već iskusni mladi glumci.

dogovora, usklađujemo termine, izgrađen je jedan drugarski odnos. Ima stvari u kojima mi pomažemo njima, isto tako i oni na drugi način pomažu nama.” “Saradnja sa Kulturnim centrom je u poslednje vreme ređa nego pre.”

“Madač” je svakako veoma važan za očuvanje identiteta etničkih Mađara u zrenjaninskoj opštini, a u manjoj meri i u celom Banatu. I oni među njima koji rezignirano gledaju na položaj vlastite zajednice pominju ga, ukazujući na granice njegovog uticaja, sa prećutnim uvažavanjem: “Finansira se neki ”Madač”, nekih dvesta ljudi koji od toga imaju nešto, to grad finansira, ima Mađara ovde, pa hajde nešto da postoji...”

U pozorištu “Toša Jovanović” na pitanje: “U kojoj meri su zadovoljene kulturne potrebe manjinskih etničkih grupa?”, odgovaraju: “Ova kuća ima dve scene, lutkarsku i dramsku, tako da gde god postoji mogućnost da se predstava radi na mađarskom ili na nekom drugom jeziku, mi pokušavamo to da uradimo.” A na pitanje: “Na koji način se donosi odluka o tome kakve će se predstave raditi?”, odgovoreno je: “O tome odlučujemo mi ovde na kolegijumu, kad god se ukaže prilika, znači mi moramo da imamo dovoljan broj glumaca koji bi mogli predstavu korektno da izvedu. Jezik mora biti književni, ali kad se ukaže prilika mi zaista radimo na dva fronta. Pokušavamo da uradimo i predstavu na mađarskom jeziku, mi imamo ovde publike za tako nešto.” I dalje: “Ono što je sad interesantno je ponuda koja ide iz opštine za tu susedsku saradnju, u pitanju je Rumunija, prošle godine je to bila Mađarska, ne znam koliko je urađeno, vrlo smo zainteresovani. Uradimo ovde predstavu na srpskom, ista ta se radi u Temišvaru na rumunskom jeziku, i onda da se razmenjuju. To je ta kulturna razmena koja puno znači, a donosi uštedu jer su ulaganja mnogo manja.”

Na pitanje “Kakva je struktura zaposlenih u vašoj kući?”, u rukovodstvu Pozorišta je rečeno: “Ne znam tačno, ne prebrojavamo se po tome, ali ima dosta pripadnika mađarske nacionalne manjine, možda nešto malo manje od pola, recimo na lutkarskoj sceni ih ima dosta, to je prosto tradicija.”⁴⁰

Bitne odluke u vezi sa pozorištem donose se na nivou opštine: “Naš osnivač je Skupština opštine, novac koji dobijamo dobijamo od našeg osnivača, dakle centar moći je u Skupštini opštine. Mi smo servis građana, to je neko ko dobija novac iz budžeta i vrši funkciju javne ustanove. Vrlo malo je iz Pokrajine, i tu apliciramo za pojedine programe, i jednim malim delom iz Ministarstva kulture, ali smo na budžetu Opštine.” Pozorište “Toša Jovanović” saraduje sa novosadskim i subotičkim pozorištem, koja obezbeđuju simultani prevod na srpski kada su predstave na drugim jezicima, a isto tako i kada zrenjaninsko pozorište kod njih gostuje.⁴¹ U

⁴⁰ Ukupno u pozorištu ima 82 zaposlenih. Na dramskoj sceni od 30 ima 5 pripadnika nacionalnih manjina, na lutkarskoj 10 od 20. Na pitanje o nacionalnoj strukturi zaposlenih jedan informant je odgovorio: “Vrlo mešovito. Na lutka-sceni ili na dramskoj sceni ih ima malo, samo jedna koleginica. Kod tehničke službe (tehnika koja opslužuje pozornicu, garderoberka, svetlo-majstor, ton-majstor, binski radnik) slučaj je pola-pola. Čak je možda i više Mađara. Od glumaca ima dvoje Mađara od kojih jedan jako loše govori mađarski. Onda ima još jedna Mađarica, pa imamo i Hrvata kolegu.”

⁴¹ Subotičko pozorište je trojezično - srpski, hrvatski i mađarski jezik.

zrenjaninskom pozorištu četvrtina repertoara na lutkarskoj sceni bila je tokom poslednjih godina na mađarskom jeziku. “Toša Jovanović” saraduje sa pozorištem “Madač”, “Madač” koristi njihovu scenu, međusobno se pomažu i kada je reč o kontaktima u zemlji i van nje. Zrenjaninsko pozorište nema obezbeđen simultani prevod predstava.”

Lutkarska scena zrenjaninskog narodnog pozorišta izuzetno je cenjena zbog dugogodišnje tradicije davanja vrlo kvalitetnih predstava. Program na mađarskom jeziku u poslednje vreme se suočava sa ozbiljnim teškoćama: “To mora biti predstava sa manjim brojem glumaca pošto su iz našeg pozorišta otišli u penziju glumci koji su radili na dva jezika, pa je sad taj deo malo osiromašen, što znači da mađarski jezik književno govorimo samo nas dve koleginice. Nas dve smo samo ostale, a to je vrlo malo da bi se napravila jedna ozbiljna lutkarska predstava na mađarskom jeziku. A pri tom moramo razumeti i pozorište koje treba da ulaže dosta sredstava u tu predstavu a ona će se odigrati nekoliko puta i to je sve jer na žalost je sve manje dece na ovim područjima koja govore taj jezik (mađarski)” Ova pojava veoma je važna; u opštinskoj ustanovi gde su ostvarivani značajni rezultati na planu rada na mađarskom jeziku pojavio se vrlo ozbiljan problem. S obzirom da lutkarska scena paralelno izvodi predstave i na mađarskom i na srpskom jeziku, intervjuiste je zanimao odnos broja predstava na mađarskom i na srpskom na godišnjem nivou. Odgovor je bio: “O broju predstava ne bih mogao da Vam kažem, ali znam samo da je od, recimo, pet premijera godišnje jedna na mađarskom a četiri na srpskom. A cifre zaista ne bih znao da Vam kažem, ali je jako mali broj predstava koje se igraju na mađarskom. Ovde u Zrenjaninu ako uradimo dve predstave to je onako, obuhvatimo i vrtić i škole, onda nam ostanu gostovanja po selima, ali tu retko gde imamo uslove.” Upitan zbog čega se radi tako mali broj predstava na mađarskom jeziku, informant je rekao: “Mi se svake godine trudimo da bar sa jedno 3-4 glumca uradimo predstavu i da na to dođu deca. Onda, smo jedno vreme čak uveli svake druge nedelje bude po jedna predstava na mađarskom ovde u sali, znači da budu dve na srpskom i jedna na mađarskom mesečno, međutim broj dece koji je dolazio je bio toliko mali tako da je upravo jednostavno smatrala da je to neodrživo.” Na pitanje: “Ko odobrava sredstva za te predstave i projekte?”, odgovoreno je slično onome što se moglo čuti u rukovodstvu Pozorišta: “Mi smo na teretu budžeta opštine, pa prema tome opština nama prebacuje te pare. Znači opštine, ali ulažemo i sopstvena sredstva. Pokrajina ne znam koliko tu učestvuje, ali verovatno i ona nešto daje.” A na pitanje: “Ko odlučuje u pozorištu koliko će se predstava uraditi na srpskom a koliko na mađarskom?”, dobijen je odgovor: “Verovatno direktori o tome odlučuju. Direktor lutkarske scene, generalni direktor, oni odlučuju o tome. Naravno, ne glumci. Nego oni. Nama stoji stalno otvorena neka vrsta konkursa za glumce koji znaju oba jezika, pošto ako primimo glumca koji zna samo mađarski, on ostaje neiskorišćen ako budemo radili samo jednu premijeru godišnje.” Na pitanje: “Da li postoji neka predstava na rumunskom, slovačkom ili nekom drugom jeziku?”, odgovoreno je da su se pre dosta godina u Narodnom pozorištu mogle gledati i predstave na

slovačkom jeziku, "ali i onda su bili pozajmljeni glumci, i snimljeno. Slovaci imaju jaka pozorišta u Bačkom Petrovcu, pa i u Kovačici, ali Slovaci ovde, iz (Srednjeg) Banata, nemaju baš veliku šansu da vide predstavu na slovačkom." Problem Slovaka sličan je problemu pripadnika rumunske zajednice u opštini – njih je suviše malo da bi mogli da "iznesu" skupu i složenu ustanovu kao što je pozorište. Problem pet puta brojnijih Mađara je uslovljen od strane više činilaca: "Koreni su mnogo dublji. I ja zato mislim da mi imamo tako malo dece na mađarskom jeziku. Nema malo Mađara, nego ima malo dece koja dovoljno dobro znaju taj jezik. U suštini, iz mešovitih brakova (srpsko-mađarski) uvek izađu deca koja govore samo srpski jezik. Vrlo retko se dogodi da dete govori i drugi jezik. A još ređe da ono dobro govori paralelno oba jezika, da bi u krajnjem slučaju imali zbog koga i pozorište da pravimo. To je unazad već dosta godina tako. Pokušavali su nešto za tu decu iz mešovitih brakova, što mislim da je dobro, da prave neke vrtiće, gde se uči i srpski i mađarski, pa dete koje zna slabije srpski tu ga nauči i obrnuto." Na pitanje: "A da li je takav vrtić već oformljen negde?", informant je odgovorio: "Mislim da je to bilo u okviru 'Petefija',⁴² ali nisam siguran da li još uvek postoji." Na dodatno pitanje intervjuiste: "Ko bi to sve trebao da pokrene ili da odluči, po Vašem mišljenju?", odgovoreno je: "Ne znam ko bi to mogao da pokrene. Možda na nivou pokrajine. Kad odete malo dublje u Srbiju, oni uopšte ne razumeju naš problem. Oni ne shvataju mentalitet ljudi koji žive ovde. Ne shvataju potrebu Mađara ili Rumuna koji želi da na svom jeziku uči. Oni kažu "idi u Mađarsku, idi u Rumuniju". ali ja nemam potrebe da idem, ja sam ovde rođen. Mi ne trebamo ni Mađarskoj ni Rumuniji. Zato mislim da bi trebalo da se nešto napravi na nivou Vojvodine, što bi na neki način vodilo računa o svemu tome. Mislim da bi mi dobili sredstva sa strane za to. Dobijamo. I to znam, da dobijamo od raznih fondacija, ali mislim da su to sve mrvice." Upitan od kakvih fondacija pripadnici mađarske zajednice u zrenjaninskoj opštini dobijaju sredstva i kako ih raspoređuju, informant je kazao: "Pa koliko znam i od Soroš fondacije, dobijamo iz Budimpešte, ali to je sve sitno. Koliko ja znam ta sredstva idu u Suboticu. Tu postoji neki centar koji posle raspodeljuje. E sad, ko je najbliži taj dobije najviše. A u tom delu Bačke je najveći broj Mađara i tu je najveća koncentracija mađarskog stanovništva, i oni dobijaju najviše. A ovde, gde su Mađari najviše raseljeni i razučeni, dobijaju najmanje sredstava. E tu bi trebalo nešto uraditi. Jer gde je veća koncentracija, tu će oni opstati sigurno. Gro sredstava ostaje tamo, a ono što ovamo dolazi, to je jako malo. Pod parolom Mađarske koja kaže: "vodimo računa o raseljenim Mađarima", vodi računa u stvari tamo gde je koncentracija visoka. A ovde, gde nas je tako malo ništa. Na primer pozorište "Madač" (sem njega ne postoji ni jedno profesionalno pozorište u Banatu na mađarskom jeziku), koje odlazi i u najzabačenija mesta, i oni se dovijaju na razne načine. Znam da su oni dobili nešto malo sredstava ali sve je to jako malo. Dovoljno je da opstanu." Problem "dijaspora u dijaspori" ovde se sasvim jasno očituje. Na pitanje: "Koliko se koristi pomoć koju mogu pružiti te fondacije?"

⁴² Ugledno zrenjaninsko mađarsko kulturno-umetničko društvo.

odgovoreno je: "koliko je znam moje pozorište još nije ni jednom iskoristilo tu mogućnost. Da se obrati toj fondaciji. Zato što oni traže glumce. Oni traže ansambl. A mi u ansamblu imamo svega dvoje - troje ljudi koji govore jezik. Tako da je to već u početku teško, ali ne kažem da je neizvodljivo. Tu mogućnost svakako treba tražiti i ona nije iskorišćena do kraja. I mi, pozorište koje nikad nije iskoristilo tu mogućnost da Mađarska pomogne da se napravi predstava, imali bi dobre šanse da dobijemo sredstva. Što se tiče procedure, postoji jedan centar u Budimpešti i tu stignu svi formulari i onda oni određuju kome će koliko dati. Nismo samo mi tu. Već i Mađari iz Erdelja, Slovačke, Hrvatske, Slovenije, gde god ih ima, sve se tu sliva, i onda oni u zavisnosti koliko sredstava imaju rasporede na sve." No, koren problema koji opterećuju negovanje nacionalne kulture Mađara koji žive u zrenjaninskoj opštini sagovornici često vide u porodici: "Mislim da je problem pre svega u porodici. Usmeravanje roditelja od početka ostavlja trag na dete. Da se deca tako vaspitavaju, postojala bi realna potreba za više razreda na mađarskom, za više predstava na mađarskom, itd. Ali tu je problem u opuštenosti roditelja jer je to napor više. Ceo tempo života nas vodi u pogrešne vode."

Neka dešavanja na planu kulturnog života zrenjaninskih Mađara imaju odjeka i u širem prostornom okviru u kojem žive pripadnici mađarske zajednice u Vojvodini. Prestanak rada "Forumove" knjižare u centru grada, nekada bogate izdanjima na mađarskom jeziku, jeste, kao što je slučaj sa "racionalizacijom" školske mreže iz 1991. godine ili sa primenom "Miloševićevih" zakona o upotrebi jezika i pisma, nešto što je proizvelo posledice koje se mogu vrlo teško popraviti. Mađarski intelektualci iz Novog Sada, među njima ne samo oni koji su poreklom iz Zrenjanina, s tugom i rezignacijom komentarišu posledice zatvaranja "Forumove" knjižare. Zrenjaninski Mađari o tome kažu: "Ima nešto što mi nedostaje, to veoma osećam. Knjižara "Forum" u centru grada bila je nekad kad je postojala, prepuna knjiga na mađarskom raznih žanrova. Tu je čovek mogao da provede vreme i da se nagleda raznih naslova, a toga danas nema. To je neko u Novom Sadu racionalizovao, ma šta to značilo, i knjižaru je zatvorio." Ili, kako kaže drugi sagovornik: "Ima jedna veoma tužna priča, kad su iselili knjižaru "Forum" iz centra." Gubitak knjižare je vrlo ozbiljno lišavanje lokalne mađarske intelektualne elite i subelite institucionalnog zaleđa i značajno realno sužavanje mnogučnosti da se obaveštavaju o onome što čini kulturu jednog naroda, preko povezivanja tradicionalnih sadržaja sa sadržajima savremenog kulturnog stvaralaštva.

Problem vrlo uglednog zrenjaninskog kulturno-umetničkog društva "Petefi Šandor" povezan je sa pitanjima finansiranja ovakvih ustanova u izmenjenim okolnostima kao i sa pitanjem unutrašnjih odnosa u samoj nacionalnoj zajednici, na nivou opštine i na nivou Vojvodine. "Petefi", takođe, pokazuje visoku meru međusobne umreženosti pojedinih aspekata života u lokalnoj zajednici. Kako kaže jedan informant: "Petefi" je imao, na žalost moramo govoriti već u prošlom vremenu, imao srećnu lokaciju dok je pijaca bila tu. Jednostavno, ta kafana koja je radila, od tih

prihoda se to moglo jako lepo održavati. Međutim, odseljenjem pijace je ne prepolovljen nego dobro snižen što je polovina od nekadašnjih prihoda tako da će u 'Petefiju' vrlo brzo da se pokažu jako slični problemi kao i kod ostalih ustanova. To mora da se institucionalizuje, finansira. Sad imate recimo na nivou opštine kao neki konkurs početkom godine i onda ko je čuo, čuo je, taj će konkurisati, ko nije neće."⁴³ Jedan drugi sagovornik ovako je komentarisao pitanje o kojem je reč: "Zašto nema kulture? Nema kulture u ovom gradu, a kod manjine to je opet "na kvadrat". Recimo, taj 'Petefi', šta smo sve još kao mladi pokušavali da uvedemo, ali smo lupili glavom o zid. Tu je neki establišment ljudi koji su deo lokalne vlasti, oni su neki monopol na kulturu, a idu tamo da se kartaju... Oni ne daju da se uradi bilo šta osim svatova i folkloru, žene idu tamo da heklaju...sve u svemu, to je kolevka kiča. Ako se očekuje od nekog da značajno pomogne, to neće biti od politike ili od lokalne samouprave, već se to očekuje od Subotice. Dakle, subotičko pozorište bi u svom programu trebalo da ima da će jednom mesečno da gostuje ovde i bila bi puna sala, garantovano.. ali, oni na Severu oduvek ne vode brigu o nama.. .dok je još na samom početku bilo rukovodstvo DZVM, govorilo se da ako se žele dobiti onih 80.000 glasova u Banatu, onda mora da se dođe u Banat, da se budu sa narodom kojeg kao predstavljaju. Tako je i u kulturi."

Pitanje finansiranja vidljivo je u svoj svojoj složenosti i kroz iskaz trećeg sagovornika: "Počecu od onog što mi je blisko, a to je kultura. Mi imamo program koji se pojavljuje godinama – dečje dramsko stvaralaštvo je u pitanju. To je jedina smotra dečjeg dramskog stvaralaštva u Vojvodini i uopšte u Srbiji. Tu se misli na decu do osmog razreda. Mi smo osnovali jedan paralelni festival – dobijamo dotacije iz Mađarske, pošto dotacije iz Republike Srbije nikad nismo dobili. Organizator je Udruženje pedagoga Mađara u Vojvodini, pet godina za redom mi to organizujemo i onda pobjednika sa tog festivala mi pošaljemo u Budimpeštu ili Debrecen. Znači, jedan predstavnik Vojvodine ide u Mađarsku i to je tako rešeno da samo predstavnik Vojvodine - jer samo mi imamo takav festival – tamo je na gala svečanosti uz mađarske predstave. Tri godine uzastopno pokušavamo da preko saveza amatera, preko raznih ministarstava, preko tih nacionalnih saveta koji su imaginarni, koji ne postoje, navodno u nekim opštinama postoje, pokušavamo da mađarsku predstavu dečjeg pozorišta dovedemo do gala svečanosti u Bečeju – i ne uspevamo u tome. Mogle bi mađarska predstava da ide u zvaničnu selekciju, recimo da ode u Novi Kneževac, pa posle da ode u Inđiju. U Inđiji bi deca igrala za žiri koji ne zna mađarski, igrala bi za publiku koja ne zna mađarski i onda bi predstava po mišljenju toga žirija mogla da ode u Bečej gde bi već mogli da igraju za mađarsku decu. I onda smo mi jednostavno odlučili da ne šaljemo nikog na te "Majske igre", mi imamo svoj festival – da li je to dobro, da li je to loše, ali mi smo se potpuno odvojili što se tiče dečjeg dramskog stvaralaštva. Pokušavamo sa ljudima iz Novog Sada, sa ljudima iz tog Saveza amatera koji su glavni organizatori tih "Majskih igara" - ne znamo zašto se

⁴³ Podsećamo da je pitanje preseljenja pijace izazvalo nipošto beznačajne inter-etničke tenzije u jesen 2004. godine, s obzirom na realnu razliku u intresima proizvođača povrća, etničkih Mađara, i prodavaca krijumčarene robe, među kojima je mnogo izbeglica.

uopšte Savez amatera bavi decom. Masa tih festivala, drame, igre i pesme, se sada radi odvojeno.” Na pitanje intervjuiste: “Da li postoji neki pravni okvir koji kaže: tim i tim udruženjima, organizacijama na tom i tom nivou koje rade sa decom, pripadaju iz budžeta opštine ili iz republičkog budžeta preko Ministarstva kulture određena sredstva za važne aktivnosti?”, sagovornik je odgovorio: “To Ministarstvo kulture - tri godine uzastopno šaljemo na te konkurse, međutim niti odgovaraju, niti se odazivaju, niti dobijamo od njih nekakve dotacije, tako da smo praktično...Nacionalne manjine se odvajaju, prave svoje festivale, svoje grupe – skupe se Mađari i održe tako festivale. Pričamo jednu priču, niko nas ne sluša, oni pričaju o nekakvom nacionalnom savetu koji bi trebalo da odobri...dotacije iz Mađarske su svake godine sve manje i manje...”

Jedan od osnovnih nalaza ovog istraživanja je da u uslovima legalnog haosa i institucionalne nerazvijenosti na planu zadovoljavanja potreba pripadnika nacionalnih zajednica jako mnogo zavisi od pojedinaca koji rukovode bilo finansiranjem ili programima kulturnih ustanova. Podrazumeva se da su ova dva aspekta delovanja institucija istovremeno u manjoj ili većoj meri povezana odnosno bar donekle autonomna.

Ovo se može videti i na primeru zrenjaninskog Kulturnog Centra. U ovoj ustanovi je rečeno: “Kulturni centar Zrenjanina, pored toga što organizuje raznorazne programe iz kulture, ima i svoju sopstvenu produkciju. To je dramski studio Kulturnog centra koji radi na srpskom i mađarskom jeziku. Dramski studio vodi (...) i postoji nekoliko predstava za decu i za odrasle, kako na srpskom jeziku tako i na mađarskom jeziku. Te predstave koje radimo na mađarskom jeziku, dakle, igraju se i u Zrenjaninu, a igraju se i na festivalima u Mađarskoj. Mi takođe imamo saradnju i sa kulturno-umetničkim društvima Roma u Zrenjaninu. Oni dobijaju salu s vremena na vreme, po potrebi i to bez ikakve nadoknade, znači, za njihove programe. Poslednji je bio povodom Svetskog dana Roma.” A na pitanje o finansiranju je rečeno: “Predstave našeg dramskog studija se finansiraju iz budžeta koji dobija Kulturni centar za programe. Znači, to je iz budžeta Skupštine opštine Zrenjanin, u sklopu budžetskih sredstava koje mi dobijemo, jel' da, na godišnjem nivou. Znači, to se izglasa u Skupštini (opštine), naš plan i program. U sklopu tog plana i programa postoji, znači rad dramskog studija u kome je navedeno, jel' da, da će biti rađene predstave i na srpskom i na mađarskom jeziku. A što se tiče ovih drugih programa, znači, to oni to finansiraju iz nekih drugih izvora. Mi se tu pojavljujemo kao logistika, znači, ono, dajemo im našu salu, tehniku i sve što je potrebno. Znači, medijsku kampanju im obezbedimo za programe koje rade ovde. Pored toga postojalo je i nekoliko sekcija koje su radile sa mlađom romskom populacijom. Ples je isto neki bio. To je rađeno gore u ovoj našoj drugoj sali.” Vidljivo je da što se tiče dramskog programa na mađarskom jeziku postoji “sinergija” između sredstava opštinske kulturne ustanove i onih što se dobijaju iz Republike Mađarske. Upitani zbog čega više ne postoje pomenute sekcije koje su radile sa mlađom romskom populacijom, u Kulturnom Centru su rekli: “Oni su to pripremali za jedan program konkretno i onda su posle toga prekinuli, a postojala je jedna sekcija, međutim

posle jedno dva-tri meseca rada nije im baš nešto išlo, rasuli su se i osuli tako da su prekinuli da rade. To je vodila ova ćerka (...). Ne znam joj tačno ime, gospođica (...).” Raspodela sredstava uveliko je određena odlukama ljudi koji se u konkretnoj kulturnoj ustanovi nalaze na ključnim položajima. Skupština opštine se, kao osnivač i kao glavni finansijer ovakvih ustanova uglavnom ne meša u ovo pitanje, odnosno mahom prihvata predloge rukovodećih ljudi u kulturnim ustanovama. To znači da od naklonosti ili nenaklonosti pojedinca umnogome zavise prisustvo, obim i raznovrsnost sadržaja na jezicima nacionalnih zajednica. To što u Kulturnom Centru, kao, uostalom, videlo se kad je bilo reči o informisanju u ovoj opštini, i u listu “Zrenanin”, i u nekim trećim ustanovama, postoji naklonost vodećih ljudi da podrže programe i sadržaje na jezicima nacionalnih zajednica, jeste, naravno, dobro, i govori o u osnovi dobroj klimi i senzibilitetu rukovodećeg kadra za potrebe pripadnika nacionalnih zajednica. Ipak, ostaje snažan utisak da bi ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih zajednica na negovanje njihove kulture bilo bolje osigurano da je ovo pitanje institucionalno regulisano. Naime, ukoliko bi došlo do promene odnosa političkih snaga na lokalnom nivou, što bi, s obzirom na karakter političkog sistema u Srbiji, neminovno podrazumevalo promenu rukovodećeg kadra u informativnim i kulturnim ustanovama, ništa ne garantuje da se velika diskreciona prava, još veća usled odsustva razvijenog institucionalnog regulisanja zadovoljavanja kolektivnih potreba pripadnika nacionalnih zajednica, odnosno poštovanja njihovih kolektivnih prava, ne bi koncentrisala u rukama pojedinaca koji ne bi imali ili ne bi imali u dovoljnoj meri senzibilitet za ove potrebe ili za ova prava.

Značaj odnosa političkih snaga u Skupštini opštine sasvim je neupitan. Na pitanje: “Po Vašem mišljenju, gde se nalaze centri moći? Znači, ko odlučuje o organizovanju kulturnog života manjinskih etničkih grupa?”, odgovoreno je: “Neki posebni centri moći kad je kultura u pitanju ne postoje. Znači, postoji nešto što je, jel' da, budžet opštine iz kojeg se finansira na osnovu planova i programa, znači, koji naprave ustanove kulture. Znamo da imamo ovo “Madač” pozorište koje je isto na budžetu, jel' da, postoji Savez amaterskih kulturno-umetničkih društava koji opet ima određena sredstva pa ih on distribuira na sve ostale. Znači, ja to ne bih nazvao centrom moći..., tako da se u principu centar moći svodi na to koliko se finansiraju određene stvari. Novac je, novac je u, u moći, u moći je novac, jel' da?” A na pitanje kojim se tražila konkretizacija, formulisano kao: “Što se tiče samog budžeta koji ima Kulturni centar, na koji način se vrši preraspodela recimo kada je...?”, odgovoreno je: “Ne postoji neka posebna struktura da mi sad određeni deo novca odvajamo za programe koji su namenjeni manjinskom stanovništvu. Znači, to se, ono, na osnovu određenih programa koji se, jel' da, ugovaraju. Znači, nema, ono, neka posebna struktura, jel' da?”. Posebno pitanje odnosilo se na vrlo razvijen tribinski program Kulturnog Centra: “Kakvo je Vaše mišljenje o upravo tim tribinama i o radu Kulturnog Centra kada je reč o zadovoljavanju potreba manjinskih grupa. Znači, Vaše mišljenje o trenutnom stanju?”.

Drugi sagovornik iz Kulturnog Centra je odgovorio: "Ne znam ja koje su to posebne potrebe manjinskih grupa. Znači, mi sutra držimo tribinu posvećenu problemu biodiverziteta. Znači, na svetu se smanjuje broj biljnih i životinjskih vrsta zahvaljujući industrijalizaciji i zagađenju i tome slično. To je jednako potreba domaćeg manjinskog kao i većinskog stanovništva. Ne može se sad fiksirati posebno neka potreba manjinskog stanovništva. Znači, prosto rečeno ranije smo držali seminare, cikluse predavanja u vezi sa zaštitom manjinskih prava, ljudskih prava i tome slično, ali ne možete se baviti samo tom temom. Nije to naš prvenstveni posao. Nismo mi nevladina organizacija. Znači, u svojim programima vodimo računa o tome da niko ne bude zapostavljen. A nismo ni posebno budžetski donirani za te teme. Znači, niko nama ne daje pare, posebno ne pokrajinska administracija. Recimo, pravili smo okrugli sto "Vojvodina 1988.-2004.", to je bilo 9. i 10. oktobra prošle godine, što će kompletan sadržaj tog okruglog stola izaći u časopisu "Nova srpska politička misao". Pokrajinska administracija nije htela da nam da ni jedan jedini dinar nego smo mi našli od privatnih fondacija sredstva za to. Taj je sadržaj, između ostalih, bio položaj manjinskih zajednica u Vojvodini 1988.-2004."

Međusobna umreženost celog niza posebnih pitanja jasno se ispoljava prilikom posmatranja stanja na planu poštovanja prava na negovanje nacionalne kulture pripadnika nacionalnih zajednica u opštini Zrenjanin. Ovo su samo neki od činilaca: promenjeni uslovi finansiranja, velika diskreciona prava rukovodilaca javnih ustanova, institucionalna neregulisanost različitih nivoa zadovoljavanja kolektivnih potreba pripadnika nacionalnih zajednica, uticaj ukupne pravne neizgrađenosti zemlje i neusaglašenosti postojećih propisa, odnosno odsustvo izgrađene zakonske regulative u oblasti koje nisu neposredno vezane za pitanje poštovanja kolektivnih prava ali koje su vrlo važne za ostvarivanje nekih od njih (što zahvata, mada se na to ne ograničava, odsustvo zakonske regulative vezane za rad udruženja građana, kao i verskih zajednica koje ili učestvuju u aktivnostima manjinskih organizacija ili imaju uticaj na njihov rad; ne manje i anahronost zakona, kao što je onaj o bibliotečkim delatnostima), problem finansiranja nacionalnih saveta koji su jedna od alternativnih mogućnosti za koordinisanje zadovoljavanja kolektivnih potreba, s tim povezan problem tenzija unutar zajednica, itd.

Sve nabrojano samo je deo činilaca koji određuju mogućnost ostvarivanja zakonom i međunarodnim dokumentima priznatih prava.

Vidljivo je da je udaljenost od centralnih organa uprave iz Beograda, onih koji raspolažu najvećim delom resursa u zemlji, dosta velika, bar na psihološkom planu. S druge strane, Pokrajina se još uvek relativno slabo primećuje kao činilac kojem su prema Omnibusu poverena značajna ovlašćenja i s njima povezani određeni resursi upravo na ovde relevantnom planu. Ponekad se i ono što se dobija iz Novog Sada doživljava kao da se dobija neposredno od republičkih organa uprave, što znači da je jedno od nasleđa devedesetih godina i to što se izobičajilo da se misli na organe Autonomne Pokrajine Vojvodine kao na činiloce koji raspolažu

iole značajnijim resursima, što je opet delom psihološka prepreka (što znači da će je bar donekle razrešiti samo proticanje vremena) a delom problem druge vrste.

Pri svemu prethodno rečenom, što ukazuje da je jezgro problema na nivoima koji nadilaze opštinski, nipošto ne treba potceniti uticaj činilaca lokalnog karaktera – u ovom obliku političkog višepartizma koji postoji u Srbiji uloga resursa kojima opštine raspolažu veoma je velika, bez obzira na njihov nipošto preveliki iznos i nezavisno od toga što su nadležnosti lokalnih samouprava znatno manje nego što bi mogle da budu. U svakom slučaju, teško nasleđe devedesetih godina deluje kao dugotrajniji činilac. Neki pomaci su ipak vidljivi: razvijanje sposobnosti manevara u pribavljanju sredstava za realizaciju programa namenjenih pripadnicima nacionalnih zajednica ne govori samo o nedostatnosti postojećeg institucionalnog okvira nego i o razvijanju kapaciteta za prilagođavanje zahtevima tranzicije kao najopštijeg okvira u kojem se oblikuju, (i koja dodatno opterećuje: “Tu je problem u opuštenosti roditelja jer je to napor više. Ceo tempo života nas vodi u pogrešne vode”) reproblemalizuju, a ponekad i rešavaju različiti problemi. Kulturna razmena sa ustanovama i organizacijama iz drugih opština i zemalja donosi različite vrste ušteda nikad dostatnih resursa, razvijanje veštine da se sredstva dobijaju iz više izvora, jeste jedan moderan trend. Lokalna samouprava bi i u postojećim nipošto komotnim granicama svojih ovlašćenja i resursa mogla da napravi pomake na planu ostvarivanja prava na negovanje nacionalne kulture. Radi se o tome da u nedostatku novca i ovlašćenja organi samouprave imaju ugled i realan uticaj. Kada se nešto ne može u značajnijoj meri promeniti na realnom planu, već i pomaci na planu prepoznatljive simbolike znače mnogo.⁴⁴ Efektivno zalaganje za otvaranje knjižare poput one nekadašnje “Forumove” značilo bi snažan podstrek lokalnim kulturnim elitama i pojačano osećanje sigurnosti i integrisanosti za većinu pripadnika nacionalnih zajednica.

NEKI ČINIOCI KOJI UTIČU NA POLITIKU UPRAVLJANJA MULTIETNIČKOM ZAJEDNICOM

Ovde je najuputnije iskoristiti rezultate istraživanja stavova građana opštine Zrenjanin iz 2004. godine. U ovom istraživanju,⁴⁵ zamoljeni da ocene stanje međunacionalnih odnosa u opštini

⁴⁴ Najbolji primer ovakvog ponašanja dalo je nekoliko poslednjih vlada Republike Srbije, preko upotrebe ili čak retrospektivnog stvaranja srpske pravoslavne crkvene tradicije. Nekada zagovarani etnoteritorijalni dobici zamenjeni su onima na planu kulture. Umesto Vukovara dobijena je veronauka u državnim školama, umesto Knina polu-oficijelno svetosavlje. No, afirmativni karakter kulture, tj. mogućnost njene upotrebe kao zamene za nešto što se u stvarnosti gubi, na raspolaganju je i onima koji nisu nacionalisti. Ako se trendovi etničke asimilacije ne mogu zaustaviti (bar u južne dve trećine Vojvodine), može se pokušati sa merama kao što je ova koja se kao primer predlaže.

⁴⁵ Treba u svakom slučaju imati u vidu da je ovo istraživanje čiji se podaci sada koriste vršeno u jednom specifičnom trenutku, u vreme erupcije etničkih incidenata u Vojvodini 2004. godine. Rezultati ovog i drugih istraživanja mogu se naći na web sajtu Centra za razvoj civilnog društva: www.cdcs.org.yu. Istraživanje je podržala Skupština opštine Zrenjanin.

Zrenjanin, ispitani Mađari ga ocenjuju kao dobro u 76% slučajeva a kao loše u 14%, dok su odgovarajuće procentne brojke kod Slovaka 93% i 3%, kod Srba 96% i 2%, a kod Rumuna 88% i 6%. Upitani za stanje međunacionalnih odnosa u Vojvodini, kao dobro ocenjuje ga 33% ispitanih Mađara a kao loše 32% (ostali kažu da ne mogu da procene ili daju vrlo rasute odgovore), dok su odgovarajuće procentne brojke kod Srba 61% i 20%, kod Slovaka 57% i 27%, a kod Rumuna 39% i 28%. Sudeći prema odgovorima na druga pitanja koji se ovde ne navode, ispitani Mađari i Rumuni na gotovo istovetan način ocenjuju položaj svojih zajednica u Vojvodini u celini i u opštini Zrenjanin posebno, dok Slovaci misle da im je mnogo bolje u zrenjaninskoj opštini nego u Vojvodini uopšte. Ovo pogotovo važi za ispitane zrenjaninske Srbe, koji se velikim svojim udelom osećaju ugroženima u Vojvodini (38%), ali ne i u svom srednjobanatskom zavičaju (samo 2%).

Uopšte uzev, ustanovljeno je da situacija na planu inter-etničkih odnosa u opštini Zrenjanin predstavlja jednu od boljih u Vojvodini. Ne samo po broju incidenata koje su bilo policija ili Centar za razvoj civilnog društva registrovali, nego i po terenskim iskustvima. Dok su anketari Centra za razvoj civilnog društva nailazili na zaključane dvorišne kapije ne samo u medijskoj javnosti poznatom Temerinu nego i u znatno manje poznatom srpsko-rusinskom mestu Đurđevu, (a zaključavanje dvorišnih kapija u naseljima seoskog tipa u toku obdanice u Vojvodini samo po sebi jeste alarmantan pokazatelj nesigurnosti stanovnika), u Zrenjaninu i okolnim selima kapije su bile otključane. Među ispitanim pripadnicima manjinskih grupa u opštini Zrenjanin nije bilo dosta militantne protiv-izbegličke priče, raširene u nekim drugim sredinama, u kojima je inače smešteno manje izbeglica iz Hrvatske i Bosne, a pogotovo nije bilo pominjanja oružja, pištolja i noževa, kod pripadnika druge etničke grupe, čega je bilo u nekim drugim mestima u jednom drugom gotovo u isto vreme izvođenom istraživanju etničkih odnosa u Vojvodini.⁴⁶ Nedvosmisleno reagovanje organa lokalne samouprave na inter-etničke incidente može da sugeriše neke produktivne načine pristupa pogoršavanju međunacionalnih odnosa u Vojvodini i da možda pruži elemente za stvaranje jednog modela poželjnog reagovanja lokalnih »vlasti« u sličnim situacijama. Ovo utoliko pre važi posle takođe adekvatnog reagoanja organa samouprave na incidente iz maja 2005. godine.

S obzirom na nacionalni sastav stanovništva opštine, postoji razumljiva sklonost da se u interpretacijama i analizama pažnja usredsredi na dve najbrojnije nacionalne zajednice i na njihov međusobni odnos. Stoga je zanimljivo je da su tokom ovog ispitivanja među nekim ispitanicima rumunske nacionalnosti evidentirani dosta nedvosmisleni anti-mađarski stavovi, prilikom postavljanja pitanja o etničkim incidentima u Vojvodini: (citiraju se bez znakova navoda) zato što malo Mađari buškaju, Mađari se stalno žale da su oni oštećeni, zbog mađarskog lidera, zato što nacionalni lider Mađara predstavlja inicijalnu kapsulu, ustvari čuo sam da se Mađari žale. Mislim

⁴⁶ I ovo upravo pomenuto istraživanje o etničkim incidentima dostupno je na sajtu Centra za razvoj civilnog društva, www.cdcs.org.yu.

da nisu upravu. Politika je umešana, možda malo u Subotici, čuo sam u Subotici između Mađara i Srba, na severu oko Subotice, Mađari i to onaj deo oko Subotice i Kanjiže, Mađari su najveći nacionalisti, jedino Mađari traže više nego što im pripada, Mađari smatraju da su malo ugroženi ali nisu, mislim da Mađari traže više nego što im stvarno treba, čuo sam da Mađari traže neka prava, itd. Ovakvi odgovori sigurno ne preovlađuju među ispitanicima rumunske nacionalnosti, ali je zanimljivo da stari etnički rivalitet pripadnika dve nacionalne zajednice preživljava bar u tragovima. Treba ovde imati u vidu ogromno demografsko osipanje rumunske nacionalne zajednice u Vojvodini i znatno manju meru zainteresovanosti Rumunije za banatske Rumune nego Mađarske za vojvođanske Mađare ili Rumunije za srbijanske Vlahe, što kod banatskih etničkih Rumuna može da stvori osećanje napuštenosti. Neki ispitanici etnički Rumuni u zrenjaninskoj opštini ponekad prihvataju opšta mesta srpskog nacionalizma, primenjujući takozvanu "identifikaciju sa agresorom". Ovo važi i za stav nekih od ispitanih etničkih Rumuna prema progonu etničkih Albanaca u opštini u vreme NATO bombardovanja.⁴⁷ U svakom slučaju, upravljanje multi-etničkom zajednicom jeste upravljanje zajednicom koju čini veći broj etniciteta, i ovo je posebno važno imati u vidu kada su u pitanju opštine u kojima jedna ili dve etničke grupe brojčano ubedljivo dominiraju.⁴⁸

U naseljenom mestu Klek (sa izarzitom srpskom etničkom većinom i malom rumunskom manjinom) u kojem je u vreme martovskih događaja 2004. godine eksplodirala bomba ispod automobila čoveka sa muslimanskim prezimenom, polovina ispitanika (srpske nacionalnosti) pomenula je u svojim odgovorima ovaj slučaj, a još četvrtina druge slučajeve nasilja nad pripadnicima manjina. Približno jedna četvrtina ispitanih stanovnika Kleka izjavila je da nije čula za slučajeve nasilja nad pripadnicima manjina.

Skupština opštine Zrenjanin blagovremeno je i na odgovarajući način reagovala na malobrojne incidente iz marta 2004-te godine, za razliku od ponašanja organa uprave u vreme ratnog stanja 1999-te godine. Oštećeni su dobili i moralnu i finansijsku podršku, o čemu je lokalna javnost obavestena preko sredstava informisanja koja su mnogo praćena u ovoj sredini. I pored toga, na pitanje kako su se prema ovim slučajevima nasilja ponašali Skupština opštine Zrenjanin i njeni organi, 30% ispitanika je izjavilo da nije bilo nikakve ili bar ne odgovarajuće reakcije, a samo 14% da se Skupština opštine ponela u skladu sa zakonom ili da je preduzela adekvatne mere nastojeći da reši ovaj problem. Čak 43% ispitanika izjavilo je da su neobavešteni, dok su ostali odgovori rasuti. Zamoljeni da ocene reakciju policije na ove incidente, 28% ispitanika

⁴⁷ Podrobniji podaci mogu se naći na web sajtu Centra za razvoj civilnog društva.

⁴⁸ *Mutatis mutandis* ovo važi i za Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu, u kojoj nijedna nacionalna zajednica osim srpske i mađarske ne prelazi udeo od 3% u stanovništvu Vojvodine. Utoliko je više za pohvalu pažnja i opštinskih i pokrajinskih organa uprave prema pripadnicima malobrojnijih zajednica. S druge strane, Republika je izbornim zakonodavstvom ovima oduzela mogućnost političke reprezentacije, čime je suzila i ukupnu mogućnost njihovih pripadnika da se javno zalažu za svoje interese i da delotvornije obezbede ostvarivanje svojih kolektivnih prava.

ocenilo je da nije bilo nikakve ili bar ne odgovarajuće reakcije, a da se policija ponašala na način koji je bio u skladu sa zakonom i da je nastojala da reši probleme smatra 27% ispitanika.

Zamoljeni da kažu šta misle na koji način Skupština opštine može da utiče da se ne ponavljaju slučajevi nasilja nad pripadnicima manjina, ispitanici su u 2% slučajeva izjavili da nema nasilja nad pripadnicima manjina, a u 14% da opština ne može ništa da učini, dok su ostali odgovori veoma rasuti. Među njima se izdvajaju zahtev da Opština utiče da se pooštre kazne za vinovnike inter-etničkih incidenata (9%), da preduzme neke privredne mere, pre svega otvaranje novih radnih mesta, kako bi smanjila frustraciju i etnički rivalitet (7%), da organizuje edukaciju građana (6%), da na ovakve pojave uvek javno reaguje, pre svega preko medija (5%), da tešnje sarađuje sa policijom (4%), da preduzme neke komunalne mere koje bi smanjile mogućnost izbijanja incidenata (nešto preko 1%), itd.

Da bi ovaj prikaz pogleda ispitanih građana na aktuelno i poželjno ponašanje lokalne samouprave dobio na sadržajnosti, biće navedene neke od formulacija odgovora na pitanja “Šta mislite kako su se prema ovim slučajevima (misli se na incidente) ponašali Skupština opštine i njeni organi?” i “Šta mislite na koji način Skupština opštine može da utiče da ne se ne ponavljaju slučajevi?”

No, pre nego što se pređe na iznošenje građe u kvalitativnom obliku o ovoj podtemi, ima smisla pogledati odgovore na prvo od navedenih pitanja prema nacionalnosti ispitanika. Mišljenje da su se Skupština opštine i njeni organi ponašali u slučaju pomenutih etničkih incidenata onako kako treba, zastupa 14% Mađara, 23% ispitanih Slovaka, manje od 7% Srba i 21% Rumuna. Mišljenje da nije bilo nikakve ili bar ne odgovarajuće reakcije Skupštine opštine Zrenjanin i njenih organa na poslednje, martovske, etničke incidente, zastupa 32% Mađara, 33% Slovaka, 26% Srba i 24% Rumuna. Nalazi upućuju pre svega na nedovoljnu informisanost građana iz svih nacionalnih zajednica a potom na nezainteresovanost ispitanih etničkih Srba za tretman inter-etničkih incidenata u opštini Zrenjanin. Među njima je najmanje onih koji su zadovoljni ponašanjem Skupštine opštine u ovoj stvari, ali oni se ne izdvajaju u osudi reakcija lokalne samouprave i njenih predstavnika. Oni se, sudeći prema njihovim iskazima, ponašaju, znatno više nego pripadnici ostalih etničkih grupa, kao ljudi kojih se ova problematika, kada je o Zrenjaninu reč, ne tiče. To ne čudi, s obzirom na njihovu ubedljivu apsolutnu etničku većinu u Opštini, pošto se etnički incidenti u Srednjem Banatu po pravilu ne dešavaju na srpsku štetu. S druge strane, valja podsetiti na vrlo izraženo osećanje nesigurnosti ispitanih Srba iz zrenjaninske opštine povodom položaja i perspektiva srpskog naroda u Vojvodini. Očito je pomanjkanje svesti da adekvatna reakcija na ugrožavanje pripadnika manjina tamo gde su Srbi većina predstavlja najbolju predohranu protiv ugrožavanja pripadnika srpske grupe tamo gde su oni u manjini. Ovo podrazumeva potrebu preduzimanja sasvim praktičnih akcija.

U slučaju odgovora na prvo od pitanja o kojima je sada reč ("Šta mislite kako su se prema ovim slučajevima (misli se na incidente) ponašali Skupština opštine i njeni organi?") među ispitanicima srpske nacionalnosti sreću se i ovakve formulacije: (bez znakova navoda) skupština nije ni zasedala, ne znam jer sam starija, nisam upućena, nisam obavešten, ne znam, ne znam pošto su mi ovakvi slučajevi nepoznati, čini mi se da je sve preduzeto, žmurili su, kad ne znam za slučajeve, onda ne znam ni kako su se ponašali organi vlasti, ne znam (apsolutno sam van toga), nisu odreagovali i kaznene mere su blage, oštro osuditi zbog daljih slučajeva, mislim dosta uzdržano, vrlo neodgovorno, aktivno, nisam obavešten, jer nisam političar, dobro, nisu obraćali pažnju, pozitivno-principijelni stavovi, bili su gluvi, nisu se oglašavali, korektno, ogradili su se i osudili pokušaj, katastrofalno-bruka za ovaj narod, ništa nisu reagovali mi nismo hteli da izlazimo u javnost da se ne pogorša situacija, pasivno, možda su i stajali iza toga pasivno, ne znam da li su to uopšte raspravljali, itd.

Ispitani pripadnici etničkih manjina (koje se na ovom mestu ne diferenciraju međusobno, i za koje ovim posebnim izlaganjem njihovih stavova, izvesno nije namera da budu protivstavljeni etničkoj većini u Opštini) daju na isto pitanje, pored ostalih, i ovakve formulacije: (ponovo bez znakova navoda) nikako, prešlo se preko toga, zatvorili su oči pred nasiljem, ne znam, na neke stvari reaguju, a na neke ne, trude se da reše, nisu reagovali, tolerantni su prema nasilju, nisu uopšte reagovali, ne znam, nisu se potrudili da pomognu, dosta neodgovorno, nisu ništa učinili, normalno, u skladu sa zakonom, niko nije odgovarao ni zašta, tad u to vreme nije ih bilo briga, dosta bahato, ne znam kako su se ponašali, u Aradcu nije bilo toga, pa valjda kako je trebalo, valjda su rešavali probleme onima koji su ih imali i obraćali se za pomoć, normalno su se ponašali, ne znam, zato što ne znam za sukobe, njih to ni ne interesuje sem materijalnih dobara, pa verujem da su reagovali pravilno, ako ih je i bilo verujem da su to uradili kako treba, uglavnom se ćutalo o tome, nisam čuo, nisu baš bili aktivni, nisam dovoljno obaveštena, dobro, mislim da su površno odreagovali, mislim da su reagovali ali kako to ne znam, sigurno su reagovali, jedino je reagovala tako što su osudili, u nekim granicama, osudili su gest, dosta rezervisano, nedovoljno ozbiljno, ne znam kako su reagovali jer i ne znam da ih je bilo, ne treba da dozvole da bilo koji problem uzme maha, toga je uvek bilo, ne pridaju velikog značaja, ne znam koliko se bave tim ako je bilo problema, svi su veoma lagodni i sve probleme ostavljaju za sutra, to je uglavnom tabu tema, uopšte se ne zna da li neko za to odgovara, da nesto preduzmu ne bi se ponavljalo, da sagledaju pravo stanje stvari pa onda da sude, ne mogu nesto pozitivno da kazem, ali ne znam da li su mogli nesto da urade, kažu da su to bili klinici a to nije tačno, okrenut sam poslu (radim u zdravstvenoj ustanovi i privatno) ne pratim politiku previše, mislim da nisu postupili kako treba, još je sve to kilavo a to Zapad jako ogorčeno gleda, ne zalazim u njihov posao i savest itd.

Ispitani pripadnici etničkih manjina nešto su bolje od etničkih Srba obavešteni o incidentima iz marta 2004. godine (koji nisu zahvatili pripadnike njihovih grupa, nego pripadnike onih sa

islamskim predznakom) ali ni njihova informisanost nije ni izbliza dovoljna, posebno kada se radi ne samo o samim incidentima već pre svega o preduzetim aktivnostima lokalne samouprave. Rad na informisanju pripadnika tri "stare" vojvođanske manjinske zajednice ima institucionalnu osnovu, ne samo u vidu radio programa, nego i, posle mnogo godina ponovo obnovljenih, stranica na njihova tri jezika u izuzetno mnogo čitanom lokalnom listu. Osim toga, listovi na manjinskim jezicima imaju svoje dopisnike u Zrenjaninu, a radi se o sposobnim novinarima. Postoji i RTV Novi Sad sa svojim redakcijama na relevantnim jezicima.

Na pitanje: "Šta mislite na koji način Skupština opštine može da utiče da se ne ponavljaju slučajevi (nasilja na etničkoj osnovi)?", ispitanici srpske nacionalnosti pored ostalog smatraju: (bez znakova navođenja) da nema slučajeva nasilja, na jedan objektivan i razuman način, a ne iskorišćavanjem za svoje lične fotelje, da svakog sasluša i ispita da li je to istina ili ne, ne znam za neki slučaj, tako da ne znam ni za rešenje, nemam predlog za takav problem, vaspitavati da su svi od malena ravnopravni, uvek je bilo i biće ovakvih slučajeva, posla za sve i veća briga o mladima, ako ih ima, dizanjem opšte kulture i moralnih vrednosti, ujednačen razvoj opštine, kontrolom i savetima kod stručnih ljudi koji su kompetentni za to, pomoći će ako organizuje edukativne skupove, ne može ona bitno da utiče, možda nekim apelima preko medija, škola i svih javnih institucija, putem akcije osvestiti neke ljude, treba da potencira te slučajeve i da ih osudi ako ih ima, trebalo bi medijski upoznati ljude sa problemom, nikako jer se retko dešavaju incidenti, uredbama, medijima, ne može da utiče ništa, sve zavisi od politke koja se vodi, imamo dosta nesposobnih ljudi da bi bilo šta uradili, isto da daju posao ljudima, da ne stvaraju razdor među ljudima, organizovanje nekih emisija, to su sve uzurpatori, ne komentarišem, što će njihovi zvanični predstavnici naložiti šta da se preduzme i da se zalažu za zaštitu i da se donesu odgovarajući zakoni, ne može opština ništa, ne verujem da može nešto preventivno da uradi, ako se desi incident menjati vlast, čula sam da oduzimaju škole na maternjem jeziku ali ne vidim razlog da se ljute. Ako je ovo Srbija moraš da čitaš, pišeš i govoriš srpski, itd. Vidljivo je da su mnogi od ovih predloga upotrebljivi u najmanju ruku kao podsticaji za razmišljanje. S druge strane, očito je i da deo ispitanika srpske nacionalnosti čak i kroz vođenje usmerenog razgovora uz aktivnu objašnjavajuću ulogu intervjuiste, ostaje pri poricanju činjenice da je etničkih incidenata u zrenjaninskoj opštini bilo i da ih je bilo ne samo ranije, nego i u pretproleće 2004-te godine.

Ispitanici iz manjinskih grupa sugerišu Skupštini opštine pored ostalog i sledeće: (i ovde bez znakova navođenja) da donese odluke protiv agresivnih akata, da se više angažuje, slabo ona može da učini, opština tu ne može ništa, da se angažuju, da se stranački ne prepucavaju, mogla bi da pokrene mehanizme zaštite manjina, da organizuje tribine, treba da imaju ista merila za sve nacionalnosti, kažnjavanjem, sankcionisanje svih slučajeva, da primeni zakon, da štiti nacionalne manjine, da bude pravde, pa da kazne one koji to počine, pa ništa, jer to je u domenu samih ljudi, politika je kriva; ili osnovati neku kancelariju za međusobne odnose, da bi bilo bolje misli da treba

da se vrše predavanja o tome, da se ljudi upute, neka razmišljaju oni što su plaćeni za to, da nauči iz onoga što se već desilo, pa da ne pusti da se to isto desi, nisam za to da se primenjuje sila, ali u nekim slučajevima se mora, da budu zastupljene sve nacije na svim nivoima, pa neće ni biti nasilja, kazniti izazivače incidenta ako ga je bilo, da pojačaju mere bezbednosti, organizacijom kulturnih i javnih manifestacija, da se više forsira sigurnost građana, ne može ništa-nasilje vrše plaćeni stranački lideri u vezi sa vlasti, da dobiju sva prava ista za sve, da obavljaju svoj posao i da se ne bore samo za svoje fotelje, da ne prodaje preduzeća kao "Jugoremedija" i da mnogi budu zaposleni, ljudi se plaše vlasti, vlast je nametala zakone, da bude više u kontaktu sa običnim ljudima, da oštrije kazni one koji su počinioci, oni će postupati po naređenju vlade, ne znam kako može da utiče, možda da se svima da posla, onda bi svi bili zadovoljni, organizacijom oko zaposlenja mladog sveta, oni bi manje razmišljali o takvim problemima, onaj ko napravi incident treba jako da odgovara kod lice pravde, da se malo više bave nacionalnim manjinama, ona poprilično zatvara oči na ovakve probleme, dovesti drugoga gradonačelnika, kazniti mnoge ljude koji su napravili neki slučaj, ako dobije veću vlast od pokrajine onda će moći nešto da uradi, edukacijom omladine, ne znam baš šta bi mogli da urade, oni će o tome najbolje znati ja o tome ne znam ništa, šta ona može da čini ako se ljudi sami ne slože, nemam pojma, ne znam šta ona može da uradi sem da razmišlja o komunalnim problemima, više zaposlenosti, ljudi bi bili zadovoljniji, što mene niko ne dira, ni ja ne diram nikog, uvek mnogo treba da izazove, neka svako radi svoj posao, da svako ko je obrazovan bez obzira na nacionalnost može da dođe na vlast, može da utiče i trebalo bi ipak su oni vlast. Prvo da se kafići zatvore u 24 h, oni bi sigurno mogli više da urade, da nađu neko rešenje ali ne znam šta, da nam vrate prava ali ne da Srbi osete da su u negativnoj situaciji, da pravda važi za svakog isto, da pokuša da ublaži te stvari i da ne svađa ljude i izaziva osvete, nije njihova dužnost, otvoriti radna mesta da ljudi nemaju vremena za gluposti, itd.

Vidljive su dve specifičnosti u odgovorima pripadnika manjinskih grupa na pitanje o poželjnim načinima ponašanja organa opštine prema slučajevima incidenata sa etničkom pozadinom. Pre svega, uočljivo je osećanje jednog broja ispitanika da prema pripadnicima etničkih manjina u opštini Zrenjanin postoji određeno podozrenje i da su neka vrata koja su otvorena za pripadnike većinskog etniciteta za njih u najboljem slučaju samo odškrinuta. Uočljivo je, takođe, da je motiv ekonomskih frustracija kao osnova etničkih incidenata bliži i jasniji u optici pripadnika manjina nego kod etničkih Srba. Uopšte uzev, nacionalizam je svuda, a pogotovo u zaostaloj zemlji, u velikoj meri, mada ne isključivo, neproduktivan način kompeticije oko oskudnih resursa.

Uza sve prethodno rečeno, istraživanje čiji se rezultati sada sumarno navode ukazuje da situacija na planu inter-etničkih odnosa (i posebno incidenata na etničkoj osnovi) u opštini Zrenjanin predstavlja jednu od boljih u Vojvodini. Organi lokalne samouprave nedvosmisleno su

reagovali na malobrojne inter-etničke incidente marta prošle i maja ove godine, za razliku od svojih prethodnika u vreme ratnog stanja.

Pitanje adekvatnog i obuhvatnog informisanja veoma je važno kad se radi o ovakvim pojavama i o reakcijama na njih. Slovaci i Rumuni koji žive po selima slabije su obavešteni od Mađara, kojih ima dosta i u gradu i u velikom prigradskom naselju Mužlji, o slučajevima nasilja nad manjinama. Imalo bi smisla razmisliti o snažnijim medijskim naporima na obaveštavanju pripadnika ovih grupa na njihovim jezicima. Pri tom treba izvesno pohvaliti dostignuća koja je poslednjih godina već postigla javna informativna opštinska ustanova, sa ranije pominjanim štampanjem posebnih podlistaka na mađarskom, slovačkom i rumunskom jeziku u mnogo čitanom lokalnom listu.

Kad je u pitanju stav prema manjinama, a posebno prema slučajevima nasilja nad njihovim pripadnicima, istraživanje je pokazalo da etnički Albanci imaju status sasvim drugačiji od onoga koji karakteriše ostale zajednice i njihove pripadnike. Ovo važi i za percepciju Albanaca među pripadnicima drugih manjina, a ne samo među etničkim Srbima, pri čemu ispitani Mađari ipak prednjače u dobrom, a Rumuni, posle Srba, u lošem smislu. Posebna zaštita etničkih Albanaca i njima srodnih grupa (kakve su Aškalije ili Romi albanskog jezika) kao i pojačano obaveštavanje javnosti o ranijim i aktuelnim problemima pripadnika ovih zajednica jeste nešto što je potrebno preduzeti.

Etnički Mađari iz zrenjaninske opštine ne samo što imaju više prilika da se sretnu sa averzijom nekih pripadnika etničke većine, nego pokazuju i više sluha za nasilje nad pripadnicima drugih manjina nego što je slučaj sa pripadnicima dve druge posmatrane manjinske grupe. Ovo se bar delom može objasniti relativnom brojnošću Mađara i u Opštini i u Vojvodini.

Odgovori pripadnika srpske nacionalnosti o slučajevima nasilja nad Albancima posebno su zanimljivi. U uzorku je prezastupljeno srpsko stanovništvo iz neposrednog susedstva onih koji su pretrpeli najupečatljivije slučajeve nasilja u vreme bombardovanja. Međutim, odgovor "ne znam" veoma je čest čak i među ovim ispitanicima. Složeno je pitanje da li se radi o svesnom laganju, nesvesnom potiskivanju ili neuviđanju da su Zrenjaninci albanske nacionalnosti pripadnici etničke manjine koje nije dozvoljeno tretirati kao manje vredne od ostalih sugrađana.

Odnos prema Albancima i prema pripadnicima grupa koje su islamske ili islamu bliske drugačiji je nego odnos prema pripadnicima drugih manjina. Nepoštovanje manjinskih prava kod pripadnika starih vojvođanskih etničkih zajednica krajnje retko ima karakter fizičkih napada, dok se odnos prema žrtvama nasilja s muslimanskim imenima, bilo da se radi o onima iz 1999-te ili 2004-te godine, uveliko zasniva na minimiziranju problema. Ovde se, svakako, ponovo otvara pitanje informisanja i edukacije. Stanovništvo je nedovoljno i nepotpuno obavešteno, i pored dobre uređivačke politike lokalnog lista i napora zaposlenih u opštinskoj radio stanici. Čak 43% ispitanika ne zna za slučajeve nasilja nad pripadnicima manjina iz marta 2004. u zrenjaninskoj

opštini.⁴⁹ Pitanje informisanja tesno je povezano sa pitanjem odgovarajuće edukacije, i to ne samo mladih nego možda pre svega odraslih.

Ipak, uopšte uzev, stav ispitanika srpske nacionalnosti u zrenjaninskoj opštini, mada praćen značajnom merom prećutkivanja i ignorisanja nasilja nad pripadnicima manjinskih zajednica, povoljniji je nego u slučaju ispitanika iz nekih istraživanja koje je Centar za razvoj civilnog društva radio na prostoru Vojvodine i Srbije.

Ispitanici lokalnoj samoupravi sugerišu različite pravce rada na prevenciji inter-etničkog nasilja. Razumljivo je da neki od predloga prevazilaze ingerencije opštinskih organa, ali ne treba zaboraviti ni da je samouprava deo društvenog mehanizma koji je umrežen sa upravom i sa civilnim društvom i koji može da u saradnji s njima multiplikuje ako ne svoja ovlašćenja, koja su regulisana zakonima, a ono svoj stvarni uticaj. Ovde se kao otežavajuća okolnost javlja averzija koja zbog razlika u stranačkom sastavu postoji između republičkih organa s jedne i pokrajinskih i opštinskih, s druge strane. Ispitani stanovnici zrenjaninske opštine predlažu opštinskim rukovodiocima da Opština utiče da se pooštire kazne za vinovnike inter-etničkih incidenata, da preduzme neke privredne mere, pre svega otvaranje novih radnih mesta, kako bi smanjila frustraciju i etnički rivalitet, da organizuje edukaciju građana, da na ovakve pojave uvek javno reaguje, pre svega preko medija, da tešnje saraduje sa policijom, da preduzme neke komunalne mere (npr. ograničavanje radnog vremena točionica alkoholnih pića) koje bi smanjile mogućnost izbijanja incidenata itd. Ovi predlozi delom već predstavljaju polja aktivnosti pojedinih opštinskih organa, ali je nesumnjivo da svi zaslužuju pažnju.

Pripadnici manjinskih grupa na pitanje o poželjnim načinima ponašanja opštine prema slučajevima incidenata sa etničkom pozadinom češće nego pripadnici etničke većine daju i neke specifične predloge. Treba reći da je uočljivo osećanje jednog broja ispitanika da prema pripadnicima etničkih manjina u opštini Zrenjanin postoji određeno podozrenje i neka vrsta tihe diskriminacije. Vidljivo je, takođe, da je motiv ekonomskih frustracija kao osnova etničkih incidenata bliži i jasniji u predstavama pripadnika manjina nego kod etničkih Srba. Ovo izvesno usložnjava problem i otežava mogućnost njegovog rešavanja, pošto je pitanje razvoja verovatno najteže od svih pitanja u zaostaloj zemlji, opterećenoj nasleđem ratova, sankcija i ekonomskog kraha. Nacionalizam je, ne samo u Vojvodini, jedan način otimačine oko oskudnih resursa, a etnički incidenti predstavljaju njegova paroksizmalna i po svojim posledicama potencijalno veoma opasna pražnjenja.⁵⁰ Lokalna samouprava ima male nadležnosti na polju rešavanja ekonomskih problema, ali ima značajne mogućnosti na polju informisanja i edukovanja stanovništva. Naravno,

⁴⁹ Treba podsetiti da je prikupljanje podataka u ovom istraživanju rađeno samo nekoliko meseci kasnije.

⁵⁰ Ove godine je Odbor za međunacionalne odnose Skupštine Vojvodine jednoglasno usvojio Informaciju o incidentima na nacionalnoj osnovi koji su se u Pokrajini desili tokom 2003. i 2004. godine. Prema toj Informaciji, u Vojvodini su u pomenutom vremenskom periodu zabeležena 178 događaja koji se mogu okarakterisati kao međunacionalni incidenti ili provokacije iz kojih se oni kasnije mogu izroditi. Najviše takvih incidenata bilo je upereno protiv Mađara - 82, prema Hrvatima je bilo upereno 19, Srbima 15, Albancima 14, dok su Romi bili podvrgnuti takvim neprijatnostima u ukupno 12 slučajeva.

ona i u ovom pogledu umnogome zavisi od državnih ili pokrajinskih organa uprave, na primer na planu prosvete, ili od društvenih činilaca koji su smešteni van njenog područja i dosega uticaja, kao što su beogradski mediji, koji presudnije od lokalnih utiču na formiranje političkih stavova, posebno kod pripadnika etničke većine. Uza sve to, poređenje broja i vrste incidenata iz marta 2004. u Zrenjaninu sa drugim vojvođanskim sredinama (bez namere da se umanje patnje onih koji su bili žrtve ovih kriminalnih činova), što je bar delom posledica stava i ponašanja samouprave u toku poslednjih godina, kao i poređenje reakcija lokalne samouprave u ovoj opštini sa nekim drugim posle martovskih događaja, ili poređenje reakcije opštinskih organa posle majskih incidenata u Zrenjaninu i približno istovremenih u mestu Boka u opštini Sečanj, povoljno govori o smislu i dometima nastojanja lokalne samouprave da predupredi ili što potpunije sanira etničke incidente i njihove posledice.⁵¹

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Vidljivo je da prošlogodišnje istraživanje sadrži preporuke građana usmerene pre svega prema organima zrenjaninske samouprave, i to preporuke koje se uglavnom odnose na predupređivanje krize etničkih odnosa. Bili su dati i primeri dobre prakse organa samouprave na planu upravljanja krizom etničkih odnosa. No, problem uspešnog upravljanja multietničkom zajednicom uključuje više ciljnih grupa, a ne samo organe lokalne samouprave. S druge strane, s obzirom na zamršenost teme projekta, na međusobnu neusaglašenost pravnih rešenja i na preplitanje uticaja pojedinih nivoa odlučivanja, vrlo je teško i skoro nemoguće izvoditi zaključke i davati preporuke taksativno prema pojedinim nivoima odlučivanja i prema specifičnim ciljnim grupama.

Ciljevi ove programske inicijative koju Fond za otvoreno društvo realizuje u saradnji sa Centrom za regionalizam jesu višestruki;⁵² pokretači inicijative polaze od pretpostavke da ne

⁵¹ Zrenjaninska opština ne propušta da reaguje na različite provokacije. Na primer, 19. maja 2005. godine mileševski vladika Filaret prilikom osveštanja crkve u Lazarevu kraj Zrenjanina pozvao je građane da idu za Hristom i svetim Savom, a ne za srpskim "jajarama i izdajicama" i upitao "šta Srbija ima da traži u Evropi?". Skupština opština Zrenjanin i većina lokalnih ogranaka političkih stranaka osudili su ovaj vladičin istup.

⁵² U temeljnom dokumentu Inicijative određeni su sledeći ciljevi:

a) neposredni: doprinos u razvoju sistemski održivog i etnokulturalno pravednog modela upravljanja multietničkim lokalnim zajednicama; uspostavljanje i razvoj novih politika u lokalnim zajednicama kako bi se unapredilo upravljanje u multietničkim lokalnim zajednicama i tako doprinelo povećanju socijalne kohezije na lokalnom nivou; povećanje interkulturalnih kapaciteta organa javne uprave i afirmacija principa multikulturalnosti u multietničkim lokalnim zajednicama; unapređenje i kvalitetnija artikulacija interesa i ostvarivanje potreba svih građana lokalnoj zajednici preko lokalnih organa uprave, i to na jedan trajan i institucionalan način, sa posebnim osvrtom na interese i potrebe manjinskih zajednica na lokalnom nivou; uspostavljanje i razvoj sistemskih rešenja problema koji su od značaja za život pripadnika manjinskih zajednica, pre svega u oblasti njihove participacije u procesima odlučivanja i upravljanja na lokalnom nivou, te u ostvarivanju prava na: obrazovanje, informisanje, negovanje svoje kulture i službenu upotrebu jezika u lokalnoj zajednici;

b) posredni: trajniji doprinos u afirmaciji postojećih pozitivnih rešenja, kao i u stvaranju novih važnih preduslova za dobro upravljanje multietničkim lokalnim zajednicama, što sada, u smislu nekakvog, celovitije artikulisanog i praktikovanog modela u Srbiji ne postoji; povećanje participacije građana u procesima upravljanja na lokalnom nivou, čime će se dati doprinos kako u procesu demokratizacije tako i u transparentnosti rada organa lokalne uprave;

postoje u dovoljnoj meri razvijeni kapaciteti za kreiranje i realizaciju manjinskih politika na lokalnom nivou. Praktični deo projekta usmeren je na otklanjanje evidentiranih manjkavosti, pri čemu se planira realizacija različitih edukacijskih programa namenjenih različitim ciljnim grupama.⁵³

Kad je o ovim manjkavostima reč, razumljivo je da one nastaju na različitim ravnima, od onog najopštijeg okvira, vezanog za proces tranzicije, koji zahvata celu Istočnu Evropu (i ne samo nju; a u Srbiji se ovaj proces ubrzano odvija posle desetodišnje blokade u devedesetim godinama) preko različitih legalnih ili institucionalnih rešenja, odnosno njihovog odsustva, njihove međusobne povezanosti ili inkompatibilnosti na različitim nivoima društvenog organizovanja. Ingerencije lokalnih samouprava su pri tom veoma male, no, njihov realni uticaj je dosta veliki. Svakodnevni život ljudi u Srbiji (i Vojvodini kao njenom specifičnom ali sastavnom delu) umnogome zavisi upravo od odnosa političkih snaga na lokalnu i raspodele resursa koja je određena izbornim uspesima ovih snaga. Opštine imaju male nadležnosti, ali ljudi žive svoje živote u opštinama (ovde se izuzimaju veliki gradovi kod kojih opštine imaju manju ulogu i koji nisu obuhvaćeni ovim projektom) i one mogu da u znatnoj meri, i pored uskih nadležnosti (i s njima povezanih relativno oskudnih resursa), oblikuju način života građana i zadovoljavanje kolektivnih potreba pripadnika nacionalnih zajednica. U uvodnom odeljku je pokazano da sagovornici uglavnom posmatraju problematiku upravljanja multietničkim zajednicama iz "opštinske perspektive"; takav pristup ne izražava samo ne odveć širok pogled (a bilo bi čudno kad bi u jednoj nesređenoj zemlji perspektive građana, čak i onih "na položajima", bile šire – teško je, naime, kognitivno zahvatiti haos) nego i svest o tome da opštine imaju i određena ovlašćenja i određene resurse na koje se može uticati. Visok izborni cenzus omeo je političke organizacije Mađara i Bošnjaka da uđu u Narodnu skupštinu Srbije decembra 2003. godine; kasnija promena izbornog zakona ostavila je nacionalne zajednice, osim najvećih, lišene mogućnosti da budu predstavljene u zakonodavnom telu Republike, pošto je praktično neoguće da one "namaknu" nešto ispod dvadesetak hiljada glasova. Ovo je uzeto kao primer realnih ograničenja. Na opštine se, s druge strane, može realno uticati, budući da su njihovi čelnici objektivno zainteresovani za podršku svake iole veće grupe birača na lokalnim izborima. Utoliko i "opštinska perspektiva" nipošto nije sasvim neplodna.

Razumljivo je da u naznačenom pogledu, kao i u nekim drugim aspektima, postoje velika odstupanja od jedne do druge opštine u Vojvodini. Pri samom izboru opština koje će učiti u ovaj

unapređivanje modela za rešavanje problema vezanih uz ostvarivanje manjinskih prava i udovoljavanje potrebama i interesima manjinskih zajednica, koji bi se onda, po principu aplikacije, mogli primenjivati i u drugim lokalnim zajednicama; poboljšanje ukupnog položaja manjina u datim lokalnim zajednicama i pozitivan razvoj inter-etničkih odnosa na lokalnom nivou, koji podrazumeva smirivanje postojećih, odnosno predupređivanje nastanka međuetničkih napetosti;

Pozitivna prezentacija i uopšte afirmativno prisustvo manjinskog pitanja u javnosti, to jest doprinos u stvaranju predstave u javnosti o manjinskim zajednicama kao društveno poželjnim pojavama.

⁵³ Lokalni politički zvaničnici, zaposleni u javnoj upravi, obrazovanju, informativnim kućama, aktivisti političkih partija, politički podmladak, civilne (NVO) organizacije, manjinske političke i kulturne organizacije i slično.

projekt o tome je vođeno računa. Senćanska opština u kojoj pripadnici mađarske nacionalne zajednice čine većinu u ukupnom stanovništvu u tom je smislu različita od zrenjaninske, sa njenom prepoznatljivom etničkom većinom, jednom velikom manjinom i nekoliko manjih manjina, ili od somborske, u kojoj uz brojno nadmoćnu srpsku etničku manjinu uporedo postoji više već i samim brojem nipošto beznačajnih manjinskih zajednica. Drugim rečima, ne samo delovanje različitih činilaca na opštinskom nivou, nego i sam nacionalni sastav pojedinih opština, utiču na procese u multietničkim sredinama i nameću bar donekle različit pristup nastojanjima da se optimalizuje politika upravljanja multietničkim zajednicama.

Preporuke treba da budu usmerene ka relevantnim činiocima, odnosno ka onim društvenim subjektima koji mogu da realno utiču na planiranje i oblikovanje menadžmenta multietničke zajednice. No, ovde se radi i o percepciji centara odlučivanja, bilo na lokalnu, ili širu. Najsadržajnije se ovo pitanje može razmotriti kroz različite, često i međusobno oprečne, iskaze informanata. Ipak, pre nego što se pređe na pitanje nosilaca procesa odlučivanja na planu ostvarivanja kolektivnih prava i njihove koordinacije u multietničkoj sredini, treba još navesti nešto što je vezano za odnos između etničke pripadnosti i oblasti zapošljavanja. Više puta je već upozoreno da je ovo područje na kojem i zablude deluju kao stvarne društvene činjenice, a ovo utoliko pre važi za eventualne objektivno postojeće etničke jednakosti na pomenutom planu.

Kada je u pitanju romska populacija u zrenjaninskoj opštini, ono što se naziva kulturnom podelom rada veoma je vidljivo. Na pitanje intervjuiste u vezi sa zapošljavanjem Roma, u udruženju Roma je rečeno: "Mogu na prste da nabrojim koliko je njih zaposleno. Potrebno je da se što više romske populacije zaposli, naročito mladi koji stvaraju porodicu a nemaju od čega da žive. Dosta porodica gladije i hrani se po kontejnerima. Dolazi do infekcije i bolesti. Mi pružamo pomoć, tražimo donacije ali nikako je ne dobijamo." A na pitanje: "Kome ste se obraćali za pomoć?", odgovor je bio: "Obraćamo se svuda po malo, ali nigde nismo dobili. U Vojvodini, u Saveznom izvršnom veću (*sic*). Dok je bio Đorđe Đukić, nekoliko puta smo se obratili. Ali sad je g.Pajtić, pisali smo projekat, čekamo jer ne znamo da li će proći ili ne." Posle dužeg razgovora vidi se da sagovornica stvarnu i konkretnu pomoć očekuje pre svega od Centra za socijalni rad. Ocena rada Nacionalnog saveta Roma je u nekim razgovorima bila vrlo loša: "Mi imamo Nacionalni savet koji bi trebali da nam pomažu. Međutim, to ne funkcioniše. Mi tražimo, i kao dobijemo pare za Udruženje, ali te pare nigde ne postoje, nema ih. Jednostavno, to su oprane pare koje ne postoje."

Pitanje veze između nacionalne pripadnosti i zapošljavanja već je bilo razmatrano u jednom od prethodnih odeljaka. Slično iskazu sagovornika koji je tom prilikom bio naveden, jedan drugi informant iz mađarske nacionalne zajednice kaže: "Ja sam skoro proveravao na inicijativu stranke Savez vojvođanskih Mađara nacionalnu strukturu zaposlenih u Sudu. Ako Mađara ima 10 % nisu u tolikom procentu zaposleni u organima pravosuđa." I dalje, u vezi sa zapošljavanjem i

upotrebom jezika: "Ako imamo ta prava da li možemo ta prava da koristimo. To naročito mislim da treba da bude zastupljeno gde se radi sa strankama. Tamo treba da rade oni koji govore jezike svih naroda koji ovde žive. Postoji predlog Pokrajinskog sekretarijata (sagovornik misli na Sekretarijat za propise upravu i nacionalne manjine - prim. CRCO) da nacionalni saveti budu više uključeni u odluke oko upotrebe jezika i pisma." Za ovog sagovornika bi idealno rešenje pitanja ostvarivanja manjinskih prava bilo vezano za "prvi korak - adekvatno finansiranje nacionalnih saveta, a ne bih isključio ni lokalnu samoupravu." Upitan za centre moći gde se donose odluke bitne za upravljanje multietničkom zajednicom, informant je rekao: "Svakako ih vidim u lokalnu. Nacionalni savet će biti organ koji daje neki okvir što se tiče generalno nekih prava, finansiranja i tako dalje. Ostalo na lokalnu." Kasnije će se ponovo videti, kao što se u prethodnim odeljcima već moglo uočiti, da u okviru mađarske zajednice postoje velika neslaganja oko uloge Nacionalnog saveta i njegove povezanosti sa vodećom mađarskom političkom strankom u Vojvodini. Nije posao Centra za razvoj civilnog društva da arbitrira u ovoj raspravi koja se odvija u celoj Vojvodini, a ne samo u Zrenjaninu.

Među vodećim pripadnicima mađarske nacionalne zajednice moglo se čuti i ovakvo mišljenje: "Veća je tragedija što nemamo neki patronat, dežurnog krivca kao što je bio Milošević, već imamo malih diktatora koji žive od danas do sutra, haos je veliki, a tragedija što se on sve više institucionalizuje. Da ima pravne države, mogli biste reći da neki zakoni ne valjaju iz konkretnih razloga, imamo tendenciju stvaranja bespravne države." Na pitanje intervjuiste: "Da li to znači da ima problema i u sferi zapošljavanja, da je neko privilegovan?", odgovor je bio: "Kako da ne! Ja sam se ponudila na (...), bila sam naivna da nekog zanima moje znanje, ja sam (...), pa sam onda propratila sledećih godina koga su primali... Nama treba neki novi stručni (...) establišment, ovi nisu školovani."

Mišljenja o procesu odlučivanja na planu ostvarivanja kolektivnih prava razilaze se u pogledu identifikacije centara moći, odnosno činilaca koji sa ovom ili onom specifičnom težinom utiču na donošenje odluka. Za pripadnike malobrojnijih nacionalnih zajednica, pre svega rumunske i slovačke, karakterističan odgovor na pitanje: "Ko odlučuje o veličini, upotrebi i raspodeli resursa od kojih zavisi ostvarivanje prava nacionalnih manjina?" jeste: "Pokrajinski organi su glavni, opština nema plansku raspodelu sredstava." Ili, kao što zapaža intervjuista u vezi sa jednom sagovornicom: "Evidentira Pokrajinu kao glavnog distributera u raspodeli resursa. Takođe, pominje i Nacionalni savet Rumuna koji dobijena sredstva od Pokrajine raspoređuje po projektima. U upotrebi i raspodeli resursa prisutni su i Opština i mesna zajednica, Republiku ne vidi kao iole bitnog činioca kada su resursi u pitanju." Ipak, kaže da je programe međunarodne saradnje koje je škola iz Ečke⁵⁴ ostvarila finansiralo Ministarstvo prosvete.

⁵⁴ Selo blizu Zrenjanina, pre Drugog svetskog rata sa pretežno nemačko-rumunskim sastavom stanovništva, danas sa srpskom etničkom većinom i brojnom rumunskom manjinom.

S druge strane, ljudi iz lokalne elite zrenjaninskih Mađara češće ukazuju na republičke organe vlasti kao na najuticajnije. Na pitanje: "Gde se nalaze centri moći, kako funkcioniše lanac odlučivanja i donošenja odluka koje se tiču manjinskih etničkih grupa?", dobijani su odgovori poput ovog: "To je centralizovano, iz Beograda. Novi Sad je izgubio, a centar moći je sada u Beogradu."

Čini se da su etnički Slovaci i Rumuni otvoreniji prema stranim (često i privatnim) fondacijama kao prema (bar delimičnom) rešenju za probleme pronalaska sredstava za ostvarivanje kolektivnih prava, nego što je slučaj sa bar delom zrenjaninskih Mađara, mada su pripadnici ove poslednje pomenute zajednice dobili najviše pomoći od fondacija. Jedna sagovornica rumunske nacionalnosti dala je odgovor koji je intervjuistkinja ovako zabeležila: "Prevazilaženje problema zbog hroničnog nedostatka novca vidi u pisanju projekata, radu nevladinih udruženja, koja bi nabavljala novac od donacija i humanitarnih organizacija." Slično zapažanje vezano je i za jednu Zrenjaninku koja poznaje stanje u slovačkoj zajednici: "Takođe navodi i fondacije koje raspolažu sa resursima i odlučuju o njihovoj raspodeli. Navodi da su pisali projekte i uspeli da neka sredstva dobiju od Sorosove fondacije."

Pripadnici malobrojnijih zajednica često poželjno stanje na planu zadovoljavanja kolektivnih potreba vide u prošlosti: "Razlika je u odnosu na sedamdesete i osamdesete godine bitna u svemu: počev od zakonske regulacije. Ranije je stanje bilo mnogo bolje. Konkretno nacionalni paritet se više ne poštuje (pozitivna diskriminacija). Nema odbornika Rumuna u opštinama Sečanj i Zrenjanin." A na pitanje: "Kako ocenjujete sadašnje stanje?", sagovornica iz rumunske zajednice odgovorila je: "Stanje je srednje dobro, može da bude gore, ali je daleko od dobrog."

Problem političkog predstavljanja malobrojnijih nacionalnih zajednica na različitim nivoima veoma je izažen; na seriju pitanja započetih sa: "Ko odlučuje o veličini, upotrebi i raspodeli resursa od kojih zavisi ostvarivanje prava nacionalnih manjina?", dobijen je odgovor od jednog uglednog pripadnika rumunske zajednice: "Država kao centar moći, a na nižim nivoima lokalne samouprave koje raspolažu budžetom, na čiju raspodelu nacionalne manjine nemaju veći uticaj. Ne postoji lobi koji bi radio na tome, broj odbornika je isuviše mali. Ne postoji ni umrežavanje NVO, već svi rade pojedinačno." Upitan kako zamišlja idealno stanje na ovom planu, sagovornik je rekao: "Obezbediti predstavnike svih nacionalnih manjina koji bi zastupali njihove interese na svim nivoima vlasti." Treba ovde podsetiti da je u ovom smislu, bar kad je u pitanju nivo lokalne zajednice, u opštini Zrenjanin ove godine formiran Savet za međunacionalne odnose. Na pitanje: "Koje su prepreke za postizanje poželjnog stanja?", isti sagovornik je odgovorio: "Politika, politički i izborni sistem u Srbiji"; a na pitanje: "Kako bi se te prepreke mogle ukloniti?", odgovor je bio: "Promena izbornog sistema."

Unutarmanjinske tenzije u zrenjaninskoj opštini izraženije postoje kod romske i kod mađarske zajednice. Prva je podeljena po veroispovesti (hrišćani i muslimani), imenima (južnoslovenska i

albanska), i vremenu dolaska njenih pripadnika u Zrenjanin (starinci i doseljenici sa Kosova koji su došli tokom poslednjih decenija). Pokušaj Opštine da raseli favelu Dudara, iz koje su pridošli Romi sa Kosova potisnuli Rome starince, i da napravi novo naselje za doseljene Rome pored ulica danas naseljenih starincima romske (i deklarisanе srpske) nacionalnosti, u južnom delu grada Zrenjanina, nije uspeo zbog otpora starinaca.

Pod dele u mađarskoj zajednici, najbrojnijoj posle srpske, mnogo su razvijenije i politički i javno artikulisanije. Dobitnici i gubitnici na planu preraspodele resursa na koje ova zajednica može da računa o njima sude na različite načine, o čemu je već bilo reči. Prema nekim iskazima, organizacija SVM iz etnički gotovo homogeno mađarskog Mihajlova prešla je u Demokratsku stranku (prema drugim iskazima – “posle neuspešnih pregovora sa Ligom socijaldemokrata Vojvodine”), jer su ovi ljudi iz Mihajlova (čiji se stanovnici većinom bave povrtarstvom) “tražili mesto u upravnom odboru pijace, koje je (...) dao (...).” Prema ovim iskazima, “predsednik Saveza vojvođanskih Mađara g. Kasa inkognito je posetio Mihajlovo i pokušao ucenom da ih vrati u SVM. Evidentno je i okretanje radikala prema Mađarima.” Ili, rečima jedne druge sagovornice: “Mužljanci (etnički Mađari iz prigradskog naselja Mužlja – prim. CRCD) su bili najveći opozicionari dok ih nisu kupili par njih. Mužlja je bila najveća opozicija SVM doskora i sad u zadnji čas svakom je obećano po nešto i to su neki opšti interesi.” S druge strane, sagovornica bliska g. Kasinoj opciji na sledeći nači odgovara na pitanje: “Kako po Vašem mišljenju stoje stvari u vezi sa upravljanjem multietničkom zajednicom kao što je Zrenjanin?": “Loše, u smislu da prava koja su zakonski definisana, što se tiče manjinskih zajednica, se u praksi ili samo delimično ili uopšte ne ostvaruju.” A na pitanje: “Kakva je Vaša vizija idealne multietničke zajednice?” ista informantkinja je odgovorila: “Problem je u finansiranju. Koliko para toliko i muzike. Tako da je to jedan model. Drugi model je svakako jačanje uloga Nacionalnih saveta, postepeno prenošenje određenih prava, nadležnosti, prava, određenih mogućnosti finansiranja problematike koja se tiče matične nacionalne zajednice. Ja mislim da su sve manjine zrele, bez obzira na njihovu brojnost, tako da svaka manjina će sama najbolje odrediti šta njoj treba i u kojoj sredini i kojoj meri. To je sigurno bolji model nego upravljanje tom problematikom iz Beograda preko para. Zato što ja čak ne moram ni da pretpostavljam neku nenaklonjenost manjinskim zajednicama, jednostavno delom je to moguće i zbog nepoznavanja.” Vidljivo je da sagovornica ostvarivanje kolektivnih prava vezuje za prenošenje ovlašćenja (i resursa) bilo na nacionalne savete ili na opštine. Naravno, ovakvo rešenje bi tražilo promenu zakonske regulative. Pri tom se, s obzirom na karakter političkog života u Srbiji, otvara i pitanje šta bi bilo sa ispunjavanjem kolektivnih potreba ukoliko bi opština dobila ingerencije na naznačenom planu, a nacionalni savet bio sastavljen od kadrova stranke koja je u konkretnoj opštini u opoziciji. Treba možda imati u vidu da kod nacionalnih zajednica kod kojih postoji svojevrsna prostorna koncentracija (kao kod etničkih Mađara i Hrvata, na primer) postoji bojazan da dođe do nesrazmerne raspodele resursa prema kriterijumu koncentracije pripadnika

nacionalne zajednice. Jedan oponent prethodno citiranom mišljenju naše sagovornice, koji je takođe pripadnik mađarske nacionalne zajednice u Zrenjaninu, rekao je: "A ovde, gde su Mađari najviše raseljeni i razučeni, dobijaju najmanje sredstava. E, tu bi trebalo nešto uraditi. Jer gde je veća koncentracija, tu će oni opstati sigurno. Gro sredstava ostaje tamo, a ono što ovamo dolazi, to je jako malo."

Sagovornica, čija su mišljenja maločas bila prikazana, ukazala je na republičke organe uprave kao na mesto gde se odlučuje o bitnim pitanjima funkcionisanja multietničkih zajednica: "Centar moći je Beograd. Pokrajina kao takva tim Omnibus zakonom jeste da je dobila određene nadležnosti i te nadležnosti su samo delimično plaćene od tih para. Znači nema svoj izvor novca. Ima, ali budžet opet ide iz republičkog budžeta kao određena stavka za finansiranje Pokrajine, organa i tako dalje. Ti centri moći su neprirodni. Opet spominjem Beograd i to sam kazala, ne mora da bude ni nešto protiv manjina nego jednostavno nije informisan."

Jedan sagovornik rumunske nacionalnosti je na već uobičajeni način, pošto je karakteristično da pripadnici i pripadnice manjih zajednica navode Pokrajinu kao centar moći, a pripadnici i pripadnice mađarske zajednice Republiku, dao odgovore koje je intervjuista ovako komentarisao: "Najpre je pomenuo Pokrajinu kao glavnog distributera resursa, koji finansira listove, knjige i televizijski program na rumunskom, ali pominje i lokalne samouprave koje učestvuju u finansiranju pojedinih programa (kao što je Festival narodne muzike). Učešće Republike u odnosu na Pokrajinu je po njegovom mišljenju manje kada je raspodela resursa u pitanju. Pominje i Nacionalni savet Rumuna, koji raspoređuje novac za kulturu, informisanje, crkvu... Poznato mu je da je iz Rumunije stizala pošiljka knjiga, ali donacija u novcu nije bilo. (Informant ovde nije bio dobro obavešten – prim. CRCO) Postoji i Zajednica Rumuna koja je učaurena, koja zastupaju samo interese Vlaha, što odgovara rumunskoj državi, pa su stoga dobijali neke donacije od Rumunije." Informant je ovde u pravu kada smatra da je Rumunija više zainteresovana za (re)rumunizaciju etničkih Vlaha koji žive između Velike Morave i Timoka, nego za ubrzano nestajuće banatske Rumune, čiji se broj za jedanaest godina smanjio za jednu četvrtinu. Ovo potvrđuju i kontakti sa diplomatama i kontakti sa sveštenstvom Rumunske pravoslavne crkve. Isti informant je takođe označio razdoblje od pre par decenija kao bolje za pripadnike manjinskih zajednica od sadašnjeg, ukazujući, kao i drugi intervjuisani pripadnici rumunske zajednice, na problem političkog predstavljanja pripadnika malobrojnijih nacionalnih manjina. Intervjuista je u vezi sa ovim zapisao: "Do osamdesetih je poštovan 'nacionalni ključ' i u to vreme je bilo dosta kadrova rumunske nacionalnosti, sada ih nema dovoljno. Navodi primer opština Zrenjanin i Sečanj u kojima nema ni jednog odbornika rumunske nacionalnosti. Za takvo stanje je po njegovom mišljenju kriv izborni sistem. Takođe, konstatuje da Zajednica Rumuna mnogo gubi jer nema svoje predstavnike u lokalnim skupštinama opština. Sadašnje stanje ocenjuje kao lošije

nego u prethodnom periodu, navodeći primere iz sudstva. Konkretno ne postoji ni jedan sudija rumunske nacionalnosti u Zrenjaninu.”

Dve informantkinje koje pripadaju rumunskoj nacionalnoj zajednici na sledeći su način, prema zabeleškama intervjuistkinja, opisale ko odlučuje o veličini, upotrebi i raspodeli resursa. Jedna od njih je govoreći o situaciji u svom selu (etnički većinski rumunski Jankov Most) rekla da mesna zajednica nema nikakvih ingerencija; ona misli da će nedavno osnovani opštinski nacionalni savet za nacionalne manjine biti centar moći i odlučivanja. Prema njenim rečima, političke partije ne rade mnogo na ostvarenju prava manjina osim, "u kampanjama pred izbore, kada se sete nacionalnih manjina". Ovde je markiran objektivni problem malobrojnijih nacionalnih zajednica koje su nedovoljno brojne ili odviše prostorno raspršene da bi mogle da obezbede političko predstavljanje, odnosno uticaj na ostvarivanje svojih potreba i interesa. Izvod iz beležaka intervjuiste u vezi sa drugom sagovornicom rumunske nacionalnosti glasi: "Nije dolazila u susret sa resursima, navodi Pokrajinu (prvenstveno), Republiku i "komitet za nacionalne manjine", (koji ne radi najbolje svoj posao), kao centre u kojima se odlučuje o raspodeli resursa. Takođe, navodi da su postojali i neki resursi dobijeni od Rumunije (za Rumune van matice)." Vidljivo je neslaganje ovog iskaza sa onim ranije predočenim gde je informant rekao da banatski Rumuni ne dobijaju novčanu pomoć od zemlje matice. S druge strane, informantkinja kaže da ne zna kako su ta sredstva utrošena i ko je odlučivao kako će se utrošiti. Uopšte je problem netransparentnog trošenja inostranih sredstava, razumljiv za način funkcionisanja (ne samo) nacionalnih zajednica u Srbiji u vreme socijalističke vlasti, postao ozbiljan i zreo za prevazilaženje. Deo energije koji, zbog ovakvog načina rada sa novcem, pripadnici ovih zajednica troše na "istragu" netransparentnih načina relokacije sredstava i na najčešće besplodnu rezigniranu raspravu o ovoj pojavi, mogao bi se upotrebiti na produktivniji način.

U organizacionim jedinicama republičkih organa uprave u Zrenjaninu moglo se čuti i sledeće mišljenje o stanju na planu ostvarivanja kolektivnih prava pripadnika nacionalnih zajednica na području opštine Zrenjanin. Kao i mnoga druga koja su bila predočena, i ovo mišljenje je, po svemu sudeći, istovremeno iskreno lično i partijski obojeno. Treba imati u vidu da su stranke koje su na vlasti u Republici, Pokrajinu i Opštini međusobno različite i da okupljaju ljude različitih pogleda. Upitan o tome ko odlučuje o veličini, upotrebi i raspodeli resursa od kojih zavisi ostvarivanje prava nacionalnih manjina, sagovornik je rekao da su to po njegovom saznanju Pokrajina i lokalne samouprave. Zamoljen da oceni stanje na ovom planu, informant je dao odgovor čiji je deo sadržan u izvodu iz zabeleški intervjuiste: "Smatra da upravo stalno potenciranje pitanja ravnopravnosti i poštovanja prava nacionalnih manjina na ovim prostorima unosi nemir i provocira one koji su se prema svima, pa i prema pripadnicima manjinskih naroda, uvek ponašali korektno. Kada se očekuju ozbiljnije analize "ugroženosti" nacionalnih manjina, obično se stiže do grafita koje po zidovima pišu vandali i čiji sadržaj ne podržavaju u realnom

životu ni oni sami, ili do tuča između momaka u selu oko devojke, što se odmah definiše, u pojedinim medijima, kao sukob na nacionalnoj osnovi. Dakle, ako postoji želja da se nacionalnim manjinama zaista pomogne u ostvarivanju prava, onda se to sigurno ne radi na takav način.”

Pripadnici srpske nacionalne zajednice koji takođe pripadaju lokalnim elitama ponekad zahvataju drugačije valere u vezi sa predrasudama o multietničkoj zajednici i o centrima u kojima se donose odluke značajne za temu projekta. Jedna sagovornica je svoje viđenje idealne multietničke zajednice izrazila rečima: “Da svi možemo da komuniciramo bar na dva - tri jezika, koja su jezici sredine, to bi bilo idealno.” Upitana: “Kakve su prepreke da se ostvari takva zajednica i kako se one mogu otkloniti?”, informantkinja je odgovorila: “Mogu se otkloniti u obrazovnom sistemu, recimo da deca koja su ovde srpske nacionalnosti za obavezno imaju predmet koji bi bio jezik nacionalne sredine. To je nekada bilo u programu, izborni predmet recimo, pošto je neprijatno kada odete u Istru i vidite da svaki Istranin razume i služi se italijanskim jezikom, a srpska zajednica uopšte i Srbi ovde svoju decu ne uče jezikom nacionalne manjine. Mislim da bi to bilo dragoceno.”

Jedna druga sagovornica srpske nacionalnosti je na pitanje o centrima moći u kojima se donose odluke vezane za menadžment multietničke zajednice rekla: “Centri moći se uopšte ne nalaze tamo gde se prepoznaju, oni se po meni ako govorimo o lokalnoj zajednici uopšte, ne nalaze u lokalnoj skupštini ni oličeni u predsedniku opštine, niti se nalaze u institucijama što bi bilo logično. Nalaze se van svega toga, u nekim interesnim grupama koje funkcionišu u nekim paralelnim svetovima koji se nikad ne ukrštaju nego funkcionišu jedni pored drugih. Verovatno funkcionišu u nekom kafiću, tu pored, ovo su figure koje raspolažu jednim delom društvenog kolača koji se zove budžet, koji ima preveliku odgovornost, očekivanja građana su prevelika u odnosu na njih još ne razumevajući sa kojim parama raspolažu i tako dalje. Centri su u nekim političkim partijama koje čak i nisu toliko zastupljene u vlasti koliko moći imaju objektivno.”

Ovo poslednje zapažanje je verovatno velikim delom tačno. Kada je u pitanju struktura moći u lokalnoj zajednici, treba reći da je određena mera nesklada između formalnog i neformalnog nivoa raspodele moći karakteristika svih složenih organizacionih celina (a opštine su nesumnjivo takve) i da taj jaz ne mora da bude neproduktivan ako pomenuti nesklad nije suviše veliki. Političke stranke jesu mašine za raspodelu lokalnih resursa, ali one nisu samo to. Sasvim je razumljivo što se lokalne političke organizacije javljaju kao jedna od ciljnih grupa u ovom projektu. Dosadašnje iskustvo Centra za razvoj civilnog društva pokazalo je da se sa njima u zrenjaninskoj opštini može uspešno sarađivati. čini se da se njihovi vodeći članovi mogu uspešno informisati o iskustvima vezanim za menadžment multietničkih zajednica.

Preporuka Vladi Republike Srbije jeste najkraća: ona treba da primenjuje Ustav i zakone, da podstakne Narodnu skupštinu da usaglašava i razvija zakonsku regulativu vezanu za pitanja koja su od interesa za ljude koji pripadaju različitim nacionalnim zajednicama, i, iznad svega, da se

ponaša kao Vlada Republike Srbije, na ne-etniziran način, u skladu s važećim Ustavom, Ustavnom poveljom i međunarodnim standardima.

Ovde je takođe važno pitanje međusobnih odnosa Opštine, Pokrajine i Republike. Kada je u pitanju menadžment etničkih odnosa, etnički Mađari identifikuju republičke organe kao centar moći od kojeg on najviše zavisi, dok pripadnici manjih zajednica centar odlučivanja vide u pokrajinskim organima uprave. Ovo je razumljivo, pošto organi AP Vojvodine daju različite vrste pomoći i manjim nacionalnim zajednicama i njihovim organizacijama. Takođe se moglo nedvosmisleno videti da pripadnici lokalnih elita manjih nacionalnih zajednica idealizuju vreme od pre dve do tri decenije, to jest razdoblje kada je Vojvodina imala veoma visok stepen autonomije i kada se primenjivala politika takozvanog "nacionalnog ključa". Ovo idealizovanje vremena razvijene vojvođanske autonomije povezano je sa opredeljenjima na planu poželjne raspodele nadležnosti između različitih nivoa društvene organizacije, i ono ima realnu političku težinu i stvarni praktičan značaj. Izvesno je da je Pokrajina "bliža" pripadnicima manjinskih nacija, posebno onih manjih; oni u Vojvodini čine nezanemarljiv deo stanovništva, svakako mnogo značajniji nego u Srbiji kao celini. Skoro da je samorazumljivo da je njihov uticaj primetan u Novom Sadu a skoro nevidljiv u Beogradu, a činoci kraćeg trajanja, kao što je odsustvo predstavnika političkih manjinskih organizacija iz Vojvodine iz sadašnjeg sastava Narodne skupštine Republike Srbije, samo pospešuju razvijanje pojave o kojoj je reč. I posle promena izbornog zakona koje predstavljaju pomak u pravcu pozitivne diskriminacije pripadnika manjinskih zajednica, jedino se etnički Mađari mogu osnovano nadati da će predstavnici neke njihove političke organizacije ući u Narodnu skupštinu Srbije. U svakom slučaju, jedan minimum saglasnosti o nadležnostima pojedinih nivoa odlučivanja neophodan je da bi se moglo efikasno planirati i organizovati zadovoljavanje određenih kolektivnih potreba. U osnovi je interes svih građana isti, a subjektima zainteresovanim za optimalizaciju upravljanja multietničkim zajednicama pripada posao širenja svesti o neophodnosti postizanja ove saglasnosti.

S druge strane, kada se upućuju preporuke pokrajinskim organima uprave, treba imati u vidu da nije sigurno da će prema novim ustavnim rešenjima koja se pripremaju za Srbiju pokrajinski sekretarijati imati ovlašćenja koja imaju sada; a nije sigurno, i pored za sada dobrog iskustva, (makar samo stoga što u Vojvodini veliki broj glasova na izborima dobijaju vrlo različiti politički činoci) ni da bi se ta ovlašćenja iskoristila za međusobnu integraciju pripadnika različitih zajednica, uz očuvanje njihovih identiteta.

Svojevremena analiza etničkih incidenata iz 2004. godine koju je sproveo Centar za razvoj civilnog društva nedvosmisleno je pokazala da bi prenos poslova vezanih za javnu bezbednost na pokrajinski nivo povoljno delovao na etničke tenzije u Vojvodini.⁵⁵ Pitanje je koliko je ova opcija

⁵⁵ Mogu se pogledati izveštaji na web sajtu www.cdcs.org.yu. Istraživanje etničkih incidenata u Vojvodini koje je Centar za razvoj civilnog društva izveo u leto 2004. godine podržao je Fond za razvoj neprofitnog sektora Vojvodine, a prethodila mu je problematizacija ove teme na okruglom stolu koji je juna 2004. godine održan u Novom Sadu u

realna, s obzirom na odsustvo političke volje kod nosilaca vlasti. Dok se u analizi pravnog okvira relevantnog za temu projekta Pokrajinski sekretarijat za unutrašnje poslove pominje kao iščezla ustanova, pokrajinska policijska uprava ostaje kao neiskorišćena mogućnost. No, ni Opština ni Pokrajina ne bi smele da propuste da razviju što tešnju saradnju sa službama bezbednosti i državnim javnim službama.

Među preporukama sagovornika sretala se ideja o ukрупnjavanju ustanova koje zadovoljavaju potrebe pripadnika manjinskih zajednica, što bi verovatno značilo ukрупnjavanje na nivou pet opština Srednjeg Banata koje gravitiraju ka Zrenjaninu. Ovde se pre svega misli na ideju o stvaranju objedinjenog školskog centra, bilo samo za učenike čiji je maternji jezik mađarski, ili za pripadnike svih brojnijih nacionalnih zajednica osim jugoslovenske. Ono što je za opštinu Senta problem jezika, to je u ne manjoj meri za opštinu Zrenjanin problem obrazovanja na manjinskim jezicima. Za Zrenjanin je pitanje održavanja nastave na manjinskim jezicima pitanje očuvanja multietničnosti Opštine, ili, drugim rečima, sprečavanje nenasilne ali brze i nedopustive asimilacije nesrpskog stanovništva. Predusretljivost područnog odeljenja Ministarstva prosvete⁵⁶ ne može da ukloni pogubne posledice "racionalizacije" sistema školstva s početka devedesetih godina. Šta bi donelo stvaranje objedinjenog (pre svega srednjo)školskog centra s nastavom, recimo, na mađarskom jeziku? To bi povećalo tenzije u okviru ove nacionalne zajednice u Opštini i u Okrugu, budući da bi se s obzirom i na zakonska rešenja i na realne odnose moći takav centar našao pod (jedno)partijskom kontrolom, proizvodeći neprestano nove oblike nejednake raspodele resursa unutar nacionalne zajednice i čineći trajnijom sadašnju podelu na (bar privremene) gubitnike i dobitnike. S druge strane, a o ovome je potrebna obuhvatna javna diskusija i sučleljavanje vrlo različitih mišljenja, možda bi takav centar sprečio proces etničke homogenizacije Srednjeg Banata koji je brz i za koji postoji bojazan da je nezaustavljiv.

S treće strane, stvaranje takvog centra značilo bi segregaciju srednjoškolske omladine po nacionalnom osnovu, što možda jeste a možda i nije previsoka cena za sprečavanje ili značajno usporavanje etničke asimilacije. Javna rasprava (nipošto samo) o ovom pitanju mogla bi da počne u opštinskom Savetu za međunacionalne odnose, ali ne bi smela da se ograniči na njegove članove.

Čini se da su etnički Slovaci i Rumuni otvoreniji prema stranim (često i privatnim) fondacijama kao prema (bar delimičnom) rešenju za probleme pronalaska sredstava za ostvarivanje kolektivnih prava, nego što je slučaj sa bar delom zrenjaninskih Mađara, mada su pripadnici ove zajednice dobili najviše pomoći od fondacija. Rečeno je da pripadnici malobrojnijih zajednica

zajedničkoj organizaciji Centra za razvoj civilnog društva i Friedrich Naumann Stiftung-a

⁵⁶ Uvek treba reći da je ono i u vreme Miloševićeve vlade dopuštalo (odnosno da je uspešno intervenisalo kod ministra prosvete) da se nastava na jezicima pripadnika nacionalnih zajednica drži i kad nije bilo dovoljno učenika za ispunjavanje zakonskog cenzusa; poznat je primer naseljenog mesta Sutjeska iz zrenjaninske opštine susedne opštine Sečanj, gde je devedesetih godina držana nastava na rumunskom jeziku za samo jednog, odnosno za samo dvoje učenika.

često poželjno stanje na planu zadovoljavanja kolektivnih potreba vide u minulom vremenu, u razdoblju jednopartijske vlasti, koje predstavlja nepovratnu prošlost. S druge strane, pomoć stranih fondacija nije rešenje ukoliko je ne prati odgovarajuća infrastruktura koja može da omogući plodonosan odziv na terenu prema kojem je pomoć usmerena. Pri tom je manje važno što je svaka pomoć jedan način kontrolisanja onih kojima se pomaže. Problem asimilacije nesrpskog stanovništva je u južne dve trećine Vojvodine postao toliko aktuelan da je pomoć potrebna, ma s koje strane dolazila. Organizacije kao što su Matica Slovačka i Zajednica Rumuna zaslužuju svaku vrstu podrške sa različitih nivoa. Ovo utoliko pre važi za romske organizacije, ne samo zbog teškog materijalnog stanja većine zrenjaninskih Roma (uključujući tu, ona se moraju posebno pomenuti, i njihovu decu), nego i s obzirom da pripadnici nacionalne zajednice koje oni okupljaju nisu izloženi asimilaciji nego segregaciji, koja je mnogo bolnija i koja se opaža svakodnevno.

Kao što se moglo čuti, pripadnici nacionalnih zajednica kažu da "mi ne trebamo ni Mađarskoj ni Rumuniji." To je u jednom smislu nesporno tačno, mada svaka zemlja u svojoj spoljnoj politici primenjuje jedan način upotrebe svoje dijasporu koju, najčešće, sa razumljivim razlikama od jednog do drugog slučaja, više pomaže nego što je iskorišćava u svrhu postizanja nekih unutrašnje - političkih probitaka partikularnih političkih subjekata u matičnim zemljama. Pripadnici nacionalnih zajednica žive gde žive i upućeni su, ipak, pre svega na podršku domaćih činilaca i na saradnju sa njima. Po svemu što se moglo saznati, Republika (sa izuzetkom nekih ispostava njenih organa, kao što je područno odeljenje Ministarstva prosvete i sporta) u ovom pogledu zaostaje za Pokrajinom i Opštinom, pa i za državnom zajednicom, koja ima Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. Formiranje republičkog Saveta za međunacionalne odnose svakako treba pozdraviti; analiza zakonske regulative pokazala je da samo njegov rad neće moći da koriguje sve nedorečenosti i neusklađenosti na onom nivou društvene organizacije, na kojem je on formiran. Drugačije rečeno, ovaj Savet sam po sebi ne može da obezbedi organizovano zadovoljavanje kolektivnih potreba, odnosno ostvarivanje kolektivnih prava. Jedan mnogo niži nivo društvene organizacije često se zaboravlja, a u pitanju su mesne zajednice, koje gotovo da nemaju nikakve ingerencije i koje raspolažu veoma malim sredstvima, a predstavljaju razinu na kojoj se može efikasno ostaviti uticaj pripadnika malobrojnijih nacionalnih zajednica u nekoj opštini. Uopšte, pitanje snažnijeg uključivanja mesnih zajednica u procese upravljanja multietničkim opštinama zaslužuje posebnu pažnju na javnim raspravama. Mesne zajednice predstavljaju prostorne, organizacione, funkcionalne i životne okvire u kojima svakodnevni kontakti ljudi iz različitih nacionalnih zajednica smanjuju dosege nacionalističkog zaglupljivanja i povećavaju sposobnost za empatiju i razumevanje potreba drugih. Osim toga, zajedničko rešavanje pitanja i uklanjanje problema, na primer onih komunalne ili ekološke prirode, zbližava ljude iz različitih nacionalnih zajednica i povećava meru njihovog uzajamnog prihvatanja. Proletos

je na zboru građana u većinski mađarskoj Mužlji došlo do incidenta kada je dvoje - troje verovatno pijanih etničkih Srba upalo na zbor i negodovalo zašto se na zboru govori mađarski, s tim da su deo kad se govorilo na srpskom jeziku propustili. Javnost je o tom incidentu neobaveštena, što nije dobro, ali su pripadnici Srpske radikalne stranke iz Mužlje osudili taj događaj, što je veoma dobro, posebno s obzirom na hipoteku prošlosti koja ovu stranku opterećuje.

Mada manje opterećena etničkim problemima nego neke druge opštine u Vojvodini, opština Zrenjanin se sa njima susretala, o čemu je bilo dosta reči. Nije neumesno da se ova monografija završi opširnim navođenjem jednog pogleda na primenjeni menadžment još jedne krizne situacije iz prošle, 2004. godine. Ranije je bio dat primer upravljanja krizom prilikom preseljenja pijace, što je izazvalo sukob interesa između dve grupe privrednih aktera različite etničke pripadnosti.⁵⁷ Sada će, na samom kraju studije, biti prikazano jedno viđenje rešavanja problema osporavanja prava opštine Zrenjanin da koristi simbole Autonomne Pokrajine Vojvodine.

Naime, Vojvodina je za nacionaliste problem budući da je ona teritorijalna autonomija građanskog, ne-etničkog tipa, i njeni simboli izražavaju nadnacionalnu, građansku integraciju njenog stanovništva. Mada zrenjaninski nacionalisti osporavaju simbole autonomne Vojvodine, kao, uostalom, i pravo građana koji ne pripadaju manjinskim zajednicama, ili koji su pripadnici jugoslovenske, bošnjačke ili hrvatske nacionalne manjine (od kojih je prvopomenuta i sama, istovremeno, nacionalna ali ujedno i nadnacionalna) da se služe svojim latiničnim pismom pri službenoj upotrebi važećim Ustavom kao službenog određenog srpskohrvatskog jezika, oni se ne protive ostvarivanju kolektivnih prava pripadnika ne-južnoslovenskih nacionalnih zajednica. Ovo poslednje je važno, a u isti mah je to poslednje i dobro, kao što je ono prvo za osudu. Druga je, mada s tim povezana stvar, što pripadnici nekih ne-južnoslovenskih nacionalnih zajednica, posebno onih manjih, jemstvo ostvarivanja svojih kolektivnih prava vide, kao što je pokazano, baš u organima Autonomne Pokrajine Vojvodine. U tom smislu je upravljanje krizom do koje je došlo višestrukim nasilnim uklanjanjem važećih pokrajinskih simbola iziskivalo krajnji oprez. Bez namere da se primenjena solucija kritikuje ili hvali, njenim prikazom se može završiti ova monografija.⁵⁸

”Naveo sam dva primera, upravo kao možda metod, model rešavanja, pokušaj rešavanja, ili upravljanje kriznim situacijama, jer jako je bitno kako lokalna samouprava reaguje. Jer prvo dođu vesti do njih, do čelnika lokalne samouprave. I ovde je praksa da načelnik recimo SUP-a, svako

⁵⁷ Pri tom je (samo u ovom kontekstu) nevažno što je za razliku od proizvodnje i prodaje povrća prodaja krijumčarene robe po mnogo čemu nelegalna. Prema sociološkim istraživanjima, ilegalna ekonomija je sredinom devedestih godina iznosila oko 40% ukupnog obima ekonomskih aktivnosti, i mada njen udeo opada sa napredovanjem tranzicije, ona je u izvesnom smislu prividno “normalizovana” upravo zbog nenormalnosti privrednog i ukupnog društvenog života u Srbiji u toku poslednje decenije prošlog veka.

⁵⁸ Odavde do kraja osnovnog teksta ponovo se navodi deo *neautorizovanog* (ovo treba ponovo naglasiti – prim. CRCD) transkripta izlaganja g. Fuks Lasla, donedavnog potpredsednika Skupštine opštine Zrenjanin i člana Upravnog odbora Centra za razvoj civilnog društva, na tribini koju je Centar za razvoj civilnog društva organizovao 1. novembra 2004. godine u Somboru, u saradnji sa organizacijom “Otvoreni licej”, u sklopu realizacije projekta “Konflikti u Vojvodini - suočavanje sa prošlošću i prevencija radikalizacije inter-etničkih odnosa”, podržanog od Fonda za otvoreno društvo.

jutro šalje onaj njihov takozvani dnevni izveštaj predsedniku opštine. Tako da predsednik opštine u svakom gradu zna šta se prethodnog dana desilo, odnosno sve ono što policija registruje. Znači, ne može se niko sakriti. I ako odmah reagujete, mislim da je jako bitno da lokalna samouprava, i ona je vlast, od njenog ponašanja, od njenih akcija, umnogome zavisi da li će se nešto desiti ili će možda posledice biti manje ako se već nešto desilo.

(...) podstaknut sam samo sa jednim delom uvodnog izlaganja (...), kada je govorio o upravljanju krizama. Ja nisam teoretičar, niti sam, niti poznajem posebno tu oblast, ali mogu da vam navedem par primera iz prakse, ono što se nama recimo dešavalo, u lokalnoj samoupravi, u opštini Zrenjanin, povodom recimo eventualno mogućih incidenata, međuetničkih, a inače, mogu da kažem da u protekle četiri godine, zaista kod nas nije bilo takvih incidenata, mislim na ovako neke incidente koje bih mogao da istaknem kada se govori o tim incidentima, govorimo o posledicama. Kada se već nešto desilo, pa ko je za to kriv (političke stranke, ovaj - onaj, država)? A pod državom, podrazumevamo državne organe, policiju i tužilaštva. Znamo svi da i lokalna samouprava predstavlja vlast, i to onaj prvi stepen vlasti s kojim zaista građanin dolazi u dodir i postoji ta interakcija. Mi smo imali recimo slučaj u opštini Zrenjanin konkretno, dobili smo višejezičke table, naime, u našoj opštini, mi smo u zvaničnoj upotrebi četiri jezika, pored srpskog, mađarski, rumunski, i slovački jezik. Dobili smo table u skladu sa važećim zakonom i odlukama Autonomne Pokrajine Vojvodina, i to su bile četvorjezične table ali na kojima je bio i grb Vojvodine. Po nalogu predsednika opštine, ta tabla je okačena. I razvila se veoma oštra i široka polemika pre svega između političkih stranaka, onih koji su bili protiv i onih koji su negirali ne samo opravdanost nego i legitimnost isticanja takvih tabla. Neki su čak eksponenti tih političkih partija najavljivali otvoreno da će da uklone te table.

Predsednik opštinskog odbora jedne od stranki koja je najavljivala javno da će da ukloni tu tablu. Šta njima smeta? Višejezičnost te table ili taj grb? "Ne", kaže, "nama smeta taj grb, nama uopšte ne smeta (...?...), mi prihvatamo višejezičnost i mislimo da je to u redu." A onda je sledeće pitanje bilo: "Da, ali ako vi uklonite tablu, da li je to poruka ostalim građanima i onima koji možda nisu toliko prosvučeni i ne poznaju toliko pravo, da krenu sa uklanjanjem tabli iz recimo škola, vrtića, ustanova gde imamo takođe višejezičke table postavljene?". "Jeste, tu si u pravu, moraćemo nešto ipak da smislimo da se to ne desi." Te noći je crnim sprejom prekrižen samo grb Vojvodine. Tabla je ostala cela. Po nalogu predsednika opštine, ta tabla je zamenjena, pošto smo dobili i rezervne, postavljena je nova. Sledeći put, tabla je bila razbijena. I u lokalnoj samoupravi, razvila se polemika, rasprava, predstavnik jedne vojvođanske opcije, stranke je predložio da se taj akt osudi, kao akt izazivanja međunacionalne verske mržnje, i da tako ih tretiraju organi gonjenja, i tako tretiraju počiniocima kada ih otkriju. Ja sam se protivio tome, rekao sam da to ne možemo kvalifikovati, jer to nije to. Naravno, posle se razvila polemika i optužili su mene. Kako si mogao da uopšte glasaš za predlog radikala. Oni su negirali to. Pa rek'o zato što to nije to. I mi ne

smemo nazivati i da to zloupotrebjavamo u dnevno – političke svrhe ono što nije to. Jer kada se stvarno desi takav incident, onda moramo da ga svi osudimo i identifikujemo. Znači, jeste to možda lepo bilo u tom momentu, to je jedan primer.”